

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

XIX. évfolyam. 1907. 4. füzet.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI

PROTESTÁNS SZEMLE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZŐTS FARKAS,
THEOL. AKADÉMIAI TANÁR,
A MAGYAR PROT. IRODALMI TÁRSASÁG TITKÁRA.

A Protestáns Szemle, mint a Társaság folyóirata,
július és augusztus kivételével minden hó 15. és 20.
közt jelenik meg.
Az egész évfolyam előfizetési ára nem tagoknak 8 kor.

BUDAPEST
HORNYÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA
1907.

Digitized by Google

TARTALOM.

I. Értekezések és tanulmányok. Lapszám

1. Új erkölcs. *Dr. Masznyik Endre* 201
2. Az ifjúság erkölcsi neveléséről. *Mayer Endre* 215
3. De Ruyter Mihály. *Csürös István* 229

II. Tárcza.

Reformációkori egyháztörténet emlékek. *Thury Etele* 242

III. Külföldi egyházi szemle.

Külföldi egyházi élet. *p—f.* 257

IV. Irodalmi szemle.

a) Hazai irodalom:

1. Dr. Békefi Remig: A népoktatás története Magarországon 1540-ig. *Thury Etele* 264
2. Szabolcsi Miksa: Izráel népének története a kezdettől fogva. *Péter Mihály* 267

b) Külföldi irodalom:

Graue G.: Zur Gestaltung eines einheitlichen Weltbildes. *Sz. M.* 270

Kérelem.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy **lakásváltoztatásukat** a kiadóhivatalban (Hornyánszky Viktor nyomdája, VI., Aradi-u. 14.) bejelenteni sziveskedjenek.

A könyvkiadókat és írókat fölkérjük, hogy kiadványaik és műveik egy-egy példányát ismertetés végett a **Protestáns Szemle** szerkesztőségébe (IX., Kálvintér 7. sz.) beküldeni sziveskedjenek. A Protestáns Szemlébe szánt kéziratok szintén a szerkesztőségbe küldendők.

Digitized by Google

Új erkölcs.

— A modern socialismus ethikája. —

Első közlemény.

Izzó talaj az, a melyen állunk s járunk. Vulkánok rémes kitörése fenyeget bennünket. A merre nézünk, mindenfelé s minden téren valami titkos forrongást s elégületlenséget és romboló kedvet észlelünk. Mintha csak megest valami új bort töltögetnének az ócska tömlőkbe s annak erejétől ezek ím repedeznének. Mintha csak megest valami világra szóló nagy változás közelednék: a régiek elmúlnak s íme mindenek megújulnak.

Beléptünk a XX-ik századba s vele — úgy látszik — egy igazán új korszakba, a mely nem kisebb feladatra, mint merőben új társadalmi rend megalapítására vállalkozik s a mely, épp ez okból kell, hogy mindnyájunkat a legnagyobb mértékben érdekeljen. A struczpolitika többé nem használ. Vagy akarjuk vagy sem: fejünket immár a homokból ki kell húznunk, mert az új kor szele hátba csapdos; és szemünket is ki kell nyitnunk, hogy lássunk, s megértsük, miféle szellem az, a mely magával ragad s hová, merre viszen? Fel avagy le, előre vagy hátra, boldogabb vagy boldogtalanabb állapotba, üdvösségbe vagy kárhozatba?

Az időknek jelei vagynak. A mai idők jele a *socialismus*.

De hát mi is voltakép a socialismus?

Alapjában véve nem új dolog. Mint minden szellemi élet ható s alakító elv, ott lappangott az is kezdettől fogva az emberi lelkekben és fénysugarait hol itt, hol ott ki is bontogatta; de az egész mivelt és míveletlen emberi társadalmat mozgató éles elvként s irányként csakis most, ebben a mi XX-ik századunkban lépett fel. Ma a socialismus uralkodó kér-

Digitized by Google

dés s létjogosultságát a társadalmi élet minden terén és körében vitatja. Eredetileg, mint az egyéni életelv, vagyis az individualismus nagy ellenlábasa jelentkezett. Alapgondolata, hogy a társadalmi életfejlődés végső czélja a közösség és nem az egyén, következőleg, hogy csakis a közösség s nem egyszersmind, hogy az egyén is önczél. Ellenkezőleg, az egyén csak eszköz a közösség kezében. A miből aztán szükségszerűleg foly ama sarktétel, hogy minden a közösségé és az egyéné semmi, illetőleg, hogy az egyéné csakis annyi, a mennyi neki a közösség révén mint a közösség egyik önállótlan részecskéjének jut.

A mód azonban, a mely szerint ezt az alapgondolatot a történetileg felmerült socialistikus rendszerek megvalósitani törekedtek, igen nagyon különböző.

Nem lehet czélom mind e módozatoknak, közelebb az ókori socialistikus jellemű intézményeknek: a pogány államoknak avagy akár Plátó ideális államának, továbbá az újabbkori s végelemzésben szintén socialistikus felekezeti jellemű államoknak, vagy akár az egyén-elvet szintén megtagadó s épp ezért socialistikus római katholikus egyháznak jellemzésébe bocsátkozni, mert ez messze elvezetne tárgyamtól; hanem igenis szükségesnek tartom, hogy legalább nagy vonásokban ráutaljak a *jelenkori socialismus* ős forrására s mintegy elméleti alapvetésére: az *ókori gnostikus epiphanismusra.*

A II. századbeli gnostikus *Epiphanes* volt ugyanis az első, a ki *„Az igazságosságról“* irott könyvében a mai socialismus és communismus alapeszméit lerakta s kinek elvét aztán Rousseau és a modern materialisták popularizálták. Ő volt az, a ki kijelentette, hogy az emberi társadalom megrontásának oka a természettől való eltérésben keresendő. „Az emberi élet összes bajai az emberek alkotta törvényekre és intézkedésekre vezethetők vissza. Ezek fosztják meg az embereket természetadta jogaiktól s állják útját boldogságának. Emancipáljuk tehát természetiségünket az emberi törvények és intézkedések alól és szüntessünk meg minden rendet, mint közmegegyezésen alapuló intézkedést, közelebb, szüntessük meg a család, az állam, az egyház rendjét s *térjünk vissza a természethez és természetes élethez.* A természet mindenütt egységes, közösséget és egyenlőséget hirdet. Az ég mindenekre egyaránt kiterjeszti boltját; az égi testek mindenkinek egyaránt világítanak. Legyenek egyek, egyenlők az emberek is; ne legyen gazdag, ne legyen szegény, hanem legyen *vagyonközösség.* Ime a modern socialismus összes alapgondolatai. Bizony nincs semmi új a nap alatt.

Digitized by Google

S tényleg a modern socialismus is egész napjainkig ez Epiphanes verte nyomokon haladt s mint communismus az emberi nem egységének gondolatától vezéreltetve egy, a különböző javak, a vagyon, élvezet, műveltség stb. egyenlősítése alapján nyugvó *egyetemes emberi háztartást* akart felépíteni.

E változásnak absurd voltát azonban a komolyabban gondolkozó socialista vezérek igen hamar belátták s törekvésüknek észszerűbb és tudományosabb alapot vetettek. Sőt ma már még tovább is mennek. Azt a socialismust, a mely kezdetben csak igen szűk körre szorítkozott s philanthrop jellemével hiven voltakép csakis a szegény, az elhagyott és minden jogból kitagadott nép, az emberi társadalom igazi páriái iránt való rokonszenvből és jóindulatból táplálkozott s ezek sorsán a létező hatalmi viszonyok és jogrend keretén belül igyekezett úgy a hogy segíteni, szóval a mely kizárólag mint *gazdasági problema* foglalkoztatta az elméket, korunk nagy socialistái, köztük elsősorban a csak nem rég elhunyt bécsi egyetemi jogtanár, *Menger Antal dr.*, egységes, a társadalmi élet minden körét s terét felölelő s átalakítni hivatott, mondhatnám, bölcseleti világ- s életnézetté fejlesztette.

Korunk socialismusában tehát már nem csupán egy a hagyományos, mondjuk általános jellemét tekintve keresztyén világ- és életnézet keretébe illeszkedő s tisztán gazdasági reformot czélzó részletkérdéssel, hanem egy oly merész kisérlettel van dolgunk, a mely azon alaposzlopokat döntögeti le, a melyen maga az úgynevezett keresztyén társadalom épült fel.

A mai socialismus, leghivatottabb képviselőinek, tudományosan képzett vezető férfiainak ajkán, *alkut nem ismerő hadüzenet minden tényleges hatalmi rendnek*. Hadüzenet első sorban a legfőbb hatalmi rendnek, a *vallásnak* s *egyháznak*, s e körben is főként a legfőbb vallásnak, a *keresztyénségnek* s a *keresztyén egyháznak*.

A nyugati cultur világ fejlődésében ugyanis — éppen Menger Antal dr. szerint — három korszakot különböztethetünk meg.

Az első korszak a népvallások korszaka volt. E népvallások, melyek eredetüket tekintve nem is fűződnek egy-egy alapító személyéhez, hanem évszázadok folyamán a népek belső szelleméből fakadtak, szervezett egyházakká sohasem fejlődtek s erkölcsi czélt sem tűztek ki, sőt például a görög-római mythologiának méltán vették szemére erkölcstelenségét.

A második korszak a keresztyén vallás korszaka volt. A keresztyénség mindenütt erősen szervezett egyházakat terem-

Digitized by Google

tett, a melyek, mint fontos sociális hatalmi tényezők, jelentékeny befolyást gyakoroltak az erkölcsi életre, bárha az összes vallások fejei a keresztyénség győzelme óta a mai napig kizárólag úri politikát űztek. De a keresztyén egyház sohasem vállalkozott arra, hogy a társadalom hatalmi viszonyait átalakítsa, nem vállalkozott még akkor sem, ha ezek a gyakorlati erkölcsiségre a legrombolóbb befolyással voltak is. A rabszolgaságot és jobbágyságot az egyház sohasem támadta meg. E két intézményt csak a XVIII. és XIX-ik század fölvilágosodása szüntette meg, bár azok helyébe ez is csak az elégtelen bérrendszert állította. Sőt a keresztyén egyházak a tapasztalati világnézet elterjedésével hatalmukat mind szélesebb körökben elvesztették s ma már előre lehet látni azt az időpontot, midőn a néptömegekre való befolyásuk teljesen megszűnik és hatalmas szervezetük üres vázzá silányul.

S ugyan miért? Egyszerűen azért, mert elérkeztünk a nyugati culturvilág fejlődésének *harmadik korszakához*, *a socialismushoz*, a mely a keresztyén élet feltartóztathatatlan összeomlásával éppen oly történelmi szükségszerűség lesz, mint a milyen volt egykor a keresztyénség a pogányság bukásával.

Csaknem szószerint való idézetekkel ismertettem Menger Antal dr. elvi álláspontját, hogy igazoljam fentebbi állításomat, vagyis abbeli kijelentésemet, hogy a mai socialismus elsősorban hadüzenet a keresztyénségnek s általán minden vallásnak s egyháznak. S nem utolsó érdeme éppen az az őszinteség, a melylyel ezt immár nyiltan be is vallja. Egyébként aztán az előtt, a ki a dolgok mélyébe szeret pillantani, ez a vallásellenes irányzat, egészen természetes és érthető jelenség.

A mai tudományos alapokra fektetett *socialismus* ugyanis voltakép nem egyéb, mint *a materialismus elméletének gyakorlati alkalmazása a társadalmi életben*. Csak önmagához, illetőleg anyag-elvéhez következetes tehát, ha a keresztyénség romjain felépitendő új társadalmi rendnek megalkotásánál, a mint ezt Menger A. dr. is egész határozottsággal kijelenti, egyszerűen elvet minden vallási alapot, elvet minden oly felfogást, a mely az erkölcsi parancsokat az istenségtől származtatja s elvet minden kilátást egy túlvilági életre, a hol az emberi cselekvés megérdemlett jutalmát avagy büntetését majd elnyeri.

S tényleg épp Menger Antal dr. az a tudományos alapon álló socialisták közt, a ki a vallási alap teljes ignorálásával, sőt egyenes megvetésével, tisztán materialistikus alapon egy egységes socialistikus világ s életnézet megalkotására vállalkozott.

Digitized by Google

Ő ugyanis kiérezte, hogy a socialismus voltakép egy egészen új világot jelent s hogy éppen azért meg kell annak képét tudatosan is rajzolni s a régi világéval szembeállítani. Eddig szerinte a világról oly képek forogtak közkézen, a melyeket egyes kiváló nagyszellemek, vallásalapitók vagy bölcselők alkottak. Ma, a mióta a socialismus a XIX. században föllépett, az alsóbb néposztályok hatalma és értelme már annyira fejlődött, hogy nem szükség tovább a világról és emberről az előkelő körök izlésének s kivánságának megfelelő képet alkotnunk, mert megalkothatjuk immár a *valódi népbölcsészetet* is.

S miért ne? Hiszen ha a bölcselők eddigelé akarva nem akarva kénytelenek voltak elméleteiket ama körök felfogására alapítani, a melyekhez kivétel nélkül maguk is tartoztak, ha például az ókor büszke bölcselői, Plátó az aristokrata, Aristoteles a királyfi nevelő az alsó néprétegekkel a rabszolgákkal ugyan édes-keveset törődtek, miért ne lehetne meg is fordítani a dolgot, miért ne lehetne ma már a bölcseletnek minden ágát az alsóbb néposztályok szellemében s érzelmében feldolgozni. Mert nagy tévedés azt hinni, hogy a tudományos socialismus csak nehány *gazdasági kérdés* fejtegetésében s tisztázásában merül ki. Azok a mélyreható ellentétek, a melyek a régi és modern világ és életfelfogást jellemzik s a társadalmi viszonyokat hovatovább mind erősebben befolyásolják, más mezőkre is kiterjednek.

A modern socialismusnak csakis a kiinduló pontja gazdasági kérdés, voltakép azonban mélyebb forrásokból táplálkozik. Nem akadt ugyan még senki, a ki visszament volna végső mozgató elveire, de tény, hogy az a merőben gyakorlati jellemünek tetsző életirányzat s annak összes jelenségei, végső elemzésben bizonyos a köztudatban titkon már rég kialakult s lényegileg vallástalan és szellemtelen ismerettani alapon nyugszik. S ez alapot, vagy is hogy úgy mondjuk, a modern socialismus metaphysikáját meg is jelölhetjük. Nem egyéb az, mint az úgynevezett pantheismus. A pantheistikus bölcselmi felfogás hirdeti ugyanis, hogy a dolgok lényege, az egy általános való, a substantia, s hogy az egyes dolgok, maga az egyén is ennek csak puszta elenyésző tünete, csak csepp az oceánban. A cseppek között pedig nincs se lényegre, se értékre különbség, azok mind egyenlők. Éppen azért a modern társadalom rendjét emez egység, egyenlőség és közösség elvére kell felépíteni.

S kezdik is már felépíteni.

A legelső lépés volt a modern jogrend kifejtése. Úgy

Digitized by Google

találták, hogy az új társadalmi rendnek elvégre is jogi reformok útján kell létesülnie. Meg kellett tehát állapitani azon jogi elveket és formákat, a melyekhez a jövőben alkalmazkodnunk s a melyek szerint jogi intézményeinket berendeznünk kell s szakitani azzal az egyoldalú álláspontlal, a melyre a jogi szempontokat mindenképen lekicsinylő marxismus helyezkedett s a mely az egész kérdést azzal a kényelmes kijelentéssel ütötte el, hogy az új gazdasági rend majd létre fogja hozni a neki megfelelő jogi rendet is.

Menger Antal dr. ezt meg is alkotta. Ő volt ugyanis az első, a ki nem kisebb feladatra, vállalkozott, mint hogy a modern socialismus egész bölcsészeti rendszerét felépitse s ki e czélra irányuló nagyszabású s az újabb európai jogtudósokra máris rendkivüli hatást gyakorolt munkásságát az új államjogrend kidolgozásával kezdte meg.

Hatásának titka, egyik magyar méltatója, Somló Bódog szerint: ékesen szóló igazsága mellett kétségkivül abban a körülményben is keresendő, hogy nem távolodott el nagyon messze a mai tételes jog alapelveitől, hanem csak oly reformjavaslatokkal állott elő, a melyek a mai magánjog alapelveinek, tehát elsősorban a magántulajdonjognak fentartása mellett is keresztülvihetők. Egyet azonban igy is világosan dokumentált s ez az, hogy a jogrendszerek és a hatalmi viszonyok között szoros összefüggés van, más szóval hogy a mai jog a mai hatalmi viszonyok eredője, közelebb, aristokratikus katonaállamok uralkodó osztályainak rendszere lévén, a kitagadott vagyontalan néposztályok sorsán annak keretében segiteni nem lehet, hogy épp azért egészen új hatalmi viszonyok alapján kell a jövő jogi formáit és intézményeit megalkotni. S utóbb „*Új államtan*“ (Neue Staatslehre) czimű művében emez új formákat s intézményeket be is mutatta.

Nem czélom most e művet s annak alapgondolatait ismertetni. Ezt a feladatot alapos jogász kezekre bizom. Csak azt az egyet emelem ki, hogy épp a legkiválóbb jogtudósok ítélete szerint Menger Antal dr. e művének legjellemzőbb sajátsága, hogy a közjog és magánjog választó falát ledönti, a magánjogot socializálja vagyis a széles néprétegek legelemibb életszükségleteinek kielégitését fő állami feladattá teszi s ekként a tudományos alapokra fektetett socialismus életrevalóságát s megvalósíthatóságát beigazolja.

De Menger Antal dr. hamarosan belátta, hogy az emberiség társadalmi életének tartalmát a jog és annak formái nem meritik ki teljesen, belátta, hogy az ember nem csupán jogi, hanem egyszersmind erkölcsi lény is, hogy ebből folyó-

Digitized by Google

lag az új, vagyis a socialista jogrendszert okvetlenül ki kell egésziteni az új, vagyis a socialista erkölcsrendszerrel is. S pár év előtt, úgyszólván élte alkonyán, e feladatra is vállalkozott, megirta s 1905 január havában ki is adta „*Új erkölcstan*"-át („Neu Sittenlehre"), mely a hagyományos erkölcs világát alapjában felforgatja, mondhatjuk, sarkából kiveti. (E művét Ormos Ede dr. fordította le nyelvünkre.)

Sajátságos, merész és kiméletlen, majd hogy nem kegyetlen munka ez s épp azért felette érdekes, mert eszméltet és gondolkozóba ejt. Nem annyira igazságával, mint inkább őszinte és egyetemes szókimondásával, komoly és becsületes törekvésével hat. De alapjában *elvi ellenmondáson* épül fel.

Természetbölcseleti, metaphysikai elvéhez, a pantheismus, illetőleg a materialismus követelményeihez hiven objectiv erkölcsöt, erkölcsi világrendet s örök törvényeket természetesen nem ismer. Alaptétele, hogy „az erkölcsi élet, mint tömegjelenség okozati kapcsolatok foglalata, a melyben a társadalom hatalmi viszonyai, mint okok; az emberi cselekvések, mint okozatok szükségképi *természeti* folyamatok tünnek fel. Voltaképen tehát szerinte minden emberi cselekvés egyazon szempont alá esik s ez a szempont a physikai s nem az ethikai, a mi más szóval annyit tesz, hogy magában véve a dolgot nincs sem erény, sem bűn.

Ámde azért szerinte az emberi cselekvés e természeti jelleme, megkötöttsége mellett sem mondhatunk le gyakorlati erkölcsiségének a társadalom hatalmi viszonyainak átalakitása útján való megjavitásáról; ellenkezőleg meg kell rajzolnunk a tökéletes erkölcsi állapotról való eszményünket s törekednünk okossággal és kitartással annak megvalósitására, mert — úgymond — nagyjában és egészében mégis azok az erények, melyekre a vallásos és bölcsészeti erkölcsrendszerek törekednek, teremtenek kivánatos társadalmi állapotokat.

Íme az alapvetés elvi ellenmondása.

Nincs objectiv erkölcs, nincs erkölcsi világrend, nincs örök törvény és mégis valami kivánatos erkölcsi eseményt tűzök ki czélul s törekszem annak megvalósitására. Törekszem, de hogyan? Hiszen minden erkölcsi cselekvés szükségszerű és kényszerű folyamat, a mely nem tőlem, nem akaratomtól, hanem rajtam kivül álló hatalmi tényezőktől függ. Hiszen, mint Menger Antal dr. elvét határozottan ki is fejti: „szőrszálhasogató az, a ki be nem látja, hogy hatalom és erkölcs lényegileg azonos dolgok", hogy az embert a hatalmak mint drótok rángatják és hogy a néptömegek jogilag és erkölcsileg nem szabadok.

Digitized by Google

De ki hát a szabad? Az előzmények után az alapelvből kifolyólag azt a feleletet várnók, hogy senki, mert hiszen az emberi cselekvés „szükségképi természeti folyamat". S ime egészen más feleletet nyerünk: Menger Antal dr. könyvében a legelső tétel, hogy minden erkölcs, akár az állam, akár az egyház, akár a közvélemény vagy más hatalmi tényező alkotja és fejleszti, *az emberi akarat és cselekvés szabadságát* feltételezi; hogy az emberi akarat a társadalom hatalmi viszonyainak működése következtében vesztette el szabadságát, sőt el sem is vesztette egészen, mert hiszen — Paulsent idézve — saját meggyőződéseként hangoztatja, hogy egynémely embernél és cselekedetnél az akarat szabadsága megállapitható.

Ki hát a szabad? Szabad az a néhány történelmi személy, a kik erkölcsi megitélés dolgában külön állást foglalnak el, a kik felülemelkedtek a társadalom hatalmi viszonyain, sőt egyenesen előidézték azok legnagyobb változásait, mint — hogy saját példáit idézzem — Krisztus avagy Luther. Sőt nekem úgy látszik, hogy ezt a szabadságot többen is, igy legalább maga Menger Antal dr. is vindikálja magának, mert hiszen ő a társadalom hatalmi viszonyain még a Krisztusénál és Lutherénál is nagyobb változást akar előidézni.

De hát a mi egynél, kettőnél, háromnál, miért ne lehetne az meg többnél s legalább, mint arravalóság, minden embernél? S kérdem: igazi tudományos socialismus az, a mely az emberi nem egységét, egyenlőségét mindjárt az első lépésnél: az ember *emberi*, *szellem-erkölcsi* mivoltának homlokegyenest ellenkező megállapitásánál sutba vágja s mig a nagy néptömeget, a melynek érdekében világreformot indit, *állatfokra* degradálja, addig egyes ú. n. történelmi személyeket egészen kizárólagos lényeknek minősit?

Ezt az elvi ellenmondást aligha lehet a tudományos socialismus javára elkönyvelni.

No de menjünk tovább.

Ahhoz az elvi állásponthoz hiven, hogy az emberiség mint néptömeg, akaratát tekintve nem szabad, hanem mintegy a hatalmi viszonyok vontatójára vagyon akasztva: igen természetes dolog, hogy Menger Antal dr. a maga erkölcstanában nem beszélhet arról, hogy mit *kell* tehát az embernek tennie, mert hisz e követeléssel csakis szabad lényekhez fordulhatunk, hanem csakis arról, hogy mit *tesz* és mit *kénytelen* tenni a társadalom hatalmi viszonyainak befolyása alatt. Innét, hogy ő műve első részében a társadalmaknak és egyéneknek mintegy statisztikai képét ismerteti s csakis midőn ama fentebb emlitett kiváltságos történelmi személyekre s ezek között éppen

Digitized by Google

önmagára fordítja figyelmét, akkor, vagyis műve másik részében tér át amaz eszközök fejtegetésére, a melyek által a jelenkor erkölcsi állapotai megjavíthatók, közelebb, a melyek által a hatalom és erkölcs a szűkebb életkörök korlátai közül kiszabadítottan az összesség érdekeinek szolgálatába állítható.

Nagyon sötét a kép, melyet a tényleges erkölcsi állapotokról rajzol, sok tekintetben igazságtalan is.

Czélja beigazolni azt a fent említett alaptételt, hogy hatalom és erkölcs lényegileg azonos dolgok, vagyis hogy erkölcsös az, a ki a társadalom tényleges hatalmi viszonyaihoz alkalmazkodik; erkölcstelen, a ki azokkal szemben ellenállást fejt ki. Az erkölcs tehát a mindenkori hatalmi viszonyok szerint folyton változik. Innét, hogy ugyanazokat a személyeket és cselekvéseket ma dicsérik, csodálják, holnap utálják és megbélyegzik. A ki tehát erkölcsileg kifogástalan ember akar lenni, annak alá kell magát vetnie az uralkodó hatalmi tényezőknek.

S melyek a társadalom eme hatalmi tényezői?

Első helyen áll ma, illetőleg az egyházi hatalom megszorítása óta az *állam és jogrend*, az alkotmány és kormányzat, a tulajdon és a család intézményével. Ez intézmények körén belül foly le az ember élete s itt születésétől fogva haláláig legfontosabb cselekvései a külső kényszert is magukban foglaló jogszabályok alá vetvék. Sőt az állam és a jogrend voltakép nemcsak a kikényszeríthető cselekvéseken uralkodnak. Királyok, miniszterek, mágnások, papok, hivatalnokok, katonatisztek s a gazdag emberek polgártársaik részéről oly tekintélyben és tiszteletben részesülnek, melyet semmiféle törvény nem parancsol, de az illetők megkövetelnek. Tehát a szorosan erkölcsi cselekvések, hűség, alázatosság stb. is a hatalom befolyása alatt állanak.

Második helyen áll az *egyház*, a mely eredetileg külső kényszert nem ismert s épp ezért tisztán erkölcsi jellemű társaság volt, de utóbb a kényszerítő hatalmat is magához ragadta s híveire, ha azok parancsolatait nem teljesítették, mindenféle megtorló, sőt egyenesen pénz-, fogság, sőt halálbüntetést is mért.

Harmadik helyen áll a közös élethivatás és foglalkozás alapján szervezkedő *rendiség*, a melylyel szintén bizonyos sajátos, úgynevezett osztályerkölcs párosul s nem ritkán oly hatalmi tényezővé válik, hogy még az állami s egyházi hivatalos erkölcsöt is elnyomja. Gondoljunk csak például a párbajra, sőt némely rend, teszem azt a katonatiszti, a hivatalnoki, az ügyvédi, tagjai felett fegyelmi hatóságot is gyakorol s a maga

Digitized by Google

rendi erkölcsét, önzését más néposztályokkal szemben külső kényszerútján is érvényesíti.

Negyedik helyen áll a *pártszervezet*, a mely czéljai szerint lehet politikai, vallási, gazdasági, művészi stb. Ez meg a maga párterkölcsével és fegyelmével nehezedik rá a maga tagjainak életére s cselekvéseire s borzasztó harczra kél nem egyszer, a mint ezt például az anarkistáknál, kommunistáknál, munkásszövetkezeteknél stb. látjuk a közrenddel és erkölcsiséggel.

S végre ötödik helyen áll a *közvélemény*, illetőleg a mások véleménye, a mely az emberek cselekvéseit szintén igen gyakran nagy mértékben befolyásolja és irányítja. E részben főként az előkelőbb és befolyásosabb egyének helyzete igen nagyjelentőségű. Az uralkodók nézetei és óhajai szerint százezrek igazodnak. Eugenia császárné 1856-ban áldott állapota palástolására krinolint csináltatott s a krinolin divattá lett hamarosan egész Európában, akár volt rá szükség, akár nem. De, viszont a hatalmasokat is nem kis mértékben befolyásolja a néptömegek véleménye, vagyis az úgynevezett közvélemény, a melynek ma a hatodik nagyhatalom, a *sajtó* a képviselője.

Ezek ama hatalmak, a melyek sokszor egymást keresztül-kasul szelve és gázolva a mi erkölcsünket szinte természeti kényszerűséggel produkálják s nem mi magunk, nem a mi képzelt szabadakaratunk.

Ha tehát a mai hatalmi viszonyok megváltoznának, szükségszerűleg megváltoznék az erkölcsi felfogás és élet is. Igy, hogy csak egy-két példát idézzünk: „a róm. kath. egyház sülyedő hatalmával — mondja Menger Antal dr. — a középkori szentek jámbor rajongásai, böjtje és önsanyargatásai már is csaknem egészen elvesztették erkölcsi árfolyamukat s ha a tulajdon intézménye felbomlik, korunk vagyonszerző törekvéseire a jövő embere szinte sajnálattal és megvetéssel tekint vissza".

Nincs tehát viszásabb dolog, mint örök erkölcsi törvényekről beszélni. Az, a mit lelkiismeretnek, bensőnkben megnyilatkozó hangnak neveznek, nagyon is prózai dolog, vagyis nem egyéb, mint a társadalom hatalmi viszonyaival szemben tanusitott ellenszegülés következményeitől való félelem.

Látni való ebből, hogy Menger Antal dr. az erkölcs objectiv lényegének tagadásával voltakép úgy a közösségi, mint az egyéni élet s cselekvések megítélésénél *elvet minden erkölcsi mértéket.* S csodálatos, hogy mikor ezt teszi, *ő maga az összes társadalmi hatalmi tényezőket mégis objectiv erkölcsi szempontból birálja meg.*

Digitized by Google

Ostorozza első sorban a két legnagyobb hatalmat, az államot és az egyházat. Az állami hatalom birtokosai — úgymond — feloldva érzik magukat minden erkölcsi parancs kötelezése alól s saját népeik is megbocsátanak nekik mindenfajta csalást és erőszakosságot. Hasonlókép jártak el az egyházi hatalom birtokosai, a pápák is, sőt ezeknél — úgymond — az erkölcstelen világi politikához még a vallás eszközeivel való visszaélés is járult. Tisztán világi célokból feloldozták a népeket az uralkodójukkal szemben fennálló hűségeskü alól, egész országokat vettek egyházi átok alá s azokat a szerencsétleneket, a kik dogmáiktól eltérőleg gondolkoztak, a pápai inkvizició gyakorta irtózatos halállal büntette.

S ugyanez önkénynyel és zsarnoksággal találkozunk a társadalmi osztályok, a papság, a birtokaristocratia, a katonaság, a modern iparosok s tőkések körében is, a kik munka nélkül való jövedelmük biztosítása és fokozása végett az alsóbb foglalkozásbelieket rendszerint kizsákmányolják.

Hát ki fogja tagadni, hogy mind ebben sok igazság van, de — kérdem — van-e oka és joga e miatt épp Menger Antal doktornak panaszkodni? Hiszen az ő felfogása szerint mind az, a mi a társadalmi s erkölcsi élet terén történik, *természeti* kényszerűséggel történik s a különböző cselekvések lényegileg mind egy sorba, physikai és nem ethikai szempont alá esnek? Hiszen szerinte nincs sem erény, sem bűn! S ha nincs, miért tartsuk az egyik cselekvést különbnek a másiknál; miért zúgolódjunk, hiszen úgy sem változtathatunk azon, a mi természeti kényszerűség?

Hát biz ez nagy és nyilt ellenmondás. S még érthetetlenebb, mikor aztán Menger Antal dr. a közösségi erkölcs teréről az egyéni erkölcs terére lépve s újból kijelentve, hogy tárgyilagosan véve a dolgot, erények és bűnök egyáltalán nincsenek, egyszerre mégis csak a hagyományos felfogásmódhoz csatlakozik s elkezd egész komolyan beszélni a különböző *erényekről* és *bünökről.*

Nem bocsátkozom idevágó fejtegetéseinek részletes ismertetésébe, bár érdemes feladat volna, de mégis nem állhatom meg, hogy egy-két sajátságos gondolatát e körből is ki ne emeljem.

Rendszer a tárgyalásában nincs. Inkább ötletszerűen beszél egy és más kikapott themáról. Beszél első sorban *az utódok veszélyeztetéséről* s e pontnál ugyancsak erősen hangsúlyozza, hogy önmagunk iránt való kötelességek nincsenek. Még az öngyilkosság sem bűn, mert a természet a testet alárendelte az ember akaratának! És mégis az utódok ellen

Digitized by Google

elkövetett legnagyobb bűnnek tartja, ha az ember mértéktelen, iszákos, feslett életű, vagy ha például egy családapa öngyilkosságot követ el.

Hát biz ez furcsa következetesség. Ha önmagunk iránt nincs semmi erkölcsi kötelességünk, ha a természet a testet teljesen alárendelte az ember akaratának (bár Menger Antal dr. álláspontján állva ép az ellenkezőt kellene mondanunk, t. i. hogy akaratunk van teljesen alárendelve a testnek s általán a külső hatalmi tényezőknek) úgy mi kifogása lehet mind e bűnök ellen? Hisz ez esetben korlátlan önkénynyel teheti az ember mindazt, a mit akar. S ha életét kiolthatja, ne volna teljes joga az elenkezőt cselekedni: életét fenntartani, testét, a mint neki tetszik, ápolni, s annak minden kívánságát, szenvedélyét kielégíteni? Mi tartsa őt ettől vissza, ha nincs erkölcs, ha ő csak állat s nem ember?

A jövendő nemzedék érdekeit akarja megóvni. Nagyon szép. De hát mi alapon? Én erre csak egy alapot tudnék s ez: az ethikai alap, az isteni szeretet. Ez igenis kötelez arra, hogy a mások javát, boldogságát, miként a magunkét, ugyan úgy munkáljuk. S elfogadja Menger ez alapot? Első pillanatra magam is azt hittem, igen, mert az utódok veszélyeztetése után nyomban *„felebaráti szeretetről“* beszél. Ámde mennyire csalódtam!!

Minden előtt megragadja a jó alkalmat, hogy leszólja a keresztyénséget, a mely szinte dühöng a felebaráti szeretet ajánlgatásában, követelvén, hogy kiki felebarátját, mint önmagát szeresse, sőt a rosszat is jóval fizesse vissza; aztán dicséri a buddhismust, a mely csak vallási és nemzetiségi türelmet ajánl s felmagasztalja a mohammedanismust, a mely, bár a hitsorsosok iránt szelidséget és könyörületességet parancsol, de a hitetlenek ellen gyűlölséget és pusztítást hirdet s megengedi a megtorlást is a jogtalansággal szemben.

A ki kereken állítani meri, hogy „hiába való dolog az embernek az egész jogi és erkölcsi renddel ellentétben áradozó felebaráti szeretetet ajánlgatni“, az az utódok iránti erkölcsi kötelességről se beszéljen.

Azt azonban, a mit Menger Antal dr. fejtegetései további folyamán a hazugságról, a hamis esküről, a kapzsiságról, a szüzességről és a gőgről mond, nagyjában el lehet fogadni, bár az ő álláspontján az is érthetetlen dolog mind.

Igaza van abban, de — nem általános, kivételt nem ismerő alakban — hogy a hol hatalom van, ott van hazugság is, mert tény, hogy a társadalmi viszonyok jó része a civilizált és civilizálatlan körökben hazugságon alapszik, hogy a

Digitized by Google

politikai, az egyházi, vallási és tudományos hazugságoknak se szeri, se száma. S még inkább áll ez a magánélet körében dívó s rendszerint a despotismusban gyökerező hazugságokról.

A hatalom birtokosa alattvalóit egyenesen hazugságra, hizelgésre s alattomosságra kényszeríti, mert azok csakis ez úton tudnak sorsukon némileg enyhiteni.

A kapzsiság pedig egyenesen a mai társadalmi hatalmi viszonyokban gyökerezik. Ha az anyagi javakat a társadalom összes tagjai közt egyenlően tudnók elosztani, egy ily tisztán communistikus gazdasági rendszer mellett, egyszerre vége volna minden kapzsiságnak, mert elveszítené legcsábitóbb célját. Mai társadalmi rendünkben azonban minden egyesnek gazdasági helyzete a munkadijon és munka nélkül való jövedelmen alapszik. A munkások izzadnak, szükölködnek, a herék élveznek s hogy minél többet élvezhessenek, kapzsiskodnak és harácsolnak.

Innét, hogy a nemi élet tisztasága vagy tisztátalansága is lényegileg a társadalmi hatalmi viszonyoktól függ. Minden társadalmi hatalmi viszony, akár gazdasági, akár politikai, egyházi vagy társadalmi befolyáson alapszik, átlag megfelelő mértékben nemi erkölcstelenséget idéz elő. A gazdag ember, — mondja Menger Antal dr. — vagy a hatalom ura, annyi élvezetet vásárolhat magának, a mennyit akar s a nemi viszonyok épp oly vallási körökben, a hol a papok a szüzességet magasztalják és a Máriatiszteletet ápolják, sokkal rosszabbak, mint a mohammedanismus bármely országában.

S végre a gőgöt is egyenesen a mai társadalmi hatalmi viszonyok teremtik.

Midőn ugyanis a rangérzet túllépi a valóságban meglevő társadalmi állást, akkor gőgről beszélünk; mikor pedig annak színvonala alá sülyed, akkor alázatossággal van dolgunk. A gőg legrettenetesebb elfajulása a czézári őrület. S leginkább fokozódik ez az úgynevezett parvenu dinasztiáknál, a minő példának okáért a Julius Claudius császári ház vala s azon uralkodóknál, a kiknek hatalma korlátlan s kik kifelé versenytársak nélkül állnak.

De a gőg jelentkezik az alsóbb körökben is, sőt bizonyos értelemben a legtöbb ember a valóság határain túl iparkodik a külvilág előtt gazdagnak, hatalmasnak műveltnek és hiresnek látszani, legtöbb család romlásának ez az erőlködés és kapaszkodás az oka. E körökben azonban a gőg inkább a stréberség alakját ölti, a mely hogy előre törtessen, s minél befolyásosabb és jövedelmezőbb állásba juthasson, semmiféle eszköztől sem riad vissza. S bizony nem egy izben még a

Digitized by Google

szentek alázatossága és önmegtagadása sem volt egyéb, mint közönséges stréberség.

De nem folytatom tovább; azt hiszem, az eddigiekből is eléggé kiviláglik, hogy Menger Antal dr. szerint minden erkölcsi jelenség, legyen bár annak hagyományos neve erény, avagy bűn, nem egyéb, mint a társadalmi viszonyok visszfénye.

S ha így áll a dolog, akkor egészen érthető, hogy ő mindamaz úgynevezett bűnök eltüntetésére s az emberiség életének megjavítására és boldogitására csakis egy módot tud és ez a *társadalmi hatalmi köröknek socialistikus szellemben való átalakítása.* Műve utolsó részében ennek útját és módját is megjelöli s kétségkivül ez irányú kisérlete hivja ki legnagyobb mértékben érdeklődésünket.

Dr. Masznyik Endre.

Digitized by Google

Az ifjúság erkölcsi neveléséről.

II.

Az eddig felhozottakban leginkább azokat a legfőbb hibákat és tévedéseket emlitettem meg, a melyek útját állják az erkölcsi nevelésnek. S ha rámutattam is azokra a módokra, a melyek segitségével ezen akadályokat eltávolithatjuk s az erkölcsi nevelést elősegitjük, magáról azon közös munkáról, melyet a szülői háznak vagy helyettesitőjének az iskolával egyetértően végeznie kell, közelebbről nem szólottam.

Jelen tanulmányom keretében nem szükséges, de nem is lehetséges az összes tényezőkre kiterjeszkednem, a melyek az ifjúság erkölcsi irányitásánál szerepelnek, mert ezek egyfelől nagyobbára ismeretesek, másfelől meg oly számosak és egyéniek, hogy nem lehet őket kimeriteni. Ez okból csak egynéhányat a főbbek közül akarok felemliteni, a melyeknél leggyakrabban vétenek a szülők s a melyek úgy hatásuknál, mint elterjedtségüknél fogva legkártékonyabbak.

Az iskola az ifjúság temploma. Szentély az, a melybe csak tiszta elhatározással szabad belépni. S miként egykor a Hóreb hegyén a csipkebokor lángjából Mózes felé hangzott e szó: „vesd le saruidat, mert szent hely az, a melyen most állasz“: úgy kellene éreznie minden tanulónak is, a mikor a tudomány csarnokaiba lép, hogy az a szózat feléje is hangzik s szülőnek, tanárnak minden lehetőt el kellene követnie, hogy ez az érzelem állandósuljon a tanuló lelkében. *Mert igaz ugyan, hogy az életnek nevelünk;* ámde nem a *jelennek,* hanem a *jövőnek* s nem a *köznapi hibákkal, rosszasággal* s *bűnökkel teljes élet lehet az ideálunk,* hanem egy *erkölcseiben s törekvéseiben tisztább s eszközeiben nemesebb élet!* Az iskolának ideálokat kell szolgálnia s az ideálok szeretetét a zsenge ifjú szivekbe is csepegtetni. Bármit is tanitsunk, az iskolában csak eszköz

Digitized by Google

lehet az ideálok megismertetésében és megszerettetésében. Mihelyt akár a szülő, akár a tanár, akár más valaki vét ez ellen, szentségtörést követ el nem csak az iskola, hanem a tanulók ellen s porba rántja azt, a minek fenséges eszményként kell lebegnie minden ifjú előtt s minden iskolás gyermek előtt?

Hát a gyermekeknek is vannak ideáljaik? Feltétlenül. Az édes anya, apa, testvérek, rokonok, cselédek s egyáltalán mindenki, a ki a gyermekkel foglalkozik, öntudatlan ideálja az ártatlan gyermeki szívnek, a kit szeret, utánoz s példaképül állit maga elé! Mikor iskolába kerül, a jó tanító bácsi lesz mindene, kit legfőbb tekintélynek tart s kinek kedvéért tanul s jól viseli magát és a ki, Felmérivel szólva, mint a viaszt ujja körül csavarhatja. Később a többi tanitókra s tanárokra megy át ez a tisztelet s ragaszkodás; ők lesznek a tanulók ideáljai. Minél több jó tulajdonságot fedez fel a tanuló tanárjában, annál több ideált is lát benne s annál jobban ragaszkodik nemcsak hozzá, hanem a benne talált erkölcsi tulajdonságokhoz; de viszont minél tökéletlenebbnek találja, annál kevesebb szeretni valót, ideált fedez fel benne s igy nem is ragaszkodik hozzá. Midőn a tanulót az igazság szeretetére tanitják, midőn a jót, a szépet tüntetik fel előtte, megszereti s megismeri ez ideálokat s követi is, hogyha tanáraiban megtestesitve látja őket. A tanuló lelkét meg lehet ugyan vesztegetni szép alakkal, hízelgő beszéddel s jó modorral; de az ilyen hatásnak rövid az élete s nincs erkölcsileg nevelő eredménye, mert a tanuló csakhamar kiérzi s arról győződik meg, hogy az hamis álarcz, a mely megett nincs erkölcsi komolyság, jóság, igazságszeretet, egyszóval egy-egy oly tulajdonság, a mely lelkét megkapja s a melyért tanárát megkedvelheti s követheti.

Ha ez a személyi garanczia hiányzik, akkor nem sikerülhet a hibáknak irtása, a melyek a gyermekek lelkében oly gyakran találhatók, mint a hazudozás, restség, önzés, hiúság, önmagának túlbecsülése, másoknak lenézése, irigység, hatalmaskodás, rendetlenség, tisztátalanság, tolvajlás s más sokszor kicsinyeknek látszó, de a jónak elnyomására szolgáló s fejlődését hátráltató tulajdonságok. Mert elnyomni parancs szóval s tilalommal lehet őket, a míg a tanár hatalmának nyomása tart, ámde megtisztitani tőlök a szívét sokkal nehezebb feladat. Már pedig, ha a szivében ott burjándozanak ezek az erkölcsi hibák s nem sikerül őket onnan kiküszöbölni, akkor hiába vetjük bele a legtisztább, a legnemesebb s legjobb magot, mert ha ki is kél, rövid idő alatt nyomtalanul elvész.

Digitized by Google

A példa annál közvetlenebb hatású, minél kisebb a belátás s általában az értelmi képzettség; mihelyt gondolkozni kezd a tanuló s illetőleg a mint az értelmiségét fejlesztik, nevelni kell benne az erkölcsi belátást, hogy saját cselekvésének inditó oka ne legyen a külső parancs, intelem és példa, a mely sokszor rossz is lehet, hanem tulajdon erkölcsi érzéke, vagyis cselekedeteinek értékelése, a melylyel tetteit helyteleneknek, vagy helyeseknek minősíti. Alkalmat kell neki adnunk, hogy saját észjárása szerint is határozhassa magát cselekvésre, de egyúttal érezze cselekedeteinek következményeit is. Ily módon tapasztalást, azaz tudomást szerez jó és rossz cselekedetekről s felébred benne a lelkiismeret, vagyis az az erkölcsi erő, a melynek tetteinkben, érzelmeinkben s egész életünkben nemcsak tanácsadónak s ítélő birónak, hanem kényszeritő hatalomnak is kell lennie, hogy másként ne cselekedhessünk, mint a miként azt a lelkiismeret követeli; követeli pedig nem idegen ránk nehezedett hatalomként, a melynek akaratunkat kelletlenül alárendeljük, hanem bennünk létező s ösztönszerű s lényünkhöz tartozó tehetségként, mely a jónak belátásával s akarásával teljesen egybeolvad. Mig ez az erkölcsi erő a tökéletesség ezen fokára emelkedik, addig a nevelésnek hosszú utat s nehéz munkát kell végeznie; sőt talán el sem éri ezt a magaslatot; a mi azonban nem lehet ok, hogy erre ne törekedjünk s ifjainkat úgy ne neveljük, hogy magokban is képesek legyenek ily irányban fejleszteni tehetségeiket.

Ennek fejlesztésében hathatósan támogat a *munkaszeretetre való nevelés*. Miként a kis gyermeknek a játék a legkomolyabb munkája, akként viszont a nagyobb gyermeknél s ifjúnál a munkának komoly játéknak kell lennie. Mert a mint a kis gyermek csak addig foglalkozik, szórakozik s tanul a maga játékaiban, a mig azok neki örömet szereznek, s élvezetet nyujtanak: úgy a komolyságra ébredő tanuló is a maga iskolai foglalkozásában csak addig tud kitartani, a mig *e munkájában örömét leli s a munkát megkedveli*. Hogy ez nem könnyű feladat különösen oly tárgyakban, a melyeknek hasznát a tanuló nem látja s a melyekkel való foglalkozás megerőltetéssel jár, azt könnyen beláthatjuk s a kiknek alkalmuk volt például idegen nyelvek tanítását megfigyelni, tapasztalhatták, hogy mennyi ellenszenvet s idegenkedést kellett legyőzni még az igyekvő tanulókban is, mig megbarátkoztak az ellenszenves tantárgygyal. Biztatás, dicséret, jutalmazás, megfélemlítés s büntetés, sőt olykor megszégyenités is nagy szerepet játszanak a tanító kezében. S ha a tanulók mind egyforma

Digitized by Google

természetűek lennének, hogy egyenlően lehetne őket vezetni, akkor még csak könnyen boldogulna a tanár, ámde a hány a tanuló, annyiféle módon kell velök bánni, mert a mi például az egyiket munkára serkenti, az a másiknak munkakedvét esetleg csak rontja. S miután a munka szeretete gyakran csak nagyon későn jelentkezik s erősödik meg egy egy tanuló embernél, azért nem szabad mindjárt pálczát törni felette, hanem kitartással s minden lehető eszköznek felhasználásával kell iparkodnunk lelkéhez férkőzni s a munka szeretetére tanítani. A kezdőt s gyengébbet úgy vezessük, hogy kisebb fáradság után is élvezze szorgalmának jutalmát, az elismerést, hogy biztatást nyerjen újabb munkára; az erősebbnél ne pazaroljuk az elismerést s csak akkor fejezzük azt ki s csak abban az esetben jutalmazzuk, ha fáradságosabb munka árán sikerült eredményt érnie, mert attól lehet tartani, hogy könnyen veszi kötelességét.

A munkaszeretet még nem biztosítja a nevelőt arról, hogy neveltje kötelességeit pontosan teljesíti. Ez csak akkor következik el, ha a *kötelességérzést* is sikerült a tanulóban felkölteni s megerősíteni, a mely abban mutatkozik, hogy minden külső kényszer nélkül meghatározott időre pontosan teljesíti feladatát. Első pillantásra kevesebbnek látszik a munkaszeretetnél, ámde mégis többet érő; mert amaz nem időhöz kötött munkásság s változó is lehet, utóbbi pedig megköveteli a pontosságot s megbízhatóságot. Abban talán több a melegség, a szív s kevesebb az erő; ebben pedig több a ridegség s következetesség. A kettő együtt s egymást kiegészítve, kiváló erénynyé fejlődik s oly kincse az embernek, a mely becsültté, tiszteltté s boldoggá teheti. Igazi örömet, értéket s zamatot az életnek csupán csak a munka adhat; foglalkozás nélkül elővesz az unalom, életuntság s minden életörömről való lemondás. A ki valóban megszerette s megszokta a munkát, az annál nagyobb örömet élvez, minél több akadálylyal s minél nagyobb fáradsággal küzdve sikerült czélt érnie. Az megtanulja becsülni a munkát s a munka által a munkás embert, megismeri a saját maga értékét s másoknak helyes becsülésében megtalálja a maga megbecsülésének igaz értékét. Élvezet, szórakozás, mulatság és mindazok az eszközök, melyek a fáradt testnek s léleknek pihenőt, nyugalmat, felfrissülést s új erőt nyújtanak, valóban szórakozására s a test és lélek megújulására fognak szolgálni.

Társadalmunknak egyik főhibája, hogy sem a munkát, sem a munkást kellőleg nem becsüli; a kötelességérzet és munkaszeretet hiánya uralkodik köztünk, a minek következ-

Digitized by Google

ménye, hogy országunk eldicsért kincsei daczára végtelen szegények vagyunk. Ifjúságunk sem az, a minő a nyugati államoké, a mely ifjúi könnyű gondolkozása daczára is szereti a munkát s megbecsüli azt másokban is. Az a tisztelet és szeretet például, a melylyel a német tanulóifjúság tanárai iránt viseltetik, oly kedves és megható, hogy el kell szomorodnia az embernek, ha a mi viszonyainkkal összehasonlítva, azt tapasztalja, vagy hallja, hogy találkozik ifjú nem egy, de sok, a ki pl. az érettségi vizsgálat letétele után volt professzorait, a kik éveken keresztül nevelték s tanitották, ismerni sem akarja. Sem tisztelet, sem hála, sem szív, se semmi nemesebb tulajdonság nem lakhatik az ilyen ifjúban. És ez még csak hagyján; de ha kezünkbe veszszük a főiskolai vizsgálatok statisztikai adatait s azt olvassuk, hogy a vizsgázóknak 30—40—50 százaléka is bukott a vizsgálatokon és hogy a kiválóbb ifjak közül is feltűnő sokan testileg s erkölcsileg elzüllenek, vajjon nem elszomoritó-e az nemcsak a könnyelmű és elpusztuló ifjakra, hanem különösen a szegény szülőkre, a kik esetleg mindenüket gyermekeikre áldozták abban a reménységben, hogy tisztes öreg napjaikra jó gyermeküknél találnák nyugodalmat s gondozást? S íme, semmivé lett minden reménységük, eltűnt a büszkeségük, nyugalmuk s öreg napjaikban siratni kell gyermekeiket s esetleg nyomorogniok a beköszöntött szegénység miatt.

Azért tanítsuk gyermekeinket arra, hogy a munka nem szégyen, hanem becsület; nem teher, hanem valódi öröm s élvezet; szoktassuk őket kötelességeik pontos teljesitésére, buzditsuk s ösztönözzük kitartásra, hogy tanulják meg, miként lehet szorgalommal s kitartó türelemmel czélt érni, még ha kevesebb is az erőnk s tehetségünk. Ha egyszer a munkaszeretet s kötelességtudás második természetükké lett, nem kell őket félteni, mert még a legsúlyosabb viszonyok között sem vesztik el önbizalmukat s a kenyérkereset legcsunyább irigységei s legdurvább és legvisszataszitóbb küzdelmei sem képesek őket a tisztesség útjáról letéríteni s a megsemmisités örvényébe taszitani.

* * *

Tetteinknek inditó oka azonban nem mindig a józan *belátás* s a *számító ész*, hanem igen sokszor, sőt, mondhatni életünk legtöbb esetében, a szív, az érzelmek végtelen világa. Ki nem engedett volna olykor észellenesen is az ő vágyainak? Kit nem ragadott volna el hirtelen fellobbanó indulata? A szenvedély mennyi nemes lelket tett rabjává és semmisitett

Digitized by Google

meg önmaga s övéinek nagy kárára? Ha már az ismeretek tömege s az okoskodás ridegsége is tévútra vezet s erkölcsellenes tettekre ragad, mennyivel több erkölcstelen s jellembe vágó tetteket találunk azok között, melyeket a hirtelen fellobbanó indulatok, a szertelen vágyak s a vak szenvedélyek magukkal ragadó hatása alatt viszünk véghez?

Érzelmi világunk sokkal gazdagabb, mint sem gondoljuk s az érzelmek motivumainak sokkal nagyobb tere van elhatározásainkban, úgy a magán, mint a társadalmi életben, mint értelmi képességünknek; életünk döntő perczeiben pedig jelentékenyebb szerepet játszanak, mint a számító észnek s rideg okoskodásnak indító okai. *Ez okból az érzelmeknek nevelésére, a szívnek* nemesítésére még nagyobb gondot kell fordítanunk, mint az ész, a gondolkodó tehetség minden irányú kifejtésére.

Az *érzelmekkel* nem lehet egyformán bánni. Vannak közöttük olyanok, a melyeknek fejlődését minden áron meg kell akasztani s illetőleg ha kifejlődtek, lehetőleg elnyomni s megsemmisíteni, mint például az irígység, a bosszúvágy, gyűlölet s a durva vágyak nagy része. Vannak azonban olyanok is, a melyeket nem szabad s nem lehet megsemmisíteni az egyéniségnek megsemmisítése nélkül, a melyeknél tehát a nevelésnek nem lehet más feladata, mint kellő irányítás, szükség szerint tompítás, vagy élesztés. Az önzés például nagyon csunya tulajdonsága az embernek s mégis kellő irányítás s vezetés mellett az önfentartás és családgondozás legszebb érzelmévé válik, a mely serkenti s munkára készteti, hogy a kiket az isteni gondviselés reá bízott, azokat becsületes munkásságával eltartsa s gondozza. Ilyen a hiúság is, bizalom olyasmiben, a minek csekély, vagy semmi értéke nincsen; pedig mennyi jó tulajdonságnak alapját képezi; ha azt kellőleg gondozza a nevelő s nemes önbizalommá fejleszti. Sok emberben kevés az önbizalom, bátorság s elhatározás, minélfogva sem önállóan cselekedni, sem pedig szólani nem mer, hanem örökösen zavarban van, hogy mit tegyen s hová forduljon, ingadozik s gyáva. Ha az ilyenben kora gyermekkortól kezdve, a mint észre veszik, irtják a gyámoltalanságot s felköltik az önbizalmat, tudomására hozzák saját egyéniségének értékét és úgy vezetik, hogy elhatározásának élvezze jó következményeit: akkor az lassan levetkőzteti a félénkséget s gyámoltalanságot és helyén való emberré fejlődik.

Összes érzelmeink között erkölcsi tekintetben legkiválóbb szerepet játszanak az esztétikai érzelmek; vagyis azok, a melyek akkor támadnak bennünk, ha látjuk a harmatgyön-

Digitized by Google

gyöt, a mint fényárban csüng a fűszálon, a mikor egy-egy színpompában gazdag nyiló virágban gyönyörködünk s a mikor a világmindenségnek szépségét, nagyságát s tökéletességét értjük s csodáljuk; azok, a melyeket egy-egy dal fakaszt a maga egyszerű, de közvetlen s épp annál fogva minden míveltségű emberre ható hangulatával; a melyeket egy-egy költői mű a rokon lelkekben felkölt, midőn buzdít, lelkesít, elszomorít s felemel; a melyeket a zene a szív legelrejtettebb zugába is kerülő s elbűvölő hangjaival elővarázsol s a melyeket egy-egy művésziesen festett képnek vagy faragott szobornak látása s egy-egy műnek sikere támaszt. Ezeknek gondos ápolása s nevelése nemcsak, hogy nem engedi a csunya s durva vágyaknak és indulatoknak uralmát az erkölcsi elhatározások felett, hanem fejlesztőleg hat a lelki élet minden irányára s ezért tisztitólag hat nemcsak szivünkre, hanem gondolkozásunkra is.

Nem azt jelenti ez, hogy ifjainkat s lányainkat művészekké neveljük, mert ahhoz legelső sorban kiváló isteni adomány kell, a mi ritkán fordul elő, hanem azt, hogy a természet szépségeinek megfigyelésére rajzolás, festés, zene s olvasmány által igyekezzünk minél több kedves és szép érzelmet felkölteni s a szép iránt való érzéket *ízléssé* s *müérzékké* fejleszteni, a mely szinte megmagyarázhatatlan módon visszatart a rút és rossz cselekedetektől. Ez képesit bennünket arra, hogy a szépnek látszatával bíró s érzékeinket hamar megbódító és a valódi szép tárgyak vagy tünemények között különbséget tenni tudjunk.

Az ízlést fejlesztő eszközök között leggyakoribb, legáltalánosabb s legkönnyebben szerezhető az olvasmány. Korunk oly mértékben él vele, hogy az utolsó században Európa népei többet irtak s olvastak, mint az előző kétezer esztendőben. Óriási módon megnőtt az irodalmi termékek száma. De a végtelen számú férczmű, a mely a házasságtörés magasztalásával az erkölcsiségben már oly sok kárt tett, a végtelen folytatásokban megjelenő rémregények, a fantasztikus s érzékeket csiklandoztató elbeszélések és a számtalan pornografikus tartalmú s tudományos színbe burkolt leirások, melyeket még ékesen szóló képek is illusztrálnak, nemkülönben a hatást vadászó s az érzékiséget ingerlő szinielőadások oly módon árasztják el az egész társadalmat s benne az ifjúságot, hogy annak mételyező hatása ellen szülőnek s iskolának, egymással kezet fogva kellene fellépnie. Ez ugyan, úgy látszik, ellentétben áll a sokat hangoztatott, de társadalmunkban egyébként nagyon arisztokratikus módon értelmezett liberalizmussal, de

Digitized by Google

én azt hiszem, hogy az oly liberalizmus, mely önczélként lép fel s nem szolgálja a társadalomnak vagy a társadalom ama rétegének javát, a melynek szól, csak hangzatos frázis, a melyre semmit sem kell adni. Miként késtől, tűztől s víztől szoktuk óvni kicsinyeinket, annak daczára, hogy azok az élet fentartásához s kényelméhez legszükségesebb előfeltételek, úgy kell tennünk az erkölcsrontó irodalmi termékekkel is. És ha már annyira romlott egyes írók és olvasók ízlése, hogy ilyeneknek irása és olvasása is szükséges s irataik ki nem küszöbölhetők, akkor nagyon kell vigyáznunk, hogy azoknak olvasása s ez által a mételynek rontó terjedése legalább a tudatlan s ártatlan ifjú korban ne történjék. Annyi kitűnő klasszikus író áll rendelkezésünkre, a melyeknek szivet képző, értelmet fejlesztő s erkölcsöt nemesitő hatása van, hogy nem is kerül nagy fáradtságba azokat megismerni s amazoknak kiszoritására felhasználni.

Az erkölcsi nevelésnek azonban leghatásosabb eszköze a *vallásos nevelés*, a mely Herbart felfogása szerint a legmagasztosabb, t. i. az egyetemes emberi érdekeket szolgálja, mert mig a sympathetikus érdek egyéni, a társadalmi pedig csupán a hozzánk közel álló s velünk együtt lakó rokonokra, barátokra s polgártársakra vonatkozik, a kikkel gyakran találkozunk s a kikkel együtt örvendünk s együtt szenvedünk a velök való közösségünknél fogva: addig a vallás felülhelyez e korlátokon s az egy Isten hite s emberszeretet által az egész emberiséget öleli át s minden haszontól ment s önzetlen erkölcsi munkásságra késztet. A vallás által felemelkedünk az Istenhez, a mindenségnek alkotójához s fentartójához és az emberiség atyjához, a ki nem tesz különbséget fehér és fekete ember, indus és kinai, japán és orosz, keresztyén és zsidó, katholikus és protestáns népek között, hanem mindegyikét a maga teremtményének tekinti. Ő benne az emberi társadalom által felállitott különbségtételek, egymással küzdő ellentétek, indulatok, emberi igazságok s erkölcsi törvények egy tökéletes egységgé olvadnak össze, minélfogva őt nem korlátozza sem térbeli, sem időbeli lét s a mit emberileg valónak, szépnek és jónak elképzelhetünk s elgondolhatunk azt ő benne legnagyobb tökéletességben, mint felbonthatlan egységet képzelünk, sejtünk s valóban létezőként követelünk. Vallás nélkül erkölcs sincsen s ha van valamilyen, annak nincs biztos alapja, ingadozó mint maga az ember. „Erkölcsiségünknek, irja Felméri, szüksége van oly eszményhez támaszkodásra, mely túlesik az emberi tökély határán. Aztán mi úgy vagyunk alkotva, hogy erényre való törekvéseink közepett jól esik egy ingat-

Digitized by Google

hatatlan támasz és egy minta, hogy akaratunkat egy végtelen tökélyű lény akarata mintájára idomítsuk".

A tiszta erkölcsi törvény a maga rideg követelésével hidegen hagy, komorrá tesz s a szivet nem melegitvén, nem lelkesit a jó cselekvésre. A vallás az, a mely való életet s meleget önt belé s a hit balzsamával és a reménység vigasztaló szavaival erőt ad a csüggedőnek, bátorságot a küzdelemben lemondandónak s a jelen sivár, igaztalan és nemtelen küzdelmeiben felfelé irányitja a figyelmet az ég felé, a hol a küzdelem nem csak véget ér, de az igaz tiszta ügy győzedelmeskedik is. Ettől a magasztos kincstől nem szabad megfosztani senkit sem s bűnt követ el mindenki, a ki a vallásos érzést, mint az ember lényéhez hozzátartozó eredeti tulajdonságot elnyomni törekszik, avagy azt kárhozatos irányba tereli. E tekintetben alig lesz közöttünk különbség; iskolai nevelésünk, épp úgy mint a családi, legtöbbnyire helyesen s kellőleg hangsúlyozza annak rendkivüli fontosságát.

Ámde a kivitelben nagyon sok hibával találkozunk. Sok felekezetre osztott társadalmunkban a vallás tanitásában nem azokra a különbségekre kell fősúlyt helyeznünk, a melyek minket elválasztanak, hanem azokra a közös vallási elvekre, a melyek összefűznek s egy Isten követőivé tesznek. Az Istent akár háromságosnak, akár egységesnek tartjuk, azért mégis csak az egy *Istenben* hiszünk s imádságainkat ő hozzá mint gondviselő atyához intézzük; Jézust akár pusztán embernek, akár istenembernek tekintjük, ha elhiszszük, hogy ő a mi megváltónk, közvetitőnk s üdvözitőnk, mégis csak egyesít a benne való hit, ha egyébként parancsa szerint szeretjük az Istent minden erőnkből s embertársainkat, mint önmagunkat; ha egyházszervezetünkben, templomaink berendezésében s istentiszteleti formákban különbözünk is egymástól, de ha imádságainkban őszinte gyermeki alázattal nemcsak magunkért, de felebarátainkért is könyörgünk, akkor is egyesít bennünket az imádságainkban egyenlőn kifejezést találó szellem. Merőben ellenkezik a vallásos neveléssel mások vallásának kicsinylése, gúnyolása s üldözése. A ki mást vallásáért gúnyol, az nincs tisztában a saját vallásával sem, az nem tudja, minő kincs a hit, mert ha tudná, vallásos létére piszkolódással nem rontaná embertársának hitét. A létező vallásalakokkal számolnunk kell; azokat eltörölni hiábavaló törekvés; azért neveljük gyermekeinket úgy, hogy ebben a magyar hazában mindenki egyetértő békességben a maga módja szerint (de igazán őszinte szivvel) imádhassa Istenét. Ezt kell csepegtetnünk a gyermekek szivébe otthon a család szűk körében s ezt kell tanitani

Digitized by Google

nemcsak a vallástani órákban, hanem ilyen szellemben kell nevelnie minden iskolának s ily szellemben kell fejlődnie ifjúságunk erkölcsi érzetének, mert különben meghazudtoljuk azt, a mi vallásunkban a legfőbb, hogy az Isten szeretet s mindnyájunknak mennyei atyja, mi pedig testvérek vagyunk.

Az igazán keresztyén vallásos neveléstől várhatjuk, hogy társadalmunk átalakul s egységes lesz a törvénytiszteletben s a haza fiainak egyforma becsülésében; várhatjuk azt is, hogy a társadalom s minden intézménye jótékony tényezőjévé válik a nevelésnek.

* * *

A társadalom ugyanis és annak utczán, közte reken, különféle intézményekben, áldozatkészségben s egyéb tény kedésekben megnyilatkozó közfelfogása és szelleme rendkívüli módon befolyásolja a nevelést.

Hogy az utcza mily nagy hatással van az ifjúságra s mikép működik közre erkölcsi nevelésében, arról mindenki meggyőződhetik, ha csak némi figyelemre méltatja az utczai életet. Kiváltképen tudhatják azt a szülők.

Nem egyszer megütközéssel kell hallaniok, minő szókkal, képekkel s fogalmakkal gazdagodik gyermekök szókincse s ismeretköre, a minőket otthon soha nem hallottak, a melyeket nem is értenek s csupán szajkó módra elsajátítanak ugyan, de megérteni is iparkodnak! Kerítések, falak s egyéb mindenkitől látható tárgyak akármennyiszer tele vannak rajzolva s írva piszkos szemérmetlen szókkal, a melyekről mindenki tanulhat. Míg a gyermek teljesen tiszta s míg nem ébred fel benne az érzékiség, addig nem képez semmi erkölcsi veszedelmet; a mint azonban megismerkedik azoknak jelentésével, veszedelmessé válik egész erkölcsi lényére, mert figyelmét minduntalan olyasmire irányítja, a mi éppen abban a korban legveszedelmesebb lehet.

A ki egy-egy város utczáin végigsétál s meg-megáll a közkutak s egyes kirakatok előtt, vagy a kapualjakba betekint, az tisztában van azzal, hogy mindazoknak látása mire taníthatja a gyermekifjút. Társadalmunk közfelfogása — anyáktól is lehet hallani — hogy a leányt korán kell vinni bálba és különféle mulatságokba, hogy jól kimulassa magát, mert ha egyszer férjhez megy, úgyis vége a gond nélkül való mulatozó életnek; kezdődnek a házi bajok s jönnek a családi gondok; mint asszony legalább nem kívánkozik már a mulatságokba s nem esik rosszul azokat nélkülöznie. Mintha azok

Digitized by Google

a leányévek csak arra lennének rendelve, hogy őket átmulassák s az asszonyi évek a mulatságot tiltanák s lehetetlenné tennék!

De még sajátszerűbb s ebben már a férfi uralkodó szelleme érvényesül, az a nézet, hogy a fiatal ember hadd tombolja ki magát, mielőtt megnősül, mert így annál szolidabb s jobb férj válik belőle! Hogy mit kell érteni a magát kitombolás alatt, azt még senki sem határozta meg; nem is lehet, de nem is szükséges azt meghatározni, mert lehet látni s lehet érezni. A sápadt, korán érett arcz, a sajátságos fényben égő s beesett szemek, az ingadozó járás s a szemtelenséggel határos önérzetes viselkedés, mindezek egész világosan mutatják, mit kell alatta érteni. Ezek legyenek azután az anyák s lányok ízlése szerint ú. n. szolid, jó férjek, a kik rossz helyekre nem mennek, kocsmákat nem látogatnak, hanem feleségeiket s gyermekeiket szeretve otthonülők s kezesek!

Hát ez nemcsak szakitás a régi patriarchális felfogással, a mely azt tartotta, hogy az ifjúi élet legalkalmatosabb ugyan a mulatozásra, de sohasem gondolta azt kötelesség nélkül valónak, melynek kizárólagos joga a mulatozás és olyannak, hogy abban testileg s erkölcsileg ki kell merülni, hanem azt vélte, hogy vannak feladatai is és vidám tisztes társaságban mulathat a férj is meg a feleség is. Abban a régi patriarchális korban megtörténhetett, hogy a nagymamák, mamák s unokák együtt mulattak s az apák fiaikkal versenyeztek a tisztes vidámságban. A mostani felfogás amannak fejetetejére állitása, valósággal pervers gondolkozás eredménye! Vajjon mi jót lehet várni az olyan házasságkötéstől, a melynek tagja már megundorodtak az élettől, a kiket már semmi nem ingerel és nem vonz a kik a házasság czélját már nem is képesek szolgálni?!

Az igy gondolkozó társadalomnak minő hatása lehet az iskolába járó, vagy iskolából imént kikerült gyermek s ifjúi lélekre? Nem hiába küzd-e ilyen körülmények között az iskola s egyes szülők az ifjúság erkölcsi tisztasága érdekében? Azok a szép tanitások, melyeket olvasmányaikban, történelmi s irodalomtörténeti előadásokban találnak s hallanak, ellensúlyozásukat találják az utczákon látható példákban s a laza társadalmi felfogásokban. Intő példa ez arra, hogy a szülők jól őrködjenek, minő társaságokba, milyen helyekre s minő czélból engedjék gyermekeiket.

Nagy veszedelme ifjúságunk erkölcsi nevelésének a sok s könnyen megközelíthető kávéház, vendéglő s korcsma, a melyek szükségesek s ártalmatlanok lehetnek a felnőtt s a

Digitized by Google

magok lábán járó emberekre nézve, — jóllehet itt is elegendő példa az ellenkező mellett bizonyít, — de annál ártalmasabbak a fejlődő ifjú testre s lélekre. A korcsmai büzös levegő, a kávéházi füst, a lármás dáridók, éjjelezés, az izgató szeszes italok, könnyelmű kártyázás *s a sok romlott* kávéházi alak, a kik csa arra várnak, hogy a jó kedvű s tapasztalatlan ifjút könnyen levehessék lábukról s azt tegyék vele, a mit jónak találnak: mind meg annyi ölő méreg, a mely észrevétlenül s az érzékeket csiklandoztatva hat, fájdalmat nem okoz s ez okból csábító s kábító hatásával mindig jobban és jobban édesget és hogy ha elég jókor elejét nem veszik, anyagilag és erkölcsileg tönkre teszi az ifjút. Ilynemű kisértéseknek pedig ki van téve a tanuló kezdettől fogva, a mint tudatára jő érzékiségének és sokszor az iskolának összes tilalma s a szülők gondos ellenőrzése is hiábavalónak bizonyul az emlitettem helyek csábításaival szemben.

Mit kell hát ezzel szemben tenni a serdülő ifjúság érdekében? Minden szórakozástól eltiltani s mindig otthon tartani, vagy pedig pórázon vezetni a serdülő leányt s fiút nem lehet, mert ha a társadalom tagjainak neveljük, a társadalomtól elzárni nem szabad őket.

Az iskola akként igyekszik ezt megoldani, hogy a rendes tanitáson kivül körökbe s egyesületekbe gyűjti össze tanitványait, a melyekben játék, szavallat, irodalmi szárnypróbálgatások, olvasmányok, előadások s zene foglalkoztatják szórakozást nyújtva s a szivet nemesitve. A szülőknek pedig akként kell gondoskodniok, hogy segitik az iskolát s minél többet foglalkoznak gyermekeikkel s egyes családok hasonló korú gyermekeivel való barátkozást elősegitve, lehetővé teszik a családban s házban felügyelet alatt való nemesebb szórakozást.

Újabb időben minden valamire való városban vannak szinielőadások, a melyeket műkedvelők rendeznek; vannak társadalmi egyesületek, melyeknek czélja önmivelés s nemes szórakoztatás. Ezeknek nemesitő hatása megbecsülhetetlen, arra kell tehát törekedni, hogy a serdülő gyermekek ezekben részt vegyenek s a mennyire az korukkal összeegyeztethető és van tehetségük, kedvük, cselekvőleg is működjenek közre.

Ide kell vennünk az iskolai kirándulásokat, melyeknek megbecsülhetetlen a képző hatásuk s a melyek hazánkban, sajnos, vagy teljesen hiányzanak, vagy rosszul rendeztetnek, hogy pedagógiai becsük kétséges.

Társadalmunk e tekintetben érzéketlen. A városok terei s utczái puszták, csak itt-ott találunk néhány fát, a mely el-

Digitized by Google

hagyatva nő valamely nagyobb téren s utczán; az utczák görbék s gondozatlanok, a melyeket hatalmas por be lep s terjeszti a bacillusokat.

Nem is kell messze idegenbe mennünk, hogy lássuk elmaradottságunkat. Ha Erdélyrészbe elkerülve, a gyönyörű fekvésű Brassóba ellátogatunk, meggyőződhetünk a kultura áldásos voltáról. Sok köztere gondozott pázsittal, fákkal, bokrokkal és szökőkútjaival, felette pedig a hegyek közül kiemelkedő Czenkhegy felkigyózó útjával nemcsak egészségessé teszi a várost, hanem széppé és erkölcsileg nevelővé. Hasonlót találunk a jóval kisebb Segesváron, melyben a mult idők sok vihart látott épületei s emlékei vetekedni látszanak egymással a város felé emelkedő dombtetőn. Figyelembe kell vennünk a városok nyilvános gyűjteményeit s múzeumait, mert ezeknek nemcsak a tekintetben van nagy jelentőségük, hogy a mult emlékeit megőrzik s megvédik az elpusztulástól, hanem ismeretterjesztők s erkölcsileg nevelők. Sajnos, hogy ilyenekkel is kevés város rendelkezik nagy elmaradottságunk miatt.

Egyes régi városoknak városházain netán őrzött néhány kiváló fontosságú tárgyon kivül csak a nagyobb városok egynémelyike mutathat fel valamire való gyűjteményt. Pedig az a római polgár, a ki az egykori Rómának fórumán tartózkodva a sok templomon, középületen, emlékoszlopon s szobron jártathatta szemeit és büszke önelégültséggel gyönyörködhetett bennök, méltán tarthatta magát a világ urának, mert az ott összehalmozott kincsek önkéntelenül emlékeztették a dicső multra, a nagy elődökre.

Ilynemű intézményekkel végtelenül fejleszthetjük az erkölcsi érzéket.

Különösen egy irányban való hatásukat kell kiemelnem, abban tudniillik, hogy ellensúlyozhatják a korcsma, kávéházak czukrászdák és hasonló helyeknek erkölcsrontó munkáját, elvonják a figyelmet a léhaságtól, a kártyától, tétlenségtől s hasonló erkölcsileg káros szokásoktól. Ennek pedig kiválóan nagy figyelmet kellene szentelnünk, mert az alkoholismus minálunk is nagyban szedi áldozatait. Európa éjszaki államaiban annyira el volt terjedve a szeszfogyasztás, hogy Svédhonban évente egy személyre ideszámítva a csecsemőket is 40 liter pálinka esett s egy jótékony egyesület oly szép sikerrel vette fel a nemzetet rontó szesz elleni harczot, hogy most évente csak 12 liter esik egy személyre és Svédhon népe megszabadult a szesz pusztító hatalmától. Gothaburgban alakult ez a társaság, lassanként megvette a vidék összes korcsmahelyiségeit, s azokat saját tisztviselőivel oly jól tudta kezelni, hogy a pálinka-

Digitized by Google

fogyasztás folytonos kisebbedése daczára az egyesület nem csak itt, hanem az ország más részeiben, sőt Norvégiában és Finnországban is utánzókra talált s oly áldásosan működött, hogy Norvégiában most már egy személyre évenkint csak 3—4 liter pálinka esik.

A hol van az emberekben miveltség és szív embertársaik sorsa iránt s van kellő áldozatkészség s akaraterő, mely szívesen áldoz időt, pénzt s fáradtságot a közjóért, ott sokat lehet lendíteni a közállapotok javításán. Azt hiszem, nálunk is megjő annak az ideje s az ily eszmék nem fogják mosolyra indítani az ajkat, de lelkes munkásokká teszik tulajdonosaikat. Hiszem, hogy az állam és a városok is be fogják látni, hogy nem a szeszmonopolium s szeszfogyasztási adókból befolyó jövedelmek nagyságára kell építeni budgetjöket, hanem ellenkezőleg minél kisebb körre kell szoritani a szeszes italok fogyasztását, hogy a nép anyagi és erkölcsi pusztulását a szesz által minél kisebb körre szoritsa s illetőleg megszüntesse.

A most felemlítettek látszólag távol esnek az ifjúság erkölcsi nevelésétől; pedig nem úgy van, mert a mit a gyermek a szülői házban s az emberektől lát, annak hatása alatt állva hasonló tettekre indíttatja magát, hasonló gondolkozású s hasonló erkölcsű lesz. A milyen a környezet, olyanná fejlődik rendszerint a gyermek is. Ez oknál fogva szülőnek, iskolának s minden nemzetét és ifjúságát szerető embernek kötelessége arra törekedni, hogy a gyermekek s az ifjúság erkölcsi nevelődése s fejlődése minél tisztább s kifogástalanabb legyen s mindenkinek úgy kell élnie, hogy az ifjúság jó példát lásson benne s ne kelljen restelkednie, ha tetteit véletlenül az ifjúság látja.

A gyermek Istennek legszebb adománya s a nemzeteknek legféltettebb kincse; neveljük őket tehát úgy, hogy méltók legyünk a nekünk szánt adományra és hogy a nemzet háláját kiérdemeljük, a miért testileg erős s edzett, lelkileg ismeretben gazdag, szívben önzetlen s erkölcsben tiszta és bátor nemzedéket adtunk a hazának. Legyen minden anya olyan, mint a Gracchusok anyja, a ki büszke volt az ő derék fiaira.

Mayer Endre.

Digitized by Google

De Ruyter Mihály.

1907 márczius 24-én volt háromszáz éve annak, hogy Michiel Adriaanszoon de Ruyter, a ki majdnem egy negyedszázadon át viselte a „Holland és Westfriesland admiralisa, az ország hajóhadának főparancsnoka“ czímet, született. Hollandia e nagy fiáról most emlékezett meg nagy kegyelettel, fényes ünnepségek keretében. Ez ünnepekből részt kivánt magának a magyar protestáns Sion is. Illik megemlékeznünk nekünk is arról, a ki a holland tengerészetnek „apja“ (bestvaader), a terjeszkedő tengeri nagyhatalmak és a kalózok előtt „hostium terror“, „Oceani stupor“, nekünk magyar protestánsoknak, gondolva a gályarabokra, *„a szabadító“* volt.

De Ruyter egy mai nap is jelentékeny kikötővárosban, Vlissingenben született. Apja szegény ember volt. Előbb matróz, majd csapos egy sörmérőben. 12 gyermekkel áldotta meg az Isten. Rá volt szorulva arra, hogy családja fentarthatására igénybe vegye gyermekei szolgálatát is. Így került hősünk 10 éves korában egy kötélverőmesterhez, a hol heti hat garasért egész napon át forgatja a kereket. De ezt a mesterséget épp úgy nem szereti, mint az iskolapadot. Az erős, mozgékony gyermeket, a ki állitólag létra nélkül mászsza meg a vlissingeni magas tornyot, valami ellenállhatatlan vágy űzi a tengerre, ez bűvöli meg lelkét, mint annyi más tengerparti lakosét. Így 11 éves korában beáll matrózinasnak. Négy évig szolgált e minőségben. Ez évek történetét homály fedi. 1622-ben már Orániai Móricz egyik hadi vállalatában vesz részt, mint tüzér, később, mint lovas katona. Politikai forrongások és átalakulások idején egy bátor és szívós ifjú előtt nyitva áll sok mindenféle életpálya. Ne csodálkozzunk tehát azon, hogy De Ruyter is érvényesülni akar ott, a hol lehet. A szárazföldi hadseregnél azonban nem sok időt tölhetett el, mert 21 éves

Digitized by Google

korában ismét régi kedves foglalkozásánál találjuk, a hajón, mint valóságos matrózt. Ez évben házasodik is meg. Itt megjegyezzük, hogy három felesége volt, kettő több gyermek hátrahagyásával meghal, az utolsó túléli őt.

A tengerész pályáról többé nem is mond le. De mint tengerész csodálatosan változatos életpályát fut be. Mint matróz alaposan hozzálátott ahhoz, hogy igazi tengerész legyen. Sok útra vállalkozott. 1633-ban már mint kormányossal találkozunk vele egy Grönlandot járó hajón, majd a vlissingeni kereskedők által a kalózok ellen felszerelt flottán működik, mint hajóparancsnok. Útjait gyakran megismétli úgy a balti, mint a földközi tengeren és atlanti óczeánon. Rengeteg sokat kell küzdenie a kalózokkal. S e harczokban sok kalózhajót sülyeszt el, sokat röpít a levegőbe s nem egy kalóznak „lábait fürészti" meg a sósvízben. A kalózkodás jövedelmező, bár veszedelmes foglalkozás volt ez időben s űzték ezt a mesterséget az összes tengerparti népek, hollandok, angolok, francziák, spanyolok, portugálok, de a legvakmerőbb kalózkodást az afrikai négy berber állam űzte. Ezek ellen küldték ki gyakran a holland kereskedők Ruytert élete későbbi folyamán is, a spanyolok és francziák is sokat küzdöttek a berberekkel. E harczok közben lett nagy tengerészszé Ruyter. Itt fokozta bátorságát és hidegvérűségét, de itt tett szert alapos ismeretekre is.[1] E harczok voltak az ő iskolája, a melyben nagygyá lett. De ez iskolában a legfontosabb tényező a biblia és az imádkozás. Irják róla, hogy a bibliát mindig magával vitte s imádkozott titkon és nyilván, a hajón s otthon amsterdami és vlissingeni házában. Úgy látszik, ez a kor hitre nevelte az embereket s e hit által lett annyi nagy embere a kis Hollandiának épp úgy, mint a nagy Angliának és a szegény Magyarországnak.

Ez időtájt egy ízben, a mint a spanyolok ellen harczol, megsebesül, fogságba esik s csak hosszú szenvedések árán tud Francziaországon keresztül hazavergődni. Mint hajóskapitány sok ideig kisér kereskedelmi hajókat, hogy azokat a kalózok támadásai ellen megvédje. Innen megy át kapitányi minőségben az állam szolgálatába. Az öreg Tromp vezérlete alatt, mint egyik csatahajó parancsnoka vesz részt a spanyolok elleni hadjáratban. A st. vinczenti eldöntetlen csatában

[1] Alaposan megismerte a tengert, jegyzeteket is készített ugyan tapasztalatairól, de emlékezőtehetsége is kitűnő volt. Kikötők, homokzátonyok, szirtek, sekélyek, áramlások, mint saját házának zugjai, ismertek voltak előtte. Ismerte a tengerészéletet, szokásokat. A hajónak kis és nagy alkatrészeit. A vitorlák kezelésében nagy mester volt.

Digitized by Google

fényesen kitűnt gyorsaságával, biztosságával lélekjelenlétével. Szétlőtt hajók roncsairól is oly nyugodtan osztja a parancsokat, mintha mi sem történt volna. Tudott tanácsokat adni ott, a hol más lemondott már mindenről. A spanyol hadjáratból, már mint ellentengernagy kerül haza. Újból kereskedelmi lobogó alatt járja a tengereket 1650-ig. Sokat küzd megint a berberek ellen. Végre, mikor már elég tekintélyes vagyonra tett szert, házat és birtokot vásárol Vlissingben, vissza óhajt vonulni a tengerész élettől. Harmadszor nősül. A vértől, a mit különben sohasem szeretett, megundorodik, elhatározza, hogy csendes polgári életet folytat. Szándék maradt.

1650-ben meghal II. Vilmos, s utána a hatalmat a németalföldi köztársaság felett a két De Witt testvér, János és Kornél veszi át. Eszes, ügyes vezérek, egyszerűek, igénytelenek, majdnem ingyen szolgálják az államot, de oraniai házellenes politikát folytatnak. Az ország két pártra szakad. A Wittek helyzetét nehezíti az, hogy terjeszkedési politikájukat az angol hatalom, élén Cromwellel, nem hajlandó némán tűrni. Már I. Károly megtiltja a brit vizeken való halászást idegeneknek, s az angol közvéleményben lassanként az a meggyőződés ver gyökeret, hogy a brit szigeteket környező tenger az ő birtokuk. Hugó Grotius ugyan *Mare liberum* czimű munkájában iparkodik bebizonyítani, hogy a tenger szabad, de ugyan oly alapossággal felel erre vissza Selden, Mare clausum czimű munkájában, az ellenkezőt állítván. Cromwell protectoratusága első évében megújítja Károly billjét s még azzal is megtoldja, hogy a holland hajók kötelesek az angol hajók előtt lobogójuk leeresztésével elismerni az angol tengerészet fensőbbségét. A holland hajók, a mikor csak lehetett, elmulasztották ezt. Tehát bármilyen ürügy alatt indittattak meg később is a tengeri hadjáratok Hollandia és Anglia között, a tulajdonképpeni ok mindig az volt, hogy ki az úr a canalison.

Ez ok miatt tört ki az a háború is, mely tizenöt hónapig tartott változó szerencsével. Ruytert nem nélkülözhette a holland tengerészet s ő hazája hivására, ha nem is szivesen, de ment, otthagyva békéjét, házát, feleségét. Mint viceadmirális működött az öreg Tromp mellett. De Ruyter maga Plymuthnál szétveri ugyan az angol flotta egy részét, de az egy év mulva vivott nagy, három napos tengeri csatában az angol flotta megveri a holland hajórajt. De Ruyter vitézül harczol, hadvezéri talentuma fényesen tűnik ki e csatában is, de a jobb és erősebb szerkezetű angol hajókkal és fegyelmezettebb angol tengerészekkel szemben el kellett veszteni a csatát. Veszteség veszteségre következik. 1653 november 9-én aztán

Digitized by Google

egy rettentő vihar tönkre teszi a hollandok tizenhárom nagy csatahajóját. A béke Hollandiára nézve kedvezőtlenül köttetik meg 1654-ben.

E veszteség nagy csapás volt Hollandiára nézve annál is inkább, mert a folytonos háborúskodás következtében a lakosság igen megfogyott és el is szegényedett. Amsterdamban 3000 ház állott üresen, a fű kinőtt az utczákon, az ország tele lett koldusokkal. De Ruyter tekintélye azonban növekszik. A tengerészek rajongnak érette, az admiralitás egyedül benne helyezi bizodalmát, de Witt János is barátjává fogadja. A legutóbbi csatában elesett öreg Tromp admirális helyét foglalja el. Lakását Vlissingenből Amsterdamba teszi át. S hozzálát a holland tengerészet alapos reorganizációjához. Tehette is. Értett mindenhez, a mi a tengerészetre vonatkozik, a legutolsó hajószegtől a legbonyodalmasabb hajózási törvényig. Igaza volt annak az angol ellenfelének, a ki úgy jellemezte De Ruytert, hogy ő nemcsak a legjobb tengernagy, hanem a legjobb kapitány, a legjobb kormányos és a legjobb matróz az egész németalföldi tengerészetben.

A következő tíz év tehát erőgyűjtés ideje volt Hollandiára nézve. De Ruyter azonban a munka mellett harczolni is kénytelen. Ettől kezdve már mint a szövetséges államok hajórajának admirálisa működik s mint ilyen eltekintve attól, hogy kisebb csetepatéi vannak a középtengeren a berberekkel és a portugal partokon a spanyolokkal, mégis azt mondhatjuk, hogy négy nagyobb hadjáratban szerez a holland lobogónak, ha nem is mindig dicsőséget, de mindig tisztességet. Ettől fogva „ő volt — mint egyik kortársa írja — az ország tengeri haderejének a lelke, ki a taktust verte sok ezer ágyúlövés durva és borzasztó zenéjéhez“. E négy hadjárat: a svédek elleni a dánok javára 1659-ben, az angolok elleni második 1665—1667-ig; az egyesült franczia és angol hajóraj elleni 1672-ben; és végül a francziák elleni Spanyolország javára Messiniáért 1676-ban.

Tehát 1659-ben megveri a svéd hadakat, Vyborgot rohammal beveszi s a svédeket kényszeríti a dánokkal való tartós békekötésre. Ez alkalommal kitűnt, hogy a mily kitűnő hadvezér, épp oly tapasztalt diplomata is az egykori matrózinas. Szolgálatai jutalmául a dán király nemesi rangra emeli.

A második angol hadjárat úgy kezdődött, hogy az angolok (II. Károly) elfoglalták a hollandok egyik afrikai gyarmatát. De Ruyter lement, visszafoglalta ismét, a mi hazájáé volt. De mielőtt visszatérhetett volna, hirtelen a honi vizeken is

Digitized by Google

kitört a harcz. Az angol flotta váratlanul megtámadott s tönkretett egy holland kereskedelmi hajórajt. A hollandok az ifjabb Trompot küldték Ruyter visszatértéig az ellenség elébe. De Trompot, bár vitézül harczolt, az angolok megverték s már blokirozni kezdték a holland kikötőket. Mindenki kétségbe volt esve. Senki se hitte, hogy De Ruyter visszajöhet és áttörhet az erős angol flottán. Nem is ez történt, de ennél bámulatosabb. De Ruyter hajóhadával megkerülte a britt szigeteket, hirtelen megjelent Helgolandnál, egyesült az összeszedett holland flottával s immár nem mint az angolok várták, nyugatról, hanem keletről vágott neki a híres Monk hajóhadának. Dünkirchennél talált rá az angolokra s itt vivta életének egyik legvéresebb csatáját s itt aratta a győzelem legszebb babérait. Négy napig tartott a csata, melynek első napján sok holland hajó süllyedt el, sok lett hasznavehetetlenné, második nap az angol hajóhad kezdett hátrálni, harmadik nap az angol flotta 20 friss csatahajót kapott segitségül, negyedik napon, De Ruyter kitüzette az admirális hajóra, a „De Zeven Provinceiën"-re a vérlobogót, általános rohamot vezényel s gyors iramban áttörte az angol hajóraj vonalát. A győzelem teljes volt: 17 csatahajót semmisitett meg, 6-ot zsákmányul ejtett, 3000 angol tengerészt elfogott.

E harczban a hollandok részéről 85 csatahajó vett részt, 4615 ágyúval, 22,000 emberrel. Huszonkét nappal később az öreg zseniális Monk, az angol tengernagy friss erőkkel visszatért, a zeelandi partok mellett megtámadta a hollandokat s visszaadta a dünkircheni kölcsönt. Sokan az ifjabb Trompot hibáztatják e miatt, a ki állítólag tétlenül, vagy lanyhán vett részt a harczban. A tény azonban az, hogy a hiba az angol túlerőben s különösen az öreg Monkban keresendő, a ki méltó ellenfele volt Ruyternek. Rettentő veszedelembe jutott itt a holland hajóraj. Az angolok gyűrűként zárták körül ellenfeleiket. A hurok mindig szűkebb és halálthozóbb lett. Mindenki elvesztette a fejét. Maga Ruyter is egy pillanatra mintha kétségbeesett volna, ezeket a keserű szavakat szalasztotta ki száján: Mi történt velünk!? Vajha meghaltam volna! De a következő pillanatban már helyreállott lelki egyensúlya, visszatért önbizalma s megtette a veszedelmes kisérletet a visszavonulásra. Úgy vonult vissza, hogy egyetlen hajóját sem vesztette el. E rettentő helyzetben tanusitott magatartásáról különben szemtanuk igy irnak róla: „Sohasem volt Ruyter oly veszedelmes helyzetben és egy pillanatra még ő is elvesztette önbizalmát. De talán sohasem viselte magát bátrabban, mikor minden vesztesége mellett is a győztes angol túlerő elől vissza

Digitized by Google

tudott vonulni. Szétszórt hajóit összeszedte és minden további veszteséget megakadályozott. Ezt a mesteri visszavonulást maga az ellenség többre becsülte egy győzelemnél. A csatában jelen volt franczia tisztek bizonyságot tettek arról, hogy fejével és szivével olyan dolgokat cselekedett, mik felülmulták az emberi erőket". Ez alkalommal egyes hajóparancsnokok életök előre, bizonyosan tudott feláldozásával teljesitették a bestvaader parancsait. A visszavonulás megtörténte után visszafordul, bemegy a Themsebe, Chatamot elfoglalja, a kikötőbe szorult hajókat felperzseli és egész Londont rémületbe ejti.

A brédai béke ugyan, a mely ezt a háborút követte, Hollandiára nézve nem volt valami kedvező, mert a toll itt is elrontotta azt, a mit a kard szerzett, de ez legkevésbbé sem homályosithatja el De Ruyter fényes hadi tetteit.

A következő hadjáratban a nagy admirálisnak az egyesült franczia-angol flottával kellett mérkőznie. A hódító franczia király XIV. Lajos, a kinek tervei elébe itt is, ott is nagy akadályokat gördített a „kalmár nemzet", tüzelve harczvágyó tábornokaitól, s megsértődve De Witt Jánostól is, a kit sem megvesztegetnie, sem megfélemliteni nem sikerült, rést üt azon a szövetségen, a melyet rövid idő előtt az angolokkal és svédekkel köt Hollandia Lajos ellen, ráveszi II. Károly angol királyt a szövetségből való kilépésre s 110,000 főnyi szárazföldi hadseregével rátör a szárazföld felől gyengén védett s belviszályoktól meggyengült Hollandiára. De Witt mindent megtesz az ellenállásra, de az oraniai ház barátai által szitott harag mindig fenyegetőbb alakot ölt ellene. Az utcza, a nép s lassanként a nemesség is ellene fordul, őt okolják minden csapásért, őt teszik felelőssé az országot ért minden csapásért. Megfogyatkozott s a politikai párttusák által felizgatott seregei mindenütt elvesztik a csatát. Hiába iparkodik kibékíteni a népet azzal a törvénynyel, hogy ezentúl a legfőbb polgári és katonai hatalom szétválasztatik s maga is hiába mond le a legfőbb vezérleti jogáról, hogy az másra ruháztassék át, talán III. orániai Vilmosra, az ellenpárt rátör, testvérével együtt kihúzza a házából és megölik.[1] Vilmost teljhatalmu diktátorrá választják. E zavaros időket jellemezték úgy, hogy a kormány radeloos (tanácstalan), a nép redeloos (őrült), az ország reddeloos (menthetetlen). Vilmos bár hadvezéri jártassága nincs, a háború folyamán azzá növi ki

[1] Bibliát olvasva, s imádkozva töltik utolsó órájukat, mig künn tombol a nép dühe, s mindjobban közeledik a végóra.

Digitized by Google

magát. Eszessége, diplomatiai ügyessége, rettenthetetlen bátorsága által megállítja a kegyetlenül dúló francziákat, s mikor látja, hogy igy sem boldogul, elszakittatja a gátakat s Hollandiát víz alá boritja. A többit De Ruyter végezte el a tengeren. 72 csatahajójával megy az egyesült s erősebb flotta ellen. Tromp és az immár ellentengernagyi minőségben működő egyik fia támogatják a nehéz küzdelemben. Két nagyobb csatát viv. Solebaynál az angol partokon 1672 június 7-én, majd ugyanez év augusztus 21-én Kykduinnál a hollandi partokon. Mindkettő nyakas s győzelmi babérokat egyik fél számára sem hozó csata volt. De végül is az egyesült franczia és angol flotta nagyon megtépázva és kimerülve kénytelen volt visszavonulni. De Ruyter a rábizottakat elvégezte. Hollandia fölényét biztositotta egy időre s hazája partjairól az ellenséget elűzte. De Ruyter politikába nem avatkozott, ő a köztársaság katonája volt. A De Witt testvérek meggyilkolása felett azonban megbotránkozásának adott kifejezést. E miatt aztán az amsterdami nép, mikor visszatért a hazájáért vívott rettentő harczokból, rátámadt s csak a kirendelt katonaság óvta meg attól, hogy őt magát megöljék s hazát kirabolják és felperzseljék. Ilyen magas hullámokat vetett a párt-szenvedély ez időkben.

Most, mielőtt utolsó hadjáratára kisérnők De Ruytert, megemlitjük, hogy a franczia hadjárat és a földközi hadjárat közötti időben hajórajával a Nyugat-indiai tengerre ment megoltalmazni a köztársaság ottani gyarmatait.

A spanyolok segitségére ment utoljára orániai Vilmos rendeléséből De Ruyter a spanyol uralom ellen fellázadt szicziliaiak támogatására sietö francziák ellen.[1] Ruyter keveselte a készültséget és felszerelést, midőn a hadjárat vezetésével megbizták, több hajót kért, mire az admiralitás egyik tagja, a ki puskaport még sohasem szagolt, e szavakkal fordult hozzá: „Hogyan, ön talán öreg napjaira elvesztette bátorságát?“ Mire ő nyugodtan igy válaszolt: „Életemet, ha hazámról van szó, kevésre becsülöm, de azon csodálkozom, hogy az urak az állam lobogóját becsülik oly kevésre és koczkára teszik“.

A már betegeskedő tengernagy hiába kereste a nagy spanyol hajóhadat, csak nagy későn Palermónál akadt rá egy

[1] Vilmos meghálálni akarta ezzel azt a szivességet, melyet a spanyol király tanusitott a köztársasággal szemben. Midőn 1672-ben, a nagy szorongattatások idején a spanyol németalföldi helytartó, Montery által 2000 lovast küldött Vilmos támogatására.

Digitized by Google

részére, de az is nagyon nyomorult állapotban volt. Így volt kénytelen fölvenni a harczot a leghíresebb franczia tengernagyok egyikének, Du Quesnenek [1] nagyobb flottájával Strombelinál 1676 január 8-án. A csata véres volt, mindkét fél magának tulajdonította a győzelmet, de a franczia flotta vonult vissza. Csak a csata lefolyása után érkezett meg a tulajdonképeni spanyol flotta, a melyet aztán Ruyter a magáéhoz csatolt s Nápolyba evez. Még így is csak félakkora volt az egyesült holland-spanyol flotta, mint a franczia.

Itt Nápolyban végzi el Ruyter azt a nagyszerű s neki is szive szerint való dolgot, a miért Ruyterről nem szabad soha megfeledkeznünk. Ekkor szabaditja ki a magyar protestáns gályarabokat. Ez pedig így történt. A pozsonyi vértörvényszék által halálra ítélt, bebörtönzött, majd Nápolyba hurczolt rab predikátorokért egy nápolyi vagyonos, kegyesszivű férfiú, Velcz György és testvére Fülöp sokat tesznek s mindent elkövetnek kiszabadításukért, buzgólkodik Zaff Miklós velenczei orvos is, irván a protestáns államok egyetemeinek s kormányainak a szegény ártatlan rabok érdekében. A szász választó, a svéd követ közbe is lép érettük. Velcz György végre a nápolyi alkirályhoz nyujtja be a gályán sinylődő lelkészek és tanárok folyamodását, melyben világos, megczáfolhatatlan érvekkel bizonyitják, hogy nem felségsértésért, hanem a *religioért* ártatlanul szenvednek. De ezzel sem értek czélt. Ekkor történt valami gondviselésszerű. 1675 deczember 1-én megjelent a Ruyter hajórajának egyik osztálya De Haen János vezérletével. Haen értesülvén hitsorsosainak szenvedéseiről, a hajóhad lelkészét, Vireth Egyedet azonnal hozzájuk küldötte és tiz kérdést tétetett eléjük. A kérdések ezek voltak: 1. Fogságtok előtt miért hivattatok egybe? 2. S ez a császár vagy más valaki parancsából történt? 3. Mikor történt ez? 4. Milyen bűnnel vagytok vádolva és miért lettetek bebörtönözve? 5. Első fogságtokból hogy jutottatok e nyomorúságba, a gályákra? 6. Büntetéstek a császártól van-e, vagy valaki más itélt el? 7. Pénzért adattattatok-e el s ha igen, mennyiért? 8. Mi a neve mindeniteknek, micsoda városban vagy faluban volt pap? 9. Szomorkodnak-e miattatok magyarországi atyátok fiai s tesznek-e valamit a ti kiszabadításotokért? 10. Micsoda eszközt gondoltok a legalkalmasabbnak a végből, hogy megszabaduljátok s korábbi tisztességeteket visszanyerhessétek?

[1] Ez a Du Quesne kálvinista ember volt s úgy menekült meg a nantesi edictum felfüggesztése alkalmával a számüzetéstől, hogy XIV. Lajos, szolgálatai elismeréséül, őt kivette a rendelet hatálya alól.

Digitized by Google

A kérdésekre a lelkészek kielégítő feleletet adván, az altengernagy Vireth lelkészszel s néhány tiszttel az alkirályhoz megy s kéri a foglyok szabadon bocsátását. Az alkirály válasza oly kedvező volt, hogy Vireth a szabadulás hírét viszi szolgatársainak. Korai volt az öröm. Haennak gyorsan el kellett vitorláznia a nápolyi partoktól, a csatatérre. Rettentő csapás volt ez a rabokra. Erős próba is.

Reményük azonban nem fogy el. Írnak két latin levelet Vesthoviusnak Szicziliába. Ez a Vesthovius tábori lelkésze De Ruyternek. Ugyanez időtájban kap Ruyter parancsot kormányától, melyen többi között a hollandi kormány melegen ajánlja De Ruyter figyelmébe a nápolyi gályákon szenvedőket. Ruyter azonnal ír a nápolyi királynak, mellékli a németalföldi bécsi követnek részletes jelentését a foglyok ártatlanságáról, ír a nápolyi holland követnek és Welcz Györgynek is. Egyben lépéseket tesz, hogy a szicziliai gályákra vitt három rab predikátort bocsássák szabadon, de azok ott létét eltagadják s rögtön Nápolyba viszik őket. A nápolyi alkirály siet teljesiteni Ruyter kérését, a törvényszékkel még egyszer átvizsgáltatja az okmányokat és aztán 1676 január 22-én kimondja a várt felmentő itéletet: „A jelenleg fogva levő lelkészek és tanárok ártatlanoknak találtatván, minden további késedelem nélkül szabadon bocsátandók". Welcz sietett megvinni az örömhirt. Még most is korán. Szegények! Még egyszer próbára tétettek. Az a hir terjedt el, hogy a holland hajóhad útban van hazafelé s most már a nápolyi alkirály sem fogja teljesiteni amúgy sem komoly igéretét. Már-már könnyebben elviselhető rabságuk ismét súlyosabb lesz. Szakállukat, hajukat újra levágják, újból terhes munkákra fogják őket. Ilyen reménytelen helyzetben jelenik meg váratlanul a nápolyi kikötőben De Ruyter egész hajóhadával. Az alkirálytól, a ki sietett De Ruyternél tisztelegni és a ki hizelgő szavakkal árasztotta el a hatalmas férfiút, azonnal a foglyok felől tudakozódott s mikor megtudta, hogy még mindig a gályákon vannak, igy szólt: „Őszintén be kell vallanom Nagyméltóságodnak, hogy nem örvendhetek. Mit örvendjek ezen irányomban történt megtiszteltetésnek mind addig, mig az *én testéreim*, a lelkészek a gályákon ülnek és ott bántalmaztatnak?" E szavakat megindulva, könnyek között mondotta s az ekkor is kibuvót kereső alkirálytól határozottan követelte a predikátorok azonnal való szabadon bocsátását. Az alkirály erre kénytelen-kelletlen kiadta a parancsot, a melyet Vesthovius, Viret lelkészek s néhány hollandus tiszt vittek a gályákra. Késő este kapták a parancsot a lelkészek, hogy azonnal hagyják el a gályákat. A parton nagy örömmel

Digitized by Google

várja őket az említett kis csapat. Lelkendezve, mély hálaérzéssel ülnek csónakokra s éneklik, a míg a hajókhoz érnek, a XLVI., (a búrok kedvencz zsoltára) a CXXIV. és a CXXV-dik zsoltárokat.

A CXXV. zsoltár 1. verse így hangzik:

A kik bíznak az Úr Istenben,
Nagy hiedelemmel,
Azok nem vesznek el
Semminemű vsszedelemben;
Mint a Sion hegye megállnak,
Nem ingadoznak.

Megérkezvén a holland flottához, „bevitetnek admiral Haen János hajójába kimondhatatlan szeretettel és örömmel, ily nagy ember örömében könnyeket hullat, mint mikor az elmult nagy szenvedéseket a jelen való jóval egyben vetjük; hol csókolja ezeket az elromlott szolgáit az Istennek, hol ölelgeti, nem tudván örömének nagyságát, hogy adja elő". „A Jehova felemeli a szegényt a porból és a szűkölködőt előveszi a ganajból, hogy ültesse a fejedelmek közé, az ő népének fejedelmi közé". Vacsora után elénekelték a CXVI. Zsoltárt s aztán buzgó imában adtak hálát Istennek a szabadításért és kegyelemért. Ugyan ezen az éjjelen a Teáté városban hagyott s hatból kettőre[1] leolvadt predikátorok is, a kik barom módjára hajtattak Nápolyba, megszabadultak. Welcz György hintóba ültette őket, hazavitte, megvendégelte s aztán olvasta velök együtt a II. Thess. három fejezetét. Másnap reggel őket is a Haen hajójára vitték, azzal a beteg lelkészszel, a ki rabkórházban feküdt s így együtt mentek De Ruyter eleibe, „a ki mely nagy örömmel örvendezett ezen a szabaduláson, mely nagy szeretetét, ritka kegyességét és emberségét mutatá hozzájok, kimondani nem lehet". A mikor meglátta ezeket a szegény, megkínzott, elrongyolódott férfiakat, ily szókra fakadt: *„Sok győzelmet vívtam életemnek minden rendiben ellenségeim felett, de ez az én legfényesebb diadalom, melylyel Krisztusnak ártatlan szolgáit az elviselhetetlen terhek alól kiszabadítottam"*. Mikor Harsányi István a többiek nevében is meg akarta köszönni az admirális jóságát, az így szólt: *„Nem szükség Uram! hogy a mi jó akaratunkat köszönjed, mi itt éppen csak eszközei voltunk az Istennek; adjatok hálát az Istennek szabadságtok szerzőjének."* Mire Harsányi így válaszolt: *„Az Isten eszközeinek is meg kell adni méltó becsületüket"*. A további beszél-

[1] Harsányi István és Czeglédi Péter.

Digitized by Google

getés fonalán, a mikor De Ruyter arról értesült, hogy a megszabadítottak között reformátusok és evangelikusok vegyesen vannak, így szólt hozzájuk: „*Ime láthatjátok, hogy titeket eltipor a közös ellenség és egyformán gonoszul bánik veletek, ha ti egyetértés helyett versengtek egymással*“. Erre az egyik református lelkész így válaszolt: „*Mi a közös keresztet úgy hordoztuk, mint testvérek, sőt mint egy szív és egy lélek. A mi pénzt, vagy egyéb segélyt mi reformátusok kaptunk, abból a lutheránusok is kikapták részüket, viszont a mi nekiök adatott, abban mi is osztoztunk*“. Még csak annyit említünk meg itt, hogy Ruyter és Welcz ellátták tisztességes ruhával a megszabadítottakat s aztán a tengernagy gondoskodott arról, hogy biztosságba helyezze őket. A mikor ez a nagylelkű s nemes munkája be volt fejezve, csak akkor indult a foglyokat szabadító hős utolsó csatájára.

Az Aetna alatt, Kautanea mellett április 22-én találkozik a kétakkora franczia hajóhaddal. A csata csak három óráig tartott, félórával a csata kezdete után De Ruyter ágyúgolyótól találva elesik, lebukik a parancsnoki hídról a fedélzetre, de bár lábait szétroncsolja a lövés, s az esésben fején is megsebesül, mégis kezéből a vezényletet ki nem adja, hanem éles fájdalmai közben is osztogatja parancsait, bátoritja katonáit és — győz. A győzelem ára azonban igen nagy — maga De Ruyter. A csata éjjelén nagyon megviselt hajóhadával Syrakusába vonul vissza, nehány nap mulva sebláz kap s április 29-én, miután jelentését és üdvözletét szeretett hazája kormányának elküldi, meghal. Halálos ágyán, a mikor Vesthovius vigasztalni akarja, így szól: „*Ez a silány test nem jelent semmit, ha lelkemet megtartja az Úr. Az én fájdalmam semmi, összehasonlítva azzal a fájdalommal és gyalázattal, melyet a mi Megváltónk ártatlanul szenvedett, hogy bennünket az örökké tartó kínoktól megszabadítson*“. A kautaneai győzelem hírére a spanyol király herczegi rangra emeli a győztes admirálist, de ez a kitüntetés már csak De Ruyter holta után érkezik, felajánlják fiainak is, de azok elég bátrak azt visszautasítani. Az admirális holttestét bebalzsamozták, s hajón vitték vissza hazájába. Útközben a szövetséges és az ellenséges hatalmak tisztelgő lövésekkel fogadták a hazatérő holt hős hajóját. Nehezen tudott előre jutni a hajó különféle akadályok miatt. Úgy hogy csak 1677 márczius 16-án érkezett Amsterdamba. Nehány nap mulva nagy pompával s óriási részvét mellett temették el a Nieuve Kerkben; a hol sírja fölé hatalmas emlékművet állított az utódok kegyelete. Szobrot állított neki még szülővárosa Vlissingen, egy hatalmas, magas szob

Digitized by Google

rot, a mely úgy ábrázolja a hőst, a mint kardjával nyugat felé mutat. Haarlem is szobrot emelt, valamint Debreczenben is van egy szobra emlékezetül a derék szabaditónak.

Még nehány külső és belső vonás álljon itt De Ruyterről. Gerard Brandt szerint ilyen volt a tengernagy külseje: „Teste középtermetü, erős, izmos, ruganyos, küzdelemre, munkára született. Homloka nagy, széles. Arczszine fehér és erősen piros. Áthatő szemeiben lelkének szilárdsága ragyogott, szemei feketék voltak, épp úgy haja is, mig az öregség meg nem őszitette. Vastag, felfelé álló bajuszt hordott tengerész módra. Egész megjelenése, arcza tekintélyt gerjesztő vala, de a szigor kifejezése nyájassággal volt vegyülve, a mi egyszerre tiszteletet és szeretetet támasztott. Szervezete egészséges volt; de fiatal korában romlott hal evésétől valami reszketegséget kapott, mi sohasem mult el egészen; sőt utólsó éveiben néha kinossá és terhessé vált. A hajózás viszontagságaival szemben erős szervezeténél és a hosszú megszokásnál fogva rendkivül szivós volt, versenyezve a legviharedzettebb matrózokkal“:

Már életrajza közben bizonyára kitünt, hogy De Ruyter hivő keresztyén lélek volt, sőt azt is kivettük a gályarabokhoz adott intéséből, hogy bár felekezetéhez hü volt, de ez a hűség nem szolgált akadályul arra nézve, hogy nagy szeretettel és tisztelettel legyen a más vallásúak iránt. Minden lélek, a ki a szentirás emlőin növelkedik, ilyenné kell hogy legyen. Keresztyén jelleméből folytak egyéb kiváló tulajdonai is. Királyok, fejedelmek, követek ajándékozták meg kitüntetéseikkel, fogadták barátjokká, nagy hatalom összpontosult kezében és a mi fő, ezt a hatalmat sokáig birta, mégis egyszerű maradt, a szó legnemesebb értelmében. Háza alig különbözött bármelyik kalmár házától. A legszerényebb polgári háztartásban és tiszta családi életben töltötte a béke napjait. Még az admirális hajón is lehetőleg maga szolgálta ki magát.

Mikor az angolokkal vivott második tengeri hadjáratban az első nagy győzelem után a másodszor felszerelt angol flottát majdnem teljesen megsemmisitette, a mikor erejének és dicsőségének tetőpontján állott, egy angol tiszt kereste fel, a ki legnagyobb bámulatára úgy találta az admirálist, a mint a saját kajütjét seperte és kicsi hollandi tyúkjait etette. Az egész hajó személyzetét a hajó kijavitására és tisztogatására rendelte ki s nem akart senkit sem elvonni e legfontosabb munkától. Nem szégyelt semmiféle munkát, úgy a mint nem szégyelte alacsony származását sem, sőt arra mindig szivesen emlékezett vissza.

Digitized by Google

Pártszenvedélyektől ment volt s maga ilyen lévén, másokat is szüntelen erre intett. A gomáristák és arminiánusok közötti harczot mélyen fájlalta s barátságos viszonyban tudott lenni a Vittekkel épp úgy, mint Órániai Vilmossal. A nemzet katonájának vallotta magát s engedelmeskedett az államtól kapott parancsoknak, bármilyen párt állott is a kormány rúdjánál. Utálta mindazt, a mi a szenvedélyeket felkorbácsolhatta, utálta a vérontást és az iszákosságot. Fegyvert nehezen fogott, csak akkor, ha a haza érdeke úgy kivánta s akkor is a foglyokkal, az ellenséggel nagylelkűen bánt. A részegség ellen pedig a maga józanságával harczolt.

A mult hónap 23-án tartott nagy emlékünnepen — 24-én kellett volna tartani, de a hollandok még De Ruyter kedvéért sem gázolnak bele a negyedik parancsolatba, semmi áron sem zavarják meg a vasárnap nyugalmát — a királynő, az országos méltóságok s óriási embertömeg kiséretében tették le Ruyternek az amsterdami Nieuve Kerkben levő sirjára az emlékezés és hála koszorúit mindazok, a kik nem feledkeztek meg erről a nagy emberről. Az emlékezők között volt három cand. theologus ifjú képviseletében a magyar ref. zsinat is, a mely egy igen szép ezüst babérlevelekből álló koszorút tétetett a sirra. A levelekre voltak felírva a 26 megszabadított gályarab nevei, a leveleket összefoglaló arany szalag kötésénél nagy arany gombon egy gálya képe van felette Ézsaiás XLV. 13, *Én támasztom fel őtet igazában és minden utait én igazgatom, ő építi meg az én városomat és az én foglyaimat elbocsátja jutalom és ajándék nélkül, azt mondja a Seregek Ura!* A kép alatt: 1676 február 11. A koszorú szalagján jobb felől: „Liberatori perpetuae memoriae, qui nostris confessoribus servientibus libertatem reddidit". Bal felől: „Ecclesia Christi Reformata in Hungaria". A koszorú mellé a sirra egy üdvözlő iratot is tettek a küldöttek, a melyet dr. Antal Géza pápai theol. tanár szerkesztett holland nyelven s a zsinat elnöksége irt alá. Újuljon meg Hollandia régi dicsősége, szaporodjanak meg a magyar protestáns Sion igaz hitvallói, de az Úr óvja meg őket a vértanuság nyomorúságaitól.

Csürös István.

Digitized by Google

TARCZA.

Reformációkori egyháztörténeti emlékek.

A Szent-István-Társulat dicséretreméltó áldozatkészségéből, azon hatalmas vállalkozásból, mely a reformáczió korából való egyháztörténeti emlékeknek összegyűjtését tűzte ki czélul, megjelent a III. kötet,[1] melynek tartalmát, mint az előző kettőét kötelességszerűen bemutatjuk olvasóinknak.

Hatalmasnak minősítjük mindenekelőtt ezt a vállalkozást azért, mert felöleli és összegyűjti valamennyi oklevélszámba menő történelmi emlékét a reformáczió korának, ha bárhol már publikálva voltak is azok, itt összegyűjtve feltaláljuk őket, a levéltárakban meglevő, még kiadatlan iratokkal együtt, hogy a reformáczió korát eredeti egykorú adatokkal világithassa meg. Ezért halad oly lassan előre. A kezünk alatt levő 600 lapos kötet, az 1535—1541. vagyis hét évi időközből 575 darab, részint levéltárakból, részint nyomtatott művekből összegyűjtött egyesek egykorú leveleit tartalmazza, melyekkel élénk világot vethetünk a reformáczió térfoglalásának homályos útjára.

Miként a rövid előszóban olvassuk, a nagyérdemű szerkesztők azért vették fel jelen kötet határévétül az 1541-dik esztendőt, mert ez nemcsak nemzeti, hanem vallási szempont-

[1] *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából.* (Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illûstrantia. Szerkesztették Bunyitai Vincze, Rapaics Rajmond, Karácsonyi János, a Szent-István-Társulat tudományos és irodalmi osztályának tagjai. Harmadik kötet 1535—1541. Budapest, 1906. Kiadja a Szent-István-Társulat. Nagy 8-rétű 6 + 593 + 3 lap. Ára 20 korona.

Digitized by Google

ból is roppant fordulópont hazánk történetében. Országunk három részre szakadt, a budavári Nagy Boldogasszony-templom török főtemplommá lett, tegyük hozzá, a reformáczió is mind jobban megszilárdult és most már roppant gyorsan terjedt.

Az első lapon Várday Pál esztergomi érseknek meghívóját olvassuk, melyben 1535 április 23-ára zsinatot hirdet székvárosába, melynek határozatairól ugyan nem értesülünk, de látjuk, hogy az egykor hatalmas és egységes kath. egyház mindjobban tért veszit s mivel a világi gazdagságra való törekvés képezte vágyainak netovábbját, legérzékenyebb oldalról érintette, a zavaros politikai viszonyok miatt nyomasztó helyzetbe jutott ország zilált pénzügyi viszonyaiból kifolyó azon eljárás, hogy leginkább hadi czélokra, az egyházi javak zálogba adattak, vagy egyes főurak által a haza érdekében tett költségek megtérítésére leköttettek. Ferdinánd király 1535 július 26-án felhatalmazza Török Bálintot, hogy a vránai perjelség birtokait a Zrinyiektől, kik azokat zálog czimen bírják, saját pénzén kiválthassa; egyúttal biztosítja, hogy e birtokokat ő és örökösei mindaddig megtarthatják, míg a kiváltásukért fizetett összeget vissza nem kapják, másnap pedig a vránai perjelséget Török Bálint fiának, Jánosnak adta Ferdinánd, tehát a család jogosan élvezte annak jövedelmeit s a birtokot nem úgy foglalta el. Ki is jelenti Bálint úr azon évi augusztus 31-iki nyilatkozatában, hogy a kezében levő egyházi javakat, melyeket a királyi felség adományából bír, a részére kikötött feltételek teljesítése esetén, t. i., ha pénzét megadják, Zalaházi Tamás egri püspöknek visszaadja. Ám csakhamar nagyot fordult az egyházpolitika. Nádasdy Tamás 1535 Ferdinándhoz, Enyingi Török Bálint 1536-ban Zápolyához pártolt át s ez csak előbbre vitte a reformáczió ügyét. János király 1536 szeptember 30-án 16 ezer forintért zálogba adja Debreczent Török Bálintnak, a ki Thurzó Eleknek 1537 április 6-diki jelentése szerint, az osztrák tartományok pusztítására szándékozott megindulni, ez azonban elmaradt, mert Mihály pannonhegyi főapát azt jelenti augusztus 27-ről Ferdinándnak, hogy Török Bálint az apátság minden birtokait, a monostor és vár kivételével, erőszakosan elfoglalta, kéri tehát, hogy nyomorúságos állapotán, melyben valamint a vár védelmére felfogadott embereket, úgy a rend tagjait tovább élelmezni képtelen, segíteni kegyeskedjék. A kérelem eredményre vezetett, mert Ferdinánd, a hűtelen és rebellis Török Bálintnak Gönyő és hozzátartozó birtokait Ságot, Tápot és Szentmiklóst, melyek különben előbb is a pannonhalmi monostoréi voltak, nevezett

Digitized by Google

monostornak adja, hogy így némileg kárpótolja a Bálint úr és mások által okozott veszteségeiért.

Azon békealkudozások alatt, melyek Ferdinánd és János király között 1585-ben kezdődtek, s többszöri megszakítással három évig folytak, az ellenséges pártfelek sokszor támadták egymást. Így akarták elvenni Török Bálinttól Pápát, s ennek keresztülvitelére a veszprémi püspök 1537 október 14. fel is kérte Ferdinándot; de Gesztes, Szigetvár, Debreczen ura nem várta összetett kézzel az ellene törő sereget, 1538 márczius 25. körül, Baranyai Mátyás tatai várnagy útmutatása mellett, mintegy 1500 főnyi sereggel Győr. városát megrohanta, melyet emberei kiraboltak és az összes házakat felégették. Thurzó Elek ezévi augusztus 1-ről jelenti Ferdinándnak, hogy Török Bálint a győri káptalan és a szentmártoni apát dézmáját szedeti, e miatt a káptalan tagjai különösen az apát csaknem éhen halnak. De hogy nem üldözte mindenütt a papokat, Batthyány Perpetua 1538 június 11. adománylevéléből is kitűnik, a ki azt mondja, hogy a zseliz-szentjakabi apátságot, kegyuri jogánál fogva, nagyságos Enyingi Török Bálint somogyi főispán, dunáninneni királyi főkapitánynak és nejének, nagyságos Pemflinger Katalinnak különös kérésére adományozta Pécsváradi Lászlónak, a somogyvári konvent perjelének. Tehát nem akadályozta meg, hogy az apátság be ne legyen töltve, pedig látunk ám erre elég különös példákat.

Ferdinánd 1540 november 24-én a szentgotthárdi apátság kegyúraságát Thurzó Eleknek és Salm Miklósnak, illetve Thurzó mostoha gyermekeinek a felsőlendvai Széchyeknek adományozta s ezek ennek birtokába beleültek. A lébényi apátságot Vecsés-lőcsi Boldizsár deák az elmult zavaros időkben elfoglalta, s azt a pannonhalmi főapát ismételt kérésére sem adta vissza, Ferdinánd megparancsolta 1539 április 17-én a győri káptalannak, hogy ezért perbe idézze. A tihányi apátság javai, Ferdinándnak azon évi deczember 1-én kelt adománylevelével Choron András zalavármegyei főispánnak, illetőleg fiának Jánosnak adományozta. A koppánmonostori és tatai apátságok jószágait a tatai vár részére lefoglalták. Mint Lukács kolosi apát 1536 június 6-iki tiltakozásából látjuk, ezen apátság javait Hrussay Lőrincz testvérét, János apátot halállal fenyegetvén foglalta el. Az óbudai prépostságnak Pereszlény, Körtvélyes, Nádas birtokait, melyek Trencsén és Nyitra vármegyében vannak Ostrosyth Miklós foglalta el 1537-ben, Balassa Zsigmond a bozoki prépostságot foglalta el, az ipolysági prépostságot Lipcsey Orbán kapta 1537 február 6-án Ferdinándtól, Révay Ferencz és István 1535 február 15-én megváltják a turzói

Digitized by Google

prépostság birtokait János király az abaujvármegye mislei prépostságához tartozó birtokokat és a szépiaki apátságot 1537 május 17-én Gecsey Mártonnak és Lónyay Gergelynek adta zálogba 20 ezer forintért. A jászói prépostságot Serédy Gáspár birta 500 forintért zálogba, Török Bálint által birt jószágai a nyitrai püspökségnek 1536 szeptember előtt Thurzó Elek kezére kerültek.

Hogy az itt elszámolt főúri családok, kik egyes egyházi birtokokat elfoglaltak, vagy azokhoz zálogba jutottak, legelső pártfogói voltak a reformáczionak, senki sem tagadhatja, sőt annak terjedésére ezek nagy befolyást gyakoroltak, mely azonnal kitűnik, ha a reformátorok munkáját vizsgáljuk.

Kezdjük el ezek sorát Dévayval.

Az 1533 július 18—21. között bécsujhelyi fogságából szerencsésen elmenekült Dévay, 1534 januárban Budán már János király fogságában volt. Azon körülményből, hogy Dévay 1535 május 16-ról Sárvárról keltezi Bebek Imréhez intézett azon ajánlólevelét, melyben Szegedi Gergely ellen írt munkáját neki ajánlja, egyháztörténetíróink még eddig nem vonták le azon következtetést, hogy dunántúli reformátorsága idejét legalább is innen számítsák, pedig régibb íróink Ember Pál, Bod Péter egyező értelemmel Pápa, Sárvár, Balaton- és Rábamelléke reformátorául emlegetik. Lehetetlennek tartom, hogy Dévay budai fogsága és 1535 májusban Sárváron való tartózkodása között, az ezen évben Ferdinánd részére meghódolt Nádasdy Tamás intéző kezét ne látnánk, a ki János-párti országrészből magához vitte az üldözött reformátort és jó darab ideig, ettől fogva majdnem egy és fél évig magánál, vagy maga körül tartotta s 1536 végén történt külföldi útjában is támogatta. Dévayról 1535 május 16-ika után, az első adatunk 1535 november 10-ről való, ezen napon Nürnbergben kelt levelében értesíti Nádasdy Tamást ideérkezéséről, tehát lehetetlen, hogy az ő hire nélkül indult volna külföldi útjára; sőt azon körülményből, hogy pénzbeli dolgairól is értesíti és tudatja vele, hogy ezen utazásban Nádasdy unokaöcsese, Hárságyi Ferencz is, a kit 1535 deczember 31-én zalavári apáttá neveztetett ki Ferdinánddal, őt segítette s ezenfelül tiz forintot adott neki, valamivel jobban megmagyarázható a pártfogó és pártfogolt közötti viszony. Hiszen ezt a Hárságyit Nádasdy a wittenbergi egyetemre küldte tanulni, kiről Dévay leveleiből még azt is megtudjuk, hogy még 1537-ben is ott óhajtott maradni, kinek atyja úgy látszik a reformátort is segítette, mert arra kéri 1536 deczember 19-iki levelében Nádasdyt, hogy sürgesse a pénz elküldésére.

Digitized by Google

Dévay ezen külföldi útját szembaja orvoslásán kívül munkái kinyomatására használta fel; Melanchtonnak 1537 október 7-én kelt Nádasdyhoz intézett azon levelével együtt, melyben magasztalja ezt a főurat, hogy nagy költséggel iskolát állított fel s ajánlja neki Dévayt, ezt a kiváló tudományosságú férfiút és Sylvestert, közölve vannak a munkái elé írt ajánlás és előszó is. Latin munkáin kívül 1538 áprilisra már kinyomatta Krakkóban „A tíz parancsolatnak" stb. című magyar hittani kézikönyvét, mert ezen hónap 9-ről kelt levelében azt írja Werner György Peregi Albertnek, hogy Krakkón átutaztában Victor Jeromos könyvnyomtató Dévay Mátyás magyar könyvecskéjének néhány példányát azzal a kéréssel mutatta be neki, hogy annak példányaiból juttasson egyetkettőt Sylvester Jánoshoz. Peregi Albert pécsi prépost május 9-én kelt kisérő levelével küldötte el Sylvesternek a könyvet, ki mire ezt kezéhez vette, valószinűen Dévay is hazaérkezett, mert 1538 május 30. és június 6-ik között Németujvárról kelt levelében arról értesíti Nádasdyt, hogy ideérkezett, a maga dolgairól Sebestyén által élő szóval értesítette s rendelkezését várja. Majd június 10-éről ugyancsak Németujvárról kelt levelében arra kéri pártfogóját, hogy ha útra indul (bizonyosan Pozsonyba, a június 15-re összehívott országgyűlésre), ládájának Pozsonyba szállíttatásáról gondoskodjék, mert abban vannak könyvei s azok nélkül el nem lehet. Batthyány Ferencz horvát báné volt Németujvár, a ki még nem pártolta a reformácziót, de valószínű, hogy Nádasdyval való összeköttetései révén jutott be hozzá Dévay. Meddig tartózkodott itt? nem lehet eldönteni, 1539. már Perényi Péternél volt, a kivel az úrvacsoráról való eltérő véleményük miatt meghasonolván, mint Stöckel Lénártnak 1540 július 23-án Révay Ferenczhez írt leveléből értesülünk, elhagyta Perényi udvarát s onnan Serédy Gáspárhoz ment, a ki a szikszói iskola tanitójául óhajtja alkalmazni. A teljesség szempontjából csak sajnálnunk lehet, hogy *nincs felvéve a gyüjteménybe* Dévaynak 1540 áprilisban Stöckelhez intézett levele, melyben Perényitől való távozása okául az említett véleménykülönbséget hozza fel, a kitől azonban semmiféle méltatlanságot sem szenvedett, mint akkoriban híre járt. (Régi M. Költ. T. II. 429 l.) Szikszóról ismét külföldre, Wittenbergbe ment Dévay; Melanchton 1541 deczember 28-án Haller Sebestyénhez, György brandenburgi őrgróf kanczellárjához írt levelében kéri, hogy ajánlja ura pártfogásába a bujdosó Dévayt.

Ferdinándnak 1539 október 18-án kelt rendelete, melyben Homonnai Drugeth Gábor Ungvármegye főispánját, ki a

Digitized by Google

király ismételt parancsai ellenére sem engedte birtokain a püspöki tizedet beszedetni, utoljára és keményen inti, hogy a dézmát a királyi tizedszedőknek pontosan szolgáltassa be, szinte belekergette a reformáczió megkedvelésébe s mivel Dobó Ferenczhez, Homonnai Drugeth Antalhoz, Györgyhöz és Imréhez hasonló rendeletet küldött, az általuk letiltott tized visszaperlése miatt való kellemetlenség csak olaj volt az amúgy is izzó tűzre.

Révay Ferencz túróczi főispán már protestáns iskolába akarja járatni gyermekeit. Werner György nagysárosi kapitány, Révay azon kérésére adjon neki tanácsot hol neveltesse fiát, 1539 augusztus 1-én kelt válaszában azt ajánlja, hogy Bártfán vagy Eperjesen. Bártfán Stöckel Lénárt lesz a tanáruk, kit Melanchton nagyra becsül. Itt alkalmas szállásuk is lesz Eck Bálint városi főbirónál, kinek házában, mint tanulók Perényi Mihály és Serédy Gáspárnak egy unokája is el vannak helyezve. Eperjesen Fridericus András az iskolamester, ki ezelőtt több éven át Kassán működött dicséretesen. Ha Sárosra viszi fiait, itt azokat ő saját házába fogadhatja. Mindent összevetve ő Bártfának adja az elsőséget. Révay is ezt látta legjobbnak s magát Stöckelt kérte meg, hogy vegye magához fiait, a ki szeptember 7-én azt válaszolja, hogy készséggel fogadja őket házába nevelésbe. A Révayfiúk csakugyan Bártfára mentek. 1541 deczember 6-ról Stöckel arról értesíti apjukat, hogy fiainak nevelője, Gyulai Gábor, állásáról lemondott, őt magát pedig Melanchton arra figyelmezteti, hogy Magyarország ezidőszerinti zavaros állapotában Bártfánál biztosabb helyre vonuljon. Révay közvetlenül magával Lutherrel is levelezett, midőn a Zwingli-féle úrvacsora tant a szentírással és a józan ésszel jobban összeegyeztethetőnek tartotta, érveit közölte vele, melyre Luther 1534 augusztus 4-én válaszolt neki, hogy Zwingli bizonyítékai meg ne ingassák hitében, igyekezik megczáfolni a svájczi reformátor érveit, kéri hogy az egyszer megismert igazságtól ne távozzék el. Levelét így végzi: „Az Istennek igéje: *ez az én testem*, téged nem csal meg. A te következtetésed és az emberek bölcsessége koholt és megcsal. Őrizzen meg tégedet az Úr Krisztus és vezessen az ő szentlelkével. Ámen.“

Serédy Gáspár Ferdinánd-párti felvidéki kapitány, mostoha fiát Perényi Mihályt és nővérének fiát szintén Bártfára adta iskolába. Ugy látszik Perényi Pétert is meg akarta győzni a reformáczió igazságáról s midőn 1538 Prágában volt, itt megvette Dévay hittani kézikönyvét s Nádasdy Tamás útján elküldötte neki. Bizony ekkor nem igen pontosan fizették a

Digitized by Google

kapitányokat s azok legénységét; ezeknek zsoldját sokszor a magukéból fizették, hogy aztán pénzükhöz jussanak, lefoglalták a tizedet, 1535 június 26-án Serédy is vett egy parancsot, hogy az általa elfoglalt dézmát minden késedelem nélkül visszatérítse. Midőn Ferdinánd 1537 márczius 28-án Perényi Péter fiát, Ferenczet kinevezte egri püspökké, annak jövedelméből Serédy Gáspár és Bebek Ferencz részére 30,000 forintot levonatni rendelt. Mivel Perényi Ferenczből nem lett püspök, Serédy meg pénzéhez akart jutni, 1538 június 12-én szigorú parancsot küldött rá Ferdinánd, hogy Frangepán Ferencz egri püspök birtokait semmi szin alatt el ne foglalja, ne pusztitsa, se dézmáját újból meg ne támadja. Úgy ezen rendeletnek, valamint Frangepán egy későbbi, Ferdinándhoz felterjesztett kérésének, melyben Serédyt a zemplénvármegyei tized felszedésétől eltiltatni kérte, nagyon leszállítja az értékét, Ferdinánd által 1541 február 1-én Serédy részére kiállított biztosító levél, melyben kijelenti, hogy a váradi káptalan borsodmegyei birtokait, Aszalót és Felső-Zsolczát, továbbá Kassa város birtokait, Garadnát és Fonót Abaujban, csak akkor lesz köteles kezeiből kibocsátani, ha azt a négyezerötszáz forintot, *melylyel neki szolgálataiért tartozik*, ugyanőneki egészen megfizetik.

Pedig Frangepán Ferencz egri püspök, kalocsai érseknek 1540 júliusi, a hitjavítás terjedését érintő emlékirata szerint, Serédy Gáspár, Nádasdy Tamás már a reformácziót elfogadottak közé soroztattak.

Eszteri György sárospataki prefektusnak Boczkovicz Ulrikhoz 1535 deczember 17-én irt leveléből arról értesülünk, hogy az elűzött anabaptisták engedélyt kértek a Patakon való megtelepedésre, de Sárospatak ura, Perényi Péter, nem türi meg őket. Boczkovicz már deczember 29-én tudatta ezt a hírt a bártfai tanácscsal. Ismételt kérésükre — úgymond — tudatja velük, hogy az anabaptistákat, mint Perényi Péter tiszttartója levelének mellékelt másolatából láthatják, sem Patakon, sem annak vidékén megtelepedni nem engedik.

Ferdinánd meg akarván nyerni párthivének Perényit, 1537 január 17-én kelt adománylevelében, annak előrebocsátása után, hogy tekintetbe véve Perényi Péter erdélyi vajdának hosszú időn át tanusitott hűségét, Gábor nevű fiának adományozza a Macedoniai László halálával megüresedett váradi püspökséget, egyszersmind arról is biztositja, hogy ha életében a fia meghalna, ezt az általa ajánlottnak fogja adományozni. Ennek a kinevezésnek természetesen nem vette semmi hasznát sem Perényi, de alkalmas volt azért a jóindulat doku-

Digitized by Google

mentálására. Át is pártolt később; 1540 július 3-án arra kéri Thurzó Eleket, hogy Ferdinánd királyhoz való pártolását mozdítsa elő, igérvén, hogy mindenben hű alattvalója leend a királynak, egyszersmind előszámlálja kivánalmait, hogy minden kiváltságaiban, birtokaiban erősítse meg, a melyek jövőjének bizitosítására szolgálnának. Ez évi július közepén azt írja, hogy János királylyal nem fog megbékülni és megegyezni, ezen igéretét azon feltétel alatt tartja meg, hogy azon esetre, ha János megtámadná, Ferdinánd segítségére legyen *és őt vallásában sohase háborgassák.* Ez alatt nyilván a reformációhoz való csatlakozását értette, hiszen Dévay már ekkor udvarában volt. Ferdinánd király 1540 július végén, Perényinek azon kérését, hogy vallásában ne akadályozzák, helyben hagyja, ha különben jó keresztyén módjára megtartja, a mit az igaz kath. vallás rendel. Perényi, a királynak a vallásra vonatkozó válaszával megelégedett, s mint egy 1540 augusztus 19-ike körül való levelében mondja, nem akart valami új felekezetet pártolni, vagy alapítani, hanem erre vonatkozó kikötésével csupán irigyeinek és vádaskodóinak akarta útját elvágni.

Midőn Bebek Imre, a kit János király 1534-ben mivel felszentelt pap létére megnősült, Budán bebörtönöztett, Ferdinánd hűségére tért, ez neki a multra nézve teljesen megbocsátott, ezenfelül meghagyta a szent Miklósról nevezett székesfehérvári prépostság javadalmának élvezetében, hogy azt mindaddig bírhassa, míg valami más jószágot nem ad neki helyette; ugyanekkor adományozta neki a borsodvármegyei Csorbakő várát; gömörvármegyei ősiségének pedig, valamint Budán az olaszok utczájában levő házának birtokában megerősítette; vallására nézve pedig az 1541 február 8-án kelt oklevél bevezetésében biztosította, hogy a miatt őt, senkinek a kérésére, vagy bujtogatására sem fogja üldözni, ha máskülönben magát jól és becsületes módon viseli, köteles lesz azonban Bebek belenyugodni azokba, a melyeket vagy az egyetemes zsinat, vagy a kath. egyház közzsinatai elfogadandóknak és megtartandóknak határoznak.

És most térjünk át a reformációnak egyes városokban észlelhető hódításai és megszilárdulása ismertetésére. Rendkívül érdekes adatokat tár elénk ez a kötet.

Klein János zólyomi lelkész 1535 január 24-én értesiti *Selmeczbánya* bíráját és tanácsát Mátyás káplán ügyéből kifolyólag, hogy tiszta életű evangélikus tanítót válaszszon. Felhivja a tanácsot, hogy Tröpper János jägerndorfi hitszónoknak rendes meghivót küldjön, ha azt akarja, hogy az a kitű-

Digitized by Google

zött időben hozzájuk menjen. Tröppent már 1534 november elején meghívták a selmeczbányaiak a lelkészi állás elfogadására, s midőn 1535 február 1-én bizonyára Klein felhivására újabban meghivták, levelük végén arra is kérik, hogy egy tót hitszónokot is hozzon magával. Már február 9-én tudatta a tanácscsal, hogy a meghivást elfogadja és elmegy hozzájuk. Tót lelkészről is gondoskodott; János a brumoviczi eklézsiában az Isten igéjének szolgája; augusztus 29-én arról értesiti a tanácsot, hogy jóllehet őt parochusuk Tröpper János, tót hitszónoknak meghivta, mégis mivel a selmeczbányaiak meghivóját későn kapta, Szent-Mihály napra nem mehet el hozzájuk, hanem csak Szent-Mártonra. Mivel a lutherănus dögvész már Selmeczbányát is megmételyezte, 1536 január 7-én meghagyja Ferdinánd király a tanácsnak, hogy Várday Pál esztergomi érseknek oda küldendő megbizottait a kath. hit védelmében és az eretnekség megakadályozásában támogassák. Ennek a rendeletnek nem lett eredménye. Hensel Achatius hodrusbányai lelkész február 11-én arra kéri Tröpper János mestert, *a selmeczi igaz eklézsiának püspökét*, eszközöljön ki számára a tanácsnál legalább heti 25 dénár fizetésjavitást. A városi tanács a reformáczió útján feltartózhatatlanul és czéltudatosan haladt előre. 1536 június végén a dominikánusok kolostorát lefoglalja és abba a Szent-Erzsébet-ispotályból a szegényeket és betegeket áthelyezi; *július 19-én pedig egyenesen felszólította a körmöczbányai tanácsot, hogy a vallási és egyházszertartási, szervezési ügyekben tervezett zsinatot minél előbb hívja össze.*

Mivel Tröpper János 1536 végén a lelkipásztori hivatal alól való felmentését kérte a selmeczbányai tanácstól, új hitszónokról kellett gondoskodni. Meghivták Schworetz János óhegyi predikátort, a ki június 21-én azt válaszolta, hogy irjon előbb a tanács a Fugereknek, kérje azoktól elbocsátását, ha ők engedik, akkor elfogadja a meghivást. A sziléziai neumarki predikátor, Rosenberg Simon, más néven Hyppolitus, a ki előbb szerzetes volt, augusztus 2-án értesiti a tanácsot, hogy a felajánlott hitszónoki állomást nem fogadhatja el. 1537 október 19-én ugyanezt válaszolta Bernth Simon brigi lelkész s a tanácsot Tilczen Márton lubczeni predikátorhoz utasitja. Kressling János korponai lelkész is azt irja november 3-án, hogy nem tud nekik jó lelkipásztort ajánlani. Panicula János csak Moiban boroszlói pap ajánlóleveléből ismeri, személyesen nem. Ha ezt választják meg, örvend azon, hogy egymásután hárman jöttek Jägerndorfból e vidékre, még pedig ketten Selmeczbányára és ő Korponára. Panicula a meghivást elfogadta, oly

Digitized by Google

feltétellel, hogy a város költségén szállitsák el és egy év mulva, ha nem tetszenék meg nekik, kötelesek lesznek saját költségükön Sziléziába visszavitetni, s a november 14-én irt levelében tovább dicséri a selmeczieknek a Jézus Krisztus evangéliumához való vonzalmát. Deczember 1-én azt irja, hogy 17-én Teschenben lesz s kéri, hogy onnan továbbszállitsák. A reformáczió terjedését tanusitja Kapothy Imrének, a sági zárda prefectusának 1538 április 24-iki levele, melyben arra kéri a selmeczbányai tanácsot, hogy küldjön neki két könyvet: Luther predikáczióit és Brencznek János evangéliuma felett irt commentárját.

Panicula János Selmecz új lelkésze, elölről kezdte a dolgot, még 1538-ból való levelében arról értesiti a város biráját, hogy iskolájukra többen panaszkodnak, mivel a fiúktól a tanitók semmit sem vesznek számon; ezért van rossz hire az iskolának, s ez az oka, hogy a legtöbb városi polgár máshová viszi gyermekeit iskolába, felhivja a város biráját, Bálintot, hogy iskolamesternek csak tanult és szorgalmas embert alkalmazzanak, majd egy 1539. levelében tudatja vele, miként lehetne az iskola bajain és hiányain segiteni. Sürgeti a vallás tanitását is, 1540-ben a tanács Salczer Jánost Boroszlóban tanittatta, az itteni lelkész. Moibanus Ambrus 1541 márczius 6-án azt ajánlotta a városnak, hogy Salczert tovább is tanittassák. A tanács 1541 május 4-én Kresling János korponai predikátort hivta meg a lelkészi állomásra, melyet az el is fogadott, egy későbbi május 17-diki levelében örömét nyilvánitja a felett, hogy Panicula letételében nem volt része. Július 22-én három kocsit kér a tánácstól az átköltözködésre, kettő holmijának kell, a harmadik pedig maga, felesége és gyermekei részére. Tanitót úgy látszik Boroszlóból vittek, mert az itteni lelkész július 29-én tudatta a tanácscsal, hogy választott egyet a a számukra és kéri, hogy biztos elszállitásáról gondoskodjanak. Legyen itt még felemlítve Selmeczbányáról az, hogy Czworeth János hodrusbányai káplán 1541 május 11-iki levelében tanácsot kér a birótól az új egyházfi fogadására nézve.

Bártfán is megszilárdult a reformáczió. Stöckel Lénártot 1534 Wittenbergben tanittatták. Ferdinánd 1535 márczius 20-án szigorúan meghagyja a városnak, hogy a kath. plebánost elűzni és az elbocsátott Ézsaiást vagy más eretnek hitszónokot befogadni ne merészeljenek, hanem legyenek rajta, hogy az ez által elhintett tévelyek kiirtassanak s mindnyájan a kölcsönös szeretetben egyesüljenek. A tanács azonban az elűzött Ézsaiás helyett más lelkész után nézett. Sustelius Farkas 1537 június 10-én azt irja nekik Schweidnitzből, hogy

Digitized by Google

prédikátort jelenleg nem ajánlhat. Rajongó van ugyan körülöttük elég, de igazi keresztyén predikátor felől keveset hall az ember; mindazáltal elküldi a város levelét dr. Hessnek, hátha ő ajánlhat valakit. Csakugyan vittek is valakit magukhoz, mert Fels Lénárd inti őket 1538 január 16-án, hogy a feleséges pap behelyezésétől álljanak el, vagy *ha már befogadták*, rögtön bocsássák el, nehogy az uralkodó szigorú rendeletét a hitehagyotton végrehajtani kényteleníttessék. Márczius 16-án már szigorú rendeletet adott ki Ferdinánd, melyben meghagyja a bártfaiaknak, hogy Lang Ézsaiás eretnek, nős hitszonokot városukból tüstént kikergessék. Mivel ezt nem teljesitették. Werner György május 23-án tudatta a tanáccsal, hogy a király nagyon neheztel rájuk a predikátor befogadása miatt; ajánlja nekik, hogy a parancsnak engedelmeskedjenek, gondolják meg, mi válik javukra. 1539-ben már Stöckel Lénárd a bártfai iskola rektora, ki alatt az csakhamar virágzásnak indult. Most már egy jó lelkipásztor után néztek. A boroszlói lelkészek 1540 márczius 2-án azt irják a tanácsnak, hogy nagy sajnálkozásukra nem tehetnek eleget kérésüknek, mert maguk is szűkiben vannak a jámbor és tudós lelkipásztoroknak. Ilyeneket a szomszéd meiszenieknek és brandenburgiaknak sem tudnak küldeni, pedig ezek nem törődve az emberi hagyományokból eredő akadályokkal, örömmel fogadnák őket. Sustelius a sziléziai Hirschbergről márczius 7-én tudatja a tanáccsal, hogy nőtlen papot nem küldhet nekik, mert ilyet sem ő, sem más nem találhat. Mind a mellett elküldi emberüket dr. Hesshez, ha netalán ő tudna segiteni. Dyck Erazmus is azt irja márczius 11-ről nekik, hogy nőtelen papot nem küldhet, mert a kiket ismer, mind házasok. Nemcsak külföldön, a hazában is szétnéztek. Frank Bertalan 1540 július 6-án azt irja egy ismerősének, hogy Bártfán kapott állást s körülbelül szeptember 8-án odamegy. De úgy látszik, a beszterczebányaiak nem eresztették, mert Révay Ferencz turóczi főispán július 31-iki levelében arra kéri a tanácsot, hogy engedjék át Bertalan predikátorukat a bártfaiak részére. De ennek a közbelépésnek sem lett eredménye, mert augusztus 2-án arról értesiti Beszterczebánya tanácsa Bártfa városát, hogy német predikátorukat Frank Bertalant nem bocsáthatják el hozzájuk, mert maguknak is nagy szükségük van rá, *sok önérdekét hajhászó predikátor után az levén az első, ki a pápista visszaéléseket megszüntetni s az evangéliumi intézményeket életbeléptetni törekszik. Rajta kívül nincs más német papjuk, a ki az evangéliomot némileg hirdetni tudná, mert a kik vannak, öregek és afféle hasznavehetetlen misemondók.* A mit a nős papokra

Digitized by Google

vonatkozólag írnak: nekik is, ismételve, írásban is, szóval is meghagyta a király, hogy ilyeneket körükben ne szenvedjenek; de a szentírás mást mond s azért ők is azt mondják, hogy inkább kell Istennek, mint embereknek engedelmeskedni. Frankért ne küldjenek, mert őt semmi szin alatt nem bocsátják el. Egy 1541 január 22-iki levélben ismét kijelentette a városi tanács a bártfaiaknak, hogy Bertalan predikátort nem eresztik el, ne is hozzák többé elő ezt az ügyet. Guglinger Farkas körmöczi jegyző márczius 6-án Hankó Márton freistadti lelkészt hívta meg és felkérte, nyilatkozzék, elmenne-e Bártfára lelkésznek, a hol nem egy, hanem nehány ezer elveszett juhnak visszavezetéséről van szó. Ha késznek nyilatkozik, gondja lesz rá, hogy a bártfaiak annak rendje és módja szerint meghivják; a város egészséges levegőjű, szép fekvésű, vadakban, halakban bővelkedik; fizetése olyan lesz, a milyet kiván. Május 24-én a városi hatóság arról panaszkodik, hogy Magyarországon kevés az olyan pap, a ki tud németül; de még kevesebb az olyan, a ki az Isten igéjét tisztán és őszintén hirdeti. Végre Hankó Márton freistadti lelkész megigérte, hogy elmegy hozzájuk prédikátornak, ha földesura Pernstein János elereszti. Bártfa város birája és esküdtei tehát 1541 augusztus 18-án Révay Ferenczet kérték meg, írna Pernsteinnek, bocsássa el Hankót, vagy ha ez már máshova ment volna, engedje meg, hogy ha bármely más alkalmas igehirdetőt hívnának is meg uradalmából, az hozzájuk elmehessen. Kérik végül, írna hasonló értelemben Morvaországba is Titschein urának.

Beszterczebánya sem kerülhette el sorsát. Várday Pál érsek 1535 november 6-án inti a tanácsot, hogy plebánusukat ne fosszák meg javadalmától. *Libetbányán* 1538 ujévkor választott biró és tanács ellen Lőrincz predikátor sértő beszédet mondott. Később beismerte, hogy hibázott, mert csak egyes polgárok szavára hallgatott, melylyel lázadást idézett elő. Beszterczebánya tanácsa tudatta január 15-én az esetet Körmöczbánya városával s közölte vele a lázadás történetét. A papot először egy pinczébe zárta a libetbányai új tanács, ekkor aztán jobb helyet kért és vallott. Mivel pedig ez az ügy az összes bányavárosokat érdekli, a libetbányai nép és tanács kibékítése végett meghivja tanácskozásra a körmöczbányai tanácsot is. Valaki az esetet feljelentette az érseknek, a tanács mentegette magát, majd a február 12-én Beszterczebányán összegyűlt bányavárosok kérték őt, hogy ne haragudjék a libetbányaiakra, a miért plebánusukat bebörtönözték, mert ezt csak azért tették, hogy biztosabb helyen tartsák a belviszály

Digitized by Google

és egyenetlenség szerzőjét, míg a szövetséges városok a feleket kihallgathatják és kibékithetik, már ki is békültek, Lőrincz pap sértő szavait visszavonta. Beszterczebányán ekkor megüresült a lelkészi állás és Lendischer György *késmárki* predikátort hivták meg erre, a ki 1538 február 23-iki levelében késznek nyilatkozott annak elfogadására, de előbb még beszélnie kell Laszki Jeromossal, a ki most nincs itthon, azután híveit sem hagyhatja oly rögtönösen magukra; legyenek egy kis várakozással, segítsen addig lelkészüknek András mester. A predikátori állás tehát üresen maradt s a tanács arra Pativinus Kristóf morva-trübaui lelkészt hívta meg, a ki 1539 márczius 13-iki levele szerint azt nagy köszönettel vette, de sajnálatára nem fogadhatja el, mert már a trübauiaknak kötelezte le magát; ha azonban valamely arravaló egyént sikerülend találnia, értesíteni fogja őket. A beszterczebányai tót predikátor is arról értesíti 1539 április 17-én a tanácsot, hogy megbizatásában eljárván, jeles német predikátorra talált, kinek hozzáintézett levelét is küldi. Ajánlja és kéri, hogy haladéktalanul hivják meg. Rotherus György tescheni predikátor április 28-ról azt irja a tanácsnak, hogy ámbár sok jóval voltak iránta a multban s azért lekötelezettjük, most még sem mehet hozzájuk predikátornak, mert beteges és mivel főnöke Prokopius nem bocsátja; de ajánl nekik maga helyett egy Bertalan nevű boroszlói születésű predikátort, a ki mint tescheni káplán dicséretesen működött s jelenleg szabad. Lendischert is hívták ismételve Kézsmárkról, a ki május 1-én azt válaszolta, hogy nemsokára elmegy hozzájuk és személyesen értekezik velük, mert a Szepességről, hol az igazság és az Isten igéje miatt üldözik, minden áron távozni kiván. Francsik Bertalan tescheni német káplán június 8-án értesíti a tanácsot, hogy a meghivást Rother György tescheni német predikátor tanácsára elfogadja, azon reményben, hogy élelmezéssel, tisztességes fizetéssel és lakással ellátják és 14 nap alatt náluk lesz.

A beszterczebányaiak csak nem tudták betölteni a predikátori állást. Leidischer György késmárki lelkész június 28-án tudatja a tanácscsal, hogy igéretét nem válthatja be. Laszky sem akarja eleresztení, várjanak rá Szent-Mihályig. Erre a tanács azt válaszolta augusztus 16-án, hogy nem akarja Laszky neheztelését magára vonni, tanácsa szerint más predikátor után néznek. Erre azután az újonnan meghivottak válaszolnak. Spettinger István *rózsahegyi lelkész* november 28-án azt irja, nem tudja még elhatározni, mit tegyen. Kophart Lipót *pozsonyi predikátor* 1540 márczius 18-iki levele szerint, szivesen vette predikátorukká történt meghivatását,

Digitized by Google

de nem mehet, mert nem hagyhatja pozsonyi hiveit, hanem ajánlja maga helyett Radaschin Mihály volt hainburgi predikátort, a ki most éppen szabad s csak azt várja, hogy valahová meghivják. Ha tanitóra volna szükségük, igen alkalmas személyt tudna ajánlani Sacherreiter Ulrik hainburgi iskolamestert. Ez év júliusban már Frank Bertalan a lelkészük s a tanács augusztusban Kephardt Lipót pozsonyi predikátornak ir, hogy egy Hainburgban időző, tanult és jó pedagogus fiatal embert a város nevében hivjon meg iskolamesternek. 1541. ismét predikátort hivtak. Faber Egyed február 27-én tudatja velük, hogy szivesen engedne meghivásuknak, de nem teheti, mert csak mostanában ment Liegnitzre és megigérte, hogy ez évben náluk marad, annyival inkább, mert a wittenbergiek is folyvást erre intik. Ne vegyék azért rossz néven tagadó válaszát. Isten, ha buzgón kérik, bizonyára küldeni fog számukra alkalmas lelkipásztort, azonban újra meghivták, mint ez márczius 31. válaszából kitünik: köszönettel vette második meghivásukat. Mielőtt véglegesen válaszolna, szeretné tudni, vajjon beleegyeznének-e abba, hogy a náluk még szokásos pápás misét lassanként beszüntethesse? továbbá, hogy ő korust végezni ne kötelezteséssék, hogy a misealapitványok más hasznosabb czélra fordittassanak; végre nem lennének-e hajlandók a lelkészi földek művelését magukra vállalni s neki fizetését készpénzben kiszolgáltatni? Az állás még mindig üresedésben volt. Június 20-án Fabianus, tescheni altarista köszöni, hogy lelkészükül meghivták, de elégtelensége érzetében nem vállalkozhatik rá, mig végre Hankó Márton freistetlini lelkész július 4-iki levelében tudatta, hogy hajlandó elmenni Beszterczebányára lelkipásztornak, de csak oly feltétel alatt, ha predikátort tartanak mellette, mert ő már gyenge, törődött ember; továbbá, ha kegyura Pernstein elbocsátja, kinek ez ügyben ők is újak, azután, ha beleegyeznek, hogy csak Mártonnap után mehessen, mert ezen időre esik legtöbb jövedelme; végre ha megigérik, hogy öreg napjaira gondoskodni fognak róla.

Lőcsén 1535-ben Kletskó János iskolamester annyira át volt hatva Luther tanától, hogy annak nemcsak az iskolai növendékeket, hanem az ifjúságot is megnyerte. 1541-ben pedig Brassói Bogner Bertalant hivták meg prédikátornak.

Gyöngyösön 1538-ban már egészen áthatotta a lutheri eretnekség a várost és az evangéliomi igazságnak sok lelkeket megnyert.

Zsigmond lengyel király a reformáczió rohamos terjedését ecseteli V. Károly császárhoz 1539 október 30-iki levelében és kéri, sürgesse a pápát egyetemes zsinat összehivására;

Digitized by Google

azt is említi, hogy Magyarországon már egész városokat megmételyezett ez a ragály. 1538-ban már irodalmi úton is terjesztik a reformácziót Gálszécsi István: A keresztyéni tudományról való könyvecske és Székely István: Keresztyénség fundamentomáról való tanuság czimű első magyar prot. kátéikat kiadták Krakkóban. Ugyanitt felemlíthető lett volna Dévay Mátyásnak ugyancsak ez évben Krakkóban kiadott hittani magyar kézikönyve is, „At tiz parancsolatnak, ah hit ágazatinak stb. röviden való magyarázatta".

Ajánlom ezt a kötetet, általában az egész vállalatot a könyvtárak és a tudományos irodalmat pártoló egyeseknek a megszerzésre; a következő köteteket pedig fokozódó érdeklődéssel várom és buzgón óhajtom, hogy a tudós szerkesztők fáradságos szép munkájukat befejezhessék.

Thury Etele.

Digitized by Google

KÜLFÖLDI EGYHÁZI SZEMLE.

Külföldi egyházi élet.

A februári füzetben megkoczkáztatott két prófécziának még eddig nem teljesedett be. Nincs meg az expediens a Vatikán s a franczia köztársaság között fennálló viszály kiegyenlítésére és Németországban a centrum duzzogva vonult, fenyegető kijelentések hangoztatásával, az ellenzékbe.

Azonban még mindig nincs okunk sem visszavonni, sem megbánni jövendölésünket, a mely tulajdonképpen nem volt más, mint a tényekből levont logikai következtetés a jövőre nézve. Az eseményeknek időre van szükségük, míg megérednek. Lám, még egy éve sincs és már is látjuk, hogy idehaza a „nemzeti“ kormányzat irányzata csakugyan azokon a reakcziós vizeken vezet át, a melyekről annak idején bátorságot vettünk magunknak jövendőt mondani. Bizony Franczia-ország és a Vatikán között is létre jön az expediens és a Németbirodalom kormányzatában s törvényhozásában is csak az a konzervativ irány lesz a győztes, melyet a centrum is helyesel.

De hagyjuk a prófécziát! Úgyis kötelességünk a tények regisztrálását követeli tőlünk.

Francziaországban, — mint mondják — megszüntették a tárgyalásokat a Vatikánnal. Talán megfordítva is lehetne mondani tudniillik, hogy a Vatikánban szüntették a tárgyalásokat. De bármint álljon is a dolog: bennünket leginkább az a tény érdekel, hogy a franczia róm. kath. egyházat illető és feletébb égető dolgokban maga a franczia magas klérus egyszerűen egy nagy semmi, ellenben a Vatikán minden. Csak mellesleg jegyezzük meg, hogy ilyen formán Boromissza szatmári püspök és hithű katholikusainak, nemkülönben a budapesti katholikusoknak egy más állam belügyeit érintő „tilta-

Digitized by Google

kozása" bizony semmiképpen nem a magyarországi katholiczizmus megnyilatkozása, hanem a pápa mindig engedelmes, kész szolgáinak egyenesen a Vatikán felé irányított farkcsóválása, melynél bizarrabb látványt még a huszadik század nem produkált.

Kétségtelen dolog, hogy a franczia felső és alsó klérus eleitől fogva hajlandó volt meghajolni a befejezett tények előtt. Nemkülönben bizonyos az is, hogy a Vatikán intéző körei soha annyi bizonytalanságot és ingadozást nem árultak el, mint ennek az egész vén Európa egyházpolitikáját új s egészségesebb alapokra helyezni hivatott kezdeményezésnek megitélésénél, nemkülönben az azáltal szükségessé tett intézkedések foganatosításánál.

Azok a vészfellegek, melyek az államilag jól ellátott franczia pápás egyház egén tornyosultak, bőséges haladékot adtak, lassú gomolygásukkal, a Kuria bölcseinek, hogy fedél alá tereljék a féltett nyájat, az „egyház első szülött leányának" gyermekeit. De ezek mit sem tettek. Csak a mikor már beütött a villámcsapás a fényes palotába: akkor kezdtek tiltakozni. Hogy miért éppen csak ekkor? És miért utasította vissza X. Pius az 1907 január 2-iki törvényt és miért kötötte a plebánus és a polgármester között a templomok használatára nézve kötendő haszonélvezeti szerződések érvényét ahhoz a feltételhez, hogy annak valamennyi franczia r. kath. plebániában egyszerre kell életbelépni s ha csak egy esetben is nem köthető ily szerződés, tehát a többi sok ezer semmissé leszen és hogy miért utasította vissza a pápa a franczia kormány előzékenységét, melynél fogva még a gyülekezeti törvény alkalmazását is felfüggesztette a katholikusok könnyebbségeért és hajlandó volt minden pápai feltételt elfogadni, csakhogy szerzeteses papok ne alkalmaztassanak s a szerződés a plebánus életére szóljon: azt első pillanatra bajos volna megmondani.

Azonban ezek a rejtélyek még sem rejtélyek. Két körülmény azonnal megoldja minden gondolkozó s a világeseményért figyelemmel kisérő egyén számára a kellő felvilágositást.

A szocziáldemokrácziának vallásellenes irányzata az egyik és X. Pius pápa személyisége, illetőleg egyénisége a másik körülmény.

A szocziáldemokráczia vallásellenes irányzata tulajdonképpen egy, lassacskán magát túlélő túlzás. Ma még „vallásellenes", holott igazában csak „egyházellenes". Teljesen azt a tényt látjuk magunk előtt ujjászületni, mikor a nagy Voltaire toporzékolva kiáltotta a *keresztyénség* felé: „Tapossátok

Digitized by Google

el az utálatost!" Ma tudjuk, hogy Voltaire a keresztyénséget egynek vette a róm. katholiczizmussal. Innen vannak evangeliumi gondolatai és „keresztyénellenes" nyilatkozatai között az ellentétek. A szocziáldemokráczia és az evangéliom között csak a mindkét oldal hívei részéről támasztott túlzások hoztak ellentéteket létre. És mert a szocziáldemokraták a maguk társadalom újjászervező törekvésükben a szervezett egyházakat a legtöbb esetben a fennálló társadalmi rend éber őreiül találták magukkal szemben: ezért megfeledkezve azokról a törekvéseikről, melyek éppen az evangéliomokban nyernek legtisztább kifejezést, az egyházak és az ezekkel egynek vett s igy teljesen félreismert vallás ellen fordultak.

Ne feledjük azonban azt sem, hogy a szocziáldemokráczianak a róm. katholikus egyház és vallás egységét illetőleg tökéletesen igaza van. Hiszen Voltairenek is igaza volt a maga szempontjából, mert a keresztyénséget csakis a róm. katholikus egyházi szervezet által filtrált alakban ismerte. Ne feledjük azt sem, hogy példának okáért a Németbirodalomban a hivatalos protestáns egyházi hatóságok mindenképpen a fennálló társadalmi rend támaszainak szerepére vágynak s nem szivesen látják az evangéliom szellemében működő lelkészeknek a szocziáldemokráczia anyagi czéljaival parallell haladó szocziális működését. A franczia, a belga, az olasz, a spanyol klérus s a németországi kozisztoriumok működése eléggé megmagyarázza nekünk a szocziáldemokráczia ténykedésbeli tévedésének lehetőségét.

Minthogy tehát a róm. katholiczizmusban egyház és vallás teljesen összeesik; minthogy továbbá az egyház oly hatalmi állásra törekszik a lelkek felett, mely sem a személyi, sem a társadalmi egyéniséggel össze nem férhet: ezért igen természetes, hogy egyfelől a szocziáldemokráczia teljes erejével a „csuhások" ellen tör, másfelől pedig első sorban ugyan a róm. katholikus egyház, de hasonló arányban a protestáns is, a maga erőinek konczentrálására törekszik. Ez a római egyházban a papság tekintélyének megnövekedését, szörnyű mód túltengését jelenti, a protestáns konzisztoriális egyházakban a caesareopopia nagyarányú érvényesülését szüli, az öntudatos presbiteriális protestáns egyházunkban ellenben keresi az összetűzés helyett az egymást megértés, az arány középúton való haladás előkészitésének készségét.

Téved az, a ki korunknak inkább egyházias, mint vallásos érzületében tapasztalható fellendülést másban, mint a szocziáldemokráczia által megindított új társadalmi alakulás iránt való ellenszenvben, illetőleg szimpáthiában keresi. A

Digitized by Google

római egyház, mely vallásos felfogásában és egyházi intézményeiben egyaránt fenyegetve van, mint a régi társadalom leginkarnátusabb alakja, egy oldalról ugyan szocziális tevékenységre fanyalodik, de másfelől összevonja erőit a maga legszilárdabb bázisára, a pápaságra, hogy mint az ugrásra készülő párducz, annál ellentállhatatlanabb rohanással ugorjon előre, ha ennek ideje elérkezik.

Igy értjük meg, hogy a hatalmas franczia klérus a maga 10,000 papjával egy nagy nulla lett a pápasággal szemben. Ez magyarázza meg azt, hogy az egész világ katholikusai, tudniillik valódi és állitólagos katholikusai szinte hódoló imádattal térdelnek szent Péter trónusa zsámolyánál. Ezért helyes X. Piusnak minden „post festa“ jött intézkedése még akkor is, ha előzetesen az egész katholikus világ másképpen gondolkozott is.

Ime a franczia klérus kész volt behódolni az 1905 decz. 9-iki törvénynek. Meg is tette az előkészületeket, de Róma nélkül elhatározó lépéseket tenni nem mert. Róma pedig tiltakozott és mindig csak tiltakozott, de utasitásokat a teendőkre nézve — mert hát maga sem tudta, mi volna a teendő — nem adott. Az 1907 január 2-iki törvénynyel szakasztott ez az eset. Nemkülönben a későbbi expediens javaslatokkal is. A franczia klérus mindenre kész volna, hogy hazafias kötelességeivel összeütközésbe ne jöjjön, de Róma folyton leinti: „*non possumus*“. De hát mi az, a mi lehetséges, a mi teendő? A feladat mindig csak „non possumus“. És mit sem használ a felső klérus minden közbenjárása, minden jóakarata. Rómában római szemmel néznek. A szegény franczia klérus pedig nem mer egyetlen életadó forrásával, a Vatikánnal, szakitani, azért fiúi engedelmességgel meghódol s vár, a minthogy a Vatikán is vár és csak vár . . .

Most jutottunk el a kellő felvilágositást megadó második körülményhez, a melyet „X. Pius pápa egyénisége“ szavakkal jeleztünk.

Igenis a Vatikán vár, csak vár, mert mást tenni nem tud. Az első időszakban először elkésett, azután meg elsiette a dolgot. Bele juttatta a franczia egyházat a bajba és mert abból — a mult által kötve — kivezetni nem tudja, várja, hogy a szabadulás, mint valami „Deus ex machina“ fog jelentkezni. Arra vár, hogy vallásüldözésről, az „üldözött katholikusokról“, erről az Ugron Gábor által is már elcsépelt thémáról kesereghessen. Csakhogy erre, éppen erre hiába vár, még az oly heves Clémenceau is belátta Briand kollegája politikájának helyességét: mindent elkerülni, a mi a vallásüldözés bélye-

Digitized by Google

gét viseli magán és minden lehető előzékenységet tanusítani, a mit az ügy természete megenged, csakhogy Róma intransigens álláspontja annál jobban kidomborodjék.

Igen jól ismeri s tárta fel 1906 deczember 28-iki szenátusi beszédében Briand a helyzetet, midőn reámutatott arra, hogy a franczia papság nemcsak hogy elfogadta, sőt egyenesen örömmel is üdvözölte volna az (1906 deczember 9.) törvényt, ha Róma reá nem kényszeriti, hogy visszautasitsa. A római kuria — úgymond — azt óhajtja, „hogy üldözve legyen". De erre hiába vár. „Mi ellene csupán a szabadság fegyvereivel küzdünk. A szabadság a leggonoszabb s leghatalmasabb fegyver, mely az egyházzal szembe szállhat".

X. Pius egyénisége ennek az egész, kegyetlen küzdelemnek a folyama alatt, egy gyönge s határozatlan, kapkodó ember benyomását kelti. Trónrajutása után megszabadította magát a „diplomata pápa", XIII. Leó, még diplomatább államtitkárától Rampollától és a fiatal Merry del Vall útmutatásai szerint mozog a nehéz s mindkettőjök számára idegen kuriális gépezetben. Egyszer hajlandóságokat mutat, hogy az olasz királysággal kibékül és szakit a vatikáni fogsággal, máskor pedig túlszárnyalja merevségben névrokonát IX. Pius pápát is. Volt idő, mindjárt pápaságának kezdetén, mikor azt lehetett hinni, hogy egy kis szabadabb, tudományosabb szellő fog behatolni a katholikus theologia scholastikus czelláiba és ma nyakra-főre dolgozik az index kongregáczió. Eleinte szocziális tevékenységre buzdította papjait szerte a világon, de ma már kijelenti, hogy ebben a működésben is alá vannak vetve nemcsak a papok, hanem a világiak is a püspökök tekintélyének. Van benne sok vonás, a mi híres névrokonára a „csalatkozhatatlan" IX. Piusra emlékeztet, a ki tudvalevőleg karbonáriságon kezdte nyilvános szereplését, hogy aztán a vatikanumon át, mint „háromkoronás fogoly" végezze azt be.

Magunk is tudnánk még egyet-mást elmondani erről az egyházfőről, de talán mégis czélszerűbb lesz, ha egy amerikai katholikus papnak a „North American Review"-ban megjelent s a „Giornale d'Italia" által ismertetett nyilatkozatának főbb pontjait adjuk vissza. Ez nem olyan egyoldalú nyilatkozat, mintha tőlünk származnék és a mellett a mai nemzeti világban, nem is olyan veszélyes.

Az illető katholikus pap szerint a világ katholikusai beleunva a diplomatikus és tudós pápába, örömmel üdvözölték X. Piusnak a megválasztatását. Az új pápa minden elődénél többre vállalkozva, azzal lepte meg a világot, hogy czélját jelmondatában igy állapitotta meg: „omnia instaurare

Digitized by Google

in Christo". Ezt ugyan senki sem várta tőle, de legalább is annyit, hogy megszabadítja magát két előzője hamis hagyományaitól, melyek a szentszék tekintélyét aláásták, hogy véget vet Olaszország kiátkozásának, nemkülönben annak az állapotnak, mely az egész katholikus egyház kormányzatát az olaszok monopoliumává tette. De bizony mindezek a remények csalodáknak bizonyultak.

Az evangéliom szelleméből a jelen pápaságban még csak nyomok sem találhatók fel. Ellenben minden igazság iránt vak és süket és teljes mértékben bigott.

Ezen körülmények okai részben történelmiek, részben értelmi természetűek. Ugyanis egy jámbor, egyszerű püspök, ha pápai trónra lép, a pápaság pompázó és zsarnoki hagyományaiban hitczikkeket lát és csakis egy kiváló géniusz volna képes magát ezen hivatal nyügeiből kiszabaditani. Azonban X. Pius éppenséggel nem géniusz és képzettsége alig éri el a középszerűségét. „Természeténél fogva jóságos ugyan, de a Vatikáni tradicziók tiszteletreméltó komédiái hamarosan megrontották."

X. Pius pápának Olaszországhoz való viszonyára vonatkozólag ezeket mondja az amerikai katholikus pap: „A pápaság megtiltotta a róm. kath. fejedelmeknek az olasz király meglátogatását. Ezt még lehetett érteni IX. Piusnál és el is lehetett nézni, mivel Róma elvétele által személyében szenvedett sérelmet. De manapság már semmivel sem menthető, ha egy pápa a nemzetközi érintkezések ilyen korlátozására tartja jogosítottnak s igy túllépi lelki természetű hivatala határait."

Az amerikai katholikus pap bátran elitéli X. Piusnak a keresztyén demokrácziával szemben tanusitott magatartását, melylyel halálra sebzett a hierarchia érdekében, egy valóban evangéliomi szellemű mozgalmat, mely a szegény, elcsigázott nép szellemi és anyagi emelkedésének előmozditását tűzi ki czéljául. Szerinte a pápának a katholikus ifjúság körében tapasztalható modern eszmeáramlatok ellen intézett fellépése „brutális támadás a világosság ellen, mely most van keletkezőben". Meg van arról győződve, hogy a katholiczizmus legtiszteltebb és legnemesebb gondolkozói ellen intézett támadások czélt nem érthetnek s azokat az igazság kutatásától vissza nem riaszthatják.

„Omnia instaurare in Christo" büszke jelmondat, de túlhaladja egy embernek, különösen pedig X. Piusnak erejét. Majd ha a katholikus tudósok nem fogják feláldozni egyéni meggyőződésüket a római kuria indexkonregácziójának kivánságára, majd ha a nép megszerzi magának az eszközöket,

Digitized by Google

melyek segélyével a katholiczizmus irányításába befolyhat: csak akkor lesz lehetséges, csak akkor válik valóra, hogy az egyház az evangéliom, a Krisztus szellemében kormányoztassék. Addig azonban a nagy mondás csak hazugság és csalás, bárki mondja is s ha nincs is teljesen tudatában mondása hamisságának.

A magunk részéről nem fűzünk kommentárt az amerikai katholikus pap jellemzéséhez. De a mint előre bocsátottuk, nem látjuk X. Pius személyiségében a kellő képességeket, a rátermettséget az egyház hajójának a modern élet vizein való kormányzására. Ő előtte is VII. Gergely, meg III. Incze s ezek egyháza az eszménykép. Pedig nincs földi hatalom, mely az emberi fejlődés szekerét vissza fordíthatná, mikor ezt a fejlődést éppen a föld feletti amaz egyetlen igaz hatalom irányítja s mozdítja elő.

Akármit mondjanak is a r. katholikus hivők: X. Pius egy középkori pápa, a középkori eszközök nélkül. Hatalma még manapság kiterjed ugyan saját papjaira s a hívek ama tömegére, melyet a pápa s általa közvetve a papok szellemi kiskorúságban tartanak, de ezeknek összes száma is igen csekély a közönyösökhöz és a rómaellenesekhez képest. Sőt merem állítani, hogy ha a mai társadalmi rendszer görcsösen ragaszkodó s a változástól remegő filiszterszellem és jellem meg nem rettent volna a szocziáldemokráczia nagyhangú lármájától s félelmében nem földöntúli segítségtől várná, hanem maga munkálná a békés fejlődés és átalakulás folyamatát: bizony az a csekély szám is még csekélyebbre apadna, mert a hivőknek nem volna szükségük annyira a papokra s a papoknak meg a pápára.

Ime a holt pontra jutott franczia egyházi viszonyok megértésének a kulcsa. A társadalmi rend változatlan fennmaradásáért esengők belekapaszkodnak a reverendába. Ezek viselőit létérdekük Rómához fűzi. Rómában pedig manapság csak középkori tradicziók és közepes kapaczitások vannak. Amazok nem érvényesíthetők, ezek pedig a világmozgató nagy események görgetegében nem érvényesülhetnek. A Vatikán „non possumusa“ ez alkalommal a képtelenséget és nem az erkölcsi lehetetlenséget jelenti. Az események azonban nem várnak. Azt a bizonyos expedienst mégis csak megtalálhatják Rómával is a már-már konviktusi életre gondoló s élvező papok.

p—f.

Digitized by Google

IRODALMI SZEMLE.

a) Hazai irodalom.

Dr. Békefi Remig: A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Az Oltványi-jutalommal kitüntetett pályamű. Budapest, 1906. XXXVIII + 558 l. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Ára 12 kor.

A czisterczita rend tudós történetirója, a ki marosvásárhelyi, sárospataki és debreczeni reform. főiskoláink törvényeit is nagy szakavatottsággal ismertette, fenti könyvében, a Magyar Tud. Akadémia 1902. évben kitűzött ezen pályakérdésére felel: „*Adassék elő az elemi vagy népoktatás története Magyarországon 1540-ig*". Szerző azt mondja az Előszóban, hogy a pályatétel határozottan kijelölte a keretet dolgozata részére: az *elemi*, vagy *népoktatás* történetét kivánja; a *papi* nevelést tehát kizárja teljesen, miért is a *szerzetesi* és *székesegyházi* (káptalani) iskolák története feladata körén kivül esett. A kezünkben levő könyv tehát az 1540 előtti magyar népoktatás története akar lenni, mely hogy ezen kérdést mennyiben fejti meg, mindjárt látni fogjuk.

A munka két részből áll. Az első rész a tulajdonképeni feldolgozás, melyben kilencz fejezet alatt a következő kérdéseket tárgyalja: I. A keresztyénség és a népoktatás. II. Népoktatás a templomban. III. Népoktatás a falusi iskolákban. IV. Városi iskolázás. V. Falusi iskolák Magyarországon 1540-ig. VI. Városi iskolák Magyarországon 1540-ig. VII. Udvari és magánoktatás. VIII. Nőnevelés. IX. A népoktatás fejlődése és a korviszonyok (3—211. l.). A második: Oklevéltár, melyben 359 oklevelet közöl (212—478. l.). A 479—558. lapon egy bőséges, de mégsem kimerítő név- és tárgymutatót nyerünk, külön a feldolgozáshoz és külön az oklevéltárhoz.

Digitized by Google

Az I. fejezetben (3—7. l.) általánosságban tárgyalja szerző a keresztyénségnek a népoktatásra való hatását, melynek a II. fejezet (8—20. l.) folytatása, de tagadom, hogy az 1279. budai, az 1460. szepesi, az 1450., 1489. és 1493. esztergomi, 1494. nyitrai és az 1515. évi veszprémi zsinatoknak (13—19. l.) a papok részére adott utasításait népoktatásnak lehetne minősíteni, mert ezek a papokat oktatták ki arra, hogy a templomban miként járjanak el. A III. fejezet a *szerzetesek* és a *székesegyházi iskolák* oktatásából indul ki és 1510-től kezdve említ falusi iskolákat (22. l.), a felhozottakból azonban, mivel legnagyobb részük a XVI. századból való, túlzottnak tartom azon következtetést, hogy a székelyeknél a plébániai székhelyeken iskola is volt (23. l.), sőt még túlzottabbnak tartom azt, hogy 26 falusi iskola létezéséből történeti tényként hirdetni lehessen „ezen jelenség elegendő azon tény megállapitására, hogy *a XIV. és XV. században a falusi plébániai székhelyeken országszerte volt iskola*“ (24. l.), valamint azt is, hogy „a XIV. és XV. század adataiból joggal következtethetünk az Árpádok korára, mert a városi iskolák megalakulása előtt a lelkipásztorkodó papság, a káptalani iskolákon kivül, egyedül a falusi iskolában szerezhette meg ismereteit, s igy *ekkor* a falusi iskolára nagyobb szükség volt, mint a városok létrejövése után. Helyes tehát a következtetés, *hogy a plébániai székhelyeken természetesen nem mindegyiken, már az Árpádok korában is volt iskola*“ (U. o.).

Ezt a következtetést nem lehet Békefi könyvéből igazolni. Az oklevéltárban csak arról meríthetünk adatot, hogy 1238-ban Pesten, 1276 előtt Felhévizen, Óbudán, 1342-ben Pozsonyban volt iskola, pedig az erre vonatkozó okleveleket 25 levéltárban felkutatta és az eddig már kiadott kútfői anyagot átkutatta és íme az egész Árpád-korra, a rengeteg sok forrásból nem lehetett három, négy adatnál többet összehozni. Ha ehhez hozzá adjuk Lőrincz esztergomi érsek 1114. évi zsinati határozatát: „Valaki idegen szolgát, vagy olyat, ki urának akaratán kivül a szolgálat alól el nem vonható, vagy bárkit a köznépből tudományokra oktat, vagy a papságba felvesz, urának tudta s megegyezése nélkül, azt váltsa meg, s azon felyül 50 penzát fizessen birságul“, akkor kitünik, hogy a jobbágyok fiai csak földes uraik engedélyével járhattak iskolába s igy a papság nem igen toborzhatta a falusi iskolákból leendő tagjait, ebből nem az következik, *hogy a plébániai székhelyeken már az Árpádok korában is volt iskola, hanem ennek az ellenkezője, tudniillik, hogy nem igen volt.*

A városi iskolák létrejövésének okát abban keresi, igen

Digitized by Google

helyesen, hogy a polgári osztály belátta, miszerint a kolostori és székesegyházi iskola nem neki való, mert az iparosnak és kereskedőnek más irányú és tartalmú műveltségre van szüksége, mint a papnak. Ezen tudatban új iskolát szervez, melyet *városi iskola* néven ismerünk (27. l.). A szervezés nem könnyű volt, mert a városok a maguk házi pénztárából, mondjuk költségén tartván fenn az iskolát, a tanítóválasztás jogát maguknak fentartották, s így gyakran összeütközésbe jutottak a székesegyházi scholasticussal, a ki ezt a jogot szintén maga részére követelte. Ebből támadt azon helytelen vélemény, hogy a városi iskolák a káptalani és székesegyházi iskolák ellentétei, de tanítói között akárhány papot találunk a világiak mellett. A városi iskolák tantárgyai az írás, olvasás, számvetés, vallás, ének és a latin nyelv elemei voltak, ennek illustrálására Heyden Sebald: *Formulae Puerilium Colloquiorum*-ából öt lap mutatványt közöl (42—47. l.).

Az V. és VI. fejezetben az 1540-ig létezett falusi és városi iskolákra vonatkozó adatokat terjeszti elő szerző, melynek eredményei legnagyobb részben a munka második részét képező okmánytárból merítettek. Az 1540 előtti népiskolák száma az eddig fenmaradt adatok szerint, összesen 137, melyek közül 54 falusi és 83 városi iskola.

Szerző egyenként felsorolja ezeket a falusi és városi népiskolákat és ebből a névsorból megállapítható, hogy népiskola létezéséről egyáltalában nincsen adat Árva, Bács-Bodrog, Borsod, Csanád, Csík, Doboka, Esztergom, Fogaras, Hajdu, Komárom, Máramaros, Mosony, Nógrád, Nyitra, Szilágy, Szolnok, Temes, Torontál, Turócz, Udvarhely, Zala vármegyékből; a legtöbb a XVI. századból való s mivel ebből 61 iskolára nézve van adat, ebből is kettő 1540. utánni: látni való, hogy *a legtöbb népiskola a reformáczió századában alakult.*

Hogy a VII. fejezet (176—197. l.) tartalma „*udvari oktatás, magánoktatás*“ nem a magyar *népoktatás* keretébe való, a czimből is következik, ám azért mint művelődéstörténetünkre fényt derítő részletet élvezettel olvashatja mindenki. Ilyen a VIII. fejezet is, a nőnevelésről, mert az apáczakolostorok nőneveléséről, Margit királyleány oktatásáról, a veszprémi és nyulakszigeti nőnevelőiskolákról stb. tárgyal, sőt az 1533-ból való tiltó rendeletet is felemliti, mely szerint az apáczákat az írás-olvasás tanításától eltiltják, *tehát ez sem népoktatás.*

Szép összefoglaló képét rajzolja szerzőnk a népoktatás fejlődésének a IX. fejezetben (205—211. l.), de Lutherről nemcsak azt kellett volna felemlítenie, „hogy azon elve, miszerint a Szentírást mindenki maga magyarázhatja, a nép-

Digitized by Google

oktatás körének kiszélesbitését eredményezte", hanem azt is ki kellett volna emelnie, hogy a reformáczió azon elvet léptette életbe, *hogy minden templom mellé egy iskola építtessék.* Dehát ezt, úgy látom, nem akarta kimondani a tudós szerző, sőt úgy tetszik, mintha egész munkája annak a documentálása akarna lenni, hogy a reformáczió előtt általános volt a népoktatás, mely egyszerűen beleült a régi iskolákba. „A reformáczió oktatástörténeti szempontból nevezetes jelenség, habár *a népoktatást nem ő találta is fel; mert az már századokkal előbb megvolt, mind a falusi, mind a városi iskolákban.* Az is bizonyos, hogy föllépésekor a régi iskola nyugalmát és munkáját megzavarta s helyébe másikat nem mindjárt és nem is mindig tudott állitani." (211. l.) Tétele ez utolsó állitását az egész vonalon keletkezett iskolák száma megczáfolja, ám az első feléről is megállapitottuk, hogy nem volt olyan általános, mint szerző hirdeti.

Mindezek daczára szerző munkáját nyereségnek tartom, mert a II. részben publikált 359 oklevél, melyből 153 most jelenik meg először, a művelődéstörténet iránt érdeklődőket hálára kötelezi le iránta, mert ez nagy és fáradságos kutatás eredménye. Vajha a fáradhatatlan szerző, a felsorolt kifogásokat újabb oklevelek felkutatásával megdönthetné.

Thury Etele.

Izráel népének története a kezdettől fogva a babyloniai fogságig (572-ig). Gräetz nagy műve alapján szerkesztette *Szabolcsi* Miksa. Budapest, 1906. Phönix irodalmi részvénytársaság.

A zsidóknak 1853-ig nem volt megirva egyetemes történetök. Gräetz Henrik, — 1856-tól a boroszlói rabbiképző intézet tanára, — vállalkozott erre a nagyszabású munkára, közrebocsátván 1853-ban a zsidók történetének első kötetét, melyet hat kötetben 1872-ig befejezett. A könyv azóta világhirűvé lett, megjelent héberül, angolul, francziául. Szabolcsi Miksa, az Egyenlőség czimű hetilap szerkesztője, ez a fajáért lelkesedő derék zsidó férfiú vállalkozott most arra, hogy e művet magyarra is átültesse, megtoldva a magyar zsidók történetére vonatkozó részszel, melyet Kohn Sámuel, a budapesti tudós főrabbi ir. Gräetz művétől eltérőleg a sorrend tekintetében ez az itt első kötetben szereplő darab, nála a negyedik foglalja el.

Az emberiség történetében Izráel népének nem megve-

Digitized by Google

tendő szerep jutott, — ezért egyetemes történetük, — a történeti tudományok iránt érdeklődők számára minden részletében becscsel bír, de a jelen kötet, mely a biblia korát tárgyalja és Kanaán elfoglalásával veszi kezdetét és végződik a júdai állam elpusztulásával, mikor a babyloniai fogságnak elnevezett 70 éves korszak veszi kezdetét, — mi ránk protestáns lelkészekre, a kik a bibliát tartozunk buvárolni, — különös érdekkel is birhat.

E kiváncsisággal vettem kezembe a fenti kötetet és mig egyfelől nagyon sokat tanultam belőle, másrészt, bár a bibliai korszak története ismerős is előttem, mégis nagy élvezettel, gyönyörűséggel olvastam végig. Ez első kötet, a Szabolcsi Miksa által irt lelkes előszón kivül, a melyben a mű létrejöttének a körülményeivel számol be, két nagy részből áll. Az első rész két korszakot foglal magában. Az első korszak hat fejezetre oszlik. Az első fejezet az előzményen kivül, Mózes haláláig terjed, a második Kanaánország elfoglalása, a harmadik a szomszédek czimét viseli (a fönicziaiak, az ameusok, filiszteusok, idumeusok), a negyedik a birák kora, az ötödik átmeneti kor a hősöktől a királyokig. Eli és Sámuel, a hatodik Saulnak van szentelve. A második korszak *a virágzás* kora. Ez négy fejezetet ölel fel: az első (illetőleg hetedik) Dávid és Isboset, a második (nyolczadik) Dávidról szól folytatólag, a harmadik (kilenczedik) Salamonnal foglalkozik, a negyedik (tizedik) a közállapotok és változások, törvény, szokás, művészet és irodalomról szól.

A második rész (vagyis harmadik korszak) a hanyatlás idejét festi és 13 fejezetből áll a következőképpen: 1. A birodalom megoszlása és a megújitott prófétaság. 2. Dávid király háza és a Jehuidák. 3. Az utolsó Jehuidák és Uria kora. 4. A tiz törzs birodalmának pusztulása, Dávid uralkodó háza, az asszonyok beavatkozása. 5. A tiz törzs birodalmának vége és a Dávid háza. 6. A thora. 7. Samária pusztulása és a Dávid dinasztia. 8. A Dávid dinasztia alatti episodok tárgyalása. 9. A Dávidházbeli utolsóelőtti királyok. 10. Józiás király és az új rend. 11. Juda hanyatlása. 12. Juda országának pusztulása. 13. A pusztulás utóbajai. Végül egy függelék zárja be a könyvet, melyet a bibliai történet és az újkori ásatások czim alatt dr. Venetianer Lajos irt meg és az ó-szövetség hitelességét igyekszik kimutatni az újabb ásatások alapján. A következő részeket öleli fel: 1. Az ősatyák. 2. Izráel Egyptomban. 3. Mózes és Hammurabbi. 4. A királyok. A könyvhöz névmutató is van csatolva.

E kötetben semmi olyan nincs — kivéve a végére csa-

Digitized by Google

tolt függeléket — mely a bibliában jártas ember előtt, mint mondottam, valami újat tartalmazna, mégis a mű elejétől végig lebilincselő hatással bir az olvasóra nézve; mert rendszeresen és pragmatikusan irja le, a mi a bibliában össze-vissza fogtaltatik és az áttekintést megnehezíti. Az ó-szövetségi zsidó nép története, mint egy megrázó drámai történet vonul el az olvasó szeme előtt, melyet sokszorosan emel a stylus szépsége, gazdágsága, magyaros nyelvezete. Mintha nem is egy idegenből átültetett könyvvel volna dolgunk, hanem egy magyar elme szüleményével. Ezenkívül e kötet hatalmas segédeszköz a bibliában való jártasság emeléséhez, mert a mit az ó-szövetség megértéséhez exegezis, kánontörténet, geografia különkülön tanitanak, az ebben mind szépen feltalálható. A próféták megértéséhez, a zsidóság sajátos körülményeinek átérzéséhez egy-egy sikerült fejezet nem kevés mértékben járul hozzá. Egy-egy költemény, dal, hymnus oly szépen van átültetve, mintha magyar szivből fakadt volna. Különösen tanulságos az ó-szövetséget olvasókra nézve a függelék, mely Venetianer szakavatott tollából való s azt a napjainkban sokat vitatott kérdést tárgyalja, hogy megállhat e az ó-szövetség hitelessége az újabbkori kutatások alapján. Az e téren napfényre került ásatásokkal igazolja, hogy igenis. Újabban némelyek megkisérelték Mózes tekintélyét a Hammurabbira való hivatkozással kisebbíteni, a midőn azt állitották, hogy Mózes a maga törvényeit nagyrészben Hammurabbitól vette át. Venetianer igazolja, hogy Mózes nem olvashatta Hammurabbi törvényoszlopát, mert az a Mózes idejében már a babyloniai népek körében is feledésbe ment. Ezenkívül máskép is elütő e két férfiú alkotása; mert a Hammurabbi törvényei az anyagi jogrendre, a Mózesé pedig az *erkölcsire* vonatkoznak, a miről az előzőében egy betű sincs. Igy védelmezi Venetianer Mózest, hogy azon a piedesztálon, melyre kora felemelte, mindvégig érintetlenül álljon.

Szabolcsi Miksa derék munkát végzett, midőn Grätz nagyhirű munkáját nyelvünkre átültetni segitett, becseset az ó-szövetség iránt érdeklődő közönség számára, de becseset mindazok előtt, a kik az emberiség történetében, a zsidó népet, mint annak egyik kiegészitő részét ismerik és szeretik tekinteni. Ezért is, de más jeles tulajdonainál fogva is ajánljuk e könyvet az olvasni szeretők figyelmébe. A könyv kiállitása csinos és tetszetős. A hat kötet előfizetési ára 72 kor.

Péter Mihály
ref. lelkész.

Digitized by Google

b) Külföldi irodalom.

Graue G.: Zur Gestaltung eines einheitlichen Weltbildes. Anregungen und Fingerzeige. Leipzig (Heinsius Nachfolger) 1906. 263 lap. Ára 4 márka.

Szerző szerényen „ujjmutatásnak“ s „útjelzőnek“ nevezi azt a tartalmas művét, a melylyel egységes világfelfogásra akarja nevelni és vezetni a keresztyén olvasót. „Selbstbewusstsein und Willensfreiheit“ című művét nemrég ismertettük s volt alkalmunk bepillantani erősen iskolázott s mégis mélységes hitű keresztyén vallásos világnézetébe. Művének jellegére vall, hogy azt Hase nagyhírű jenai egyháztörténeti tanszéke örökösének: Nippoldnak „mint a német prot. idealismus lovagias harczosának“ ajánlotta.

A bevezetésben (1—35. l.) azt fejtegeti, hogy az egységes világfelfogásra való törekvés az ember szellemi lényegében gyökerezik. E ponton a tudományos érdekek találkoznak a vallásos és aesthetikai szükségletekkel és képzetekkel. Akár természettudományi, akár históriai vagy bölcseleti alapon tekintjük a világot, egységesnek akarja azt látni az emberi szellem. Kiválóan összefoglaló és egységesítő jellegű tudomány a philosophia. Szerzőnk erősen vitatja, hogy az egységes világkép megalkotásának útja a tudományos és vallásos erkölcsi érdekek harmónikus összeegyeztetése, a mi csakis azon az alapon lehetséges, hogy szellemünk szabadságát és önálló valóságát valljuk a fizikai élet kényszerűségével szemben. Erre pedig csakis a keresztyénség vallásos erkölcsi világnézete vezethet.

Az első fejezetben (36—92. l.) szembeállítja a Häckel-féle naturalista monismust a vallásos erkölcsi világnézettel. E monismus úgynevezett egységes világnézete szerint nemcsak a külvilág, hanem „az emberi szellemélet is pusztán a fizikai anyagok és erők, közelebbről kémiai energiák produktuma“, miáltal tehát tagadásba veszi a lelki élet önállóságát és sajátos értékét egyaránt. A monismus szerint az egész universum a causalitás és a kényszerűség törvénye

Digitized by Google

alatt álló czéltalan perpetuum mobile, a melynek mozgató ereje Häckel „Naturgott"-ja, a létért való küzdelem s annak eszköze az úgynevezett természeti kiválasztás. Ez alapon úgy „az egyes ember egész gondolkozása, érzése és akarata, mint az emberiség culturális haladása és fejlődése, nemkülönben az emberszeretet s önfeláldozás magasztos erényei, vagy például egy Sophocles, Lessing, Goethe és Schiller ragyogó költészete, egy Aristoteles vagy Kant bölcselete, egy Newton, Keppler, Darwin és Spenczer természettudományi vívmányai s a vallás a maga legnemesebb és leggeniálisabb képviselőivel és alkotásaival a mechanice ható természeti erők eredménye és folyománya", vagyis csupán természeti productumok és érzéki szerveink functiói. Szerzőnk elismeri a létért való küzdelem jótékony „szabályozó" hatását s a fejlődés fogalmának is óriási jelentőségét, de kimutatja, hogy az még korántsem teszi feleslegesekké a szellemi erőket és czélokat az emberiség anyagi és szellemi fejlődésében. Igy hát a monismus egy minden izében „vallás-, erkölcs- és tudományellenes" világnézet.

A második fejezetben (93—174. l.) „a naturalista monismus elsietett következtetéseit" világitja meg a tudós szerző. Bizonyos nagyzási hóbort jellemzi azt az egész kulturemberiség lefoglalásával. Igy Ladenburg boroszlói tanár szerint „nemcsak korunk felvilágosodott intellectuális műveltségét, hanem még az erkölcsi művelődést is, nevezetesen az erkölcsi eszmék mélyítését és kialakulását s a szabadság, emberi méltóság és jólét modern eszméit is, a melyek a sociális törvényhozásra vezettek, kizárólag a természettudományoknak köszönhetjük". Pedig tudjuk, hogy mindez elsősorban a classikus ókor és főleg a keresztyénség nagy eszméinek és fenkölt alakjainak műve és érdeme. Az úgynevezett exact tudományosságot példának okáért rég megdöntötte Ostwald energia-elmélete s Du Bois Raymond és Helmholtz szerint „a természetismeretnek is határai vannak", a melyeken túl nem mehet, s ez éppen a szellemtudományok megoldandó tárgya és feladata. A monismus tételei csak hypothesisek és dogmák, a melyeknek causális nyűge alá akarja foglalni az emberiség egész szellemi életét. A mint már a természeti életben czéltudatos erők működnek, úgy még inkább az erkölcsi világ az, a melyben szabadság nélkül erényről és felelősségről szó sem lehet.

Végül a harmadik fejezetben (175—263. l.) „útmutatást" ád a szerző „az egységes világfelfogás megalkotásához". A világkép egységes megalkotása nemcsak az emberi intellectuális, hanem egyúttal aesthetikai és vallásos erkölcsi szükségleteivel, törekvéseivel függ össze szervesen s Fichte szerint az embernek tudományos elmélete az ő jellemére és érzületére is nagy befolyást gyakorol. Itt remekül fejtegeti a szerző az Istennek a világgal való „transcendens és immanens" viszonyát, a személyes istenség fogalmát, mint az universum egységes létfeltéte-

Digitized by Google

lét, a világnak folytonos céltudatos törekvését (Baer elmélete), a személyes Istennek az emberiség történetében s a kegyesek szivében való megnyilatkozását (önkijelentését), az ő ész és szeretet-akaratának folytonos megvalósulását s az ő gondviselésének egyénre és társadalomra vonatkozó erősítő hatását a mindennapi élet forgatagában. Mindez a gondolatkör teljesen ismeretlen az előtt a monismus előtt, mely a világfejlődést a benső isteni erők és célok mellőzésével kizárólag a causalitásban s a létért való küzdelemben látja. Egyedül a keresztyénség vallásos erkölcsi világnézete az, a melyen egységes világfelfogás lehetséges, s a mely optimista érzékkel hiszen az emberiség folytonos és fokozatos haladásában és tökéletesedésében. A céltudatos világfejlődés eme egységes gondolatának nem mindenkor felelt meg az egyházi keresztyénség, főleg annak pápás alakja a katholicismusban és papirospápasága az orthodox protestantismusban.

Meggyőzően fejtegeti végül a vallásosság és erkölcsiség egymáshoz való viszonyát a keresztyénségben, a keresztyén egyházaknak a világi culturélettel való összeegyeztetését s a modern állam szerepét a művelődésben. Jól mondja, hogy a modern állam ma már arra a meggyőződésre jutott, hogy az ő feladata magasabb annál, mint csak őrködni a nép külső szabadságélete és anyagi érdekei fölött, sőt inkább feladata a népéletnek erkölcsi alapon, a jog alakjában való szervezése s a humanitás, nemzeti érzület és vallásos eszményiség eszméivel való megtöltése (254. l.). Szerzőnek szilárd ker. vallásos erkölcsi meggyőződése erősítőleg hat a művelt olvasóra és Schleiermacher példájára éppen ilyenek számára irta meg valóban tartalmas és tanulságos művét. Ilyen apologetikai jellegű vallásos-keresztyén s mégis meggyőzően tudományos fejtegetésekre ma minden gondolkozó embernek szüksége van.

Sz. M.

Digitized by Google

A Magy. Prot. Irod. Társ. pénztárába 1907. évi márczius hó 1-től 31-éig befolyt összegek kimutatása.

1. **Pártfogó tagok kötelezvényei után 5% kamat: 1907. évre:** Gróf Teleki József Budapest, Dunamelléki ev. ref. egyházkerület. **1906-ra:** Tiszántúli ev. ref. egyházkerület (200 K).

2. **Alapító tagok tőkefizetése:** Külsősomogyi ev. ref. egyházmegye (200 K), dr. Vámossy Károly Budapest (200 K).

3. **Alapító tagok kötelezvényei után 5% kamat: 1907. évre:** Kötegyán ev. ref. egyház, Érmelléki ev. ref. egyházmegye, Czékus Istvánné Rozsnyó, Mayer Endre Eperjes, Tiszadobi ev. ref. egyház, Bihar-Zsadányi ev. ref. egyház, Fogarasi ev. ref. egyház. **1904 és 1905-re:** Felső-Szabolcsi ev. ref. papi egylet. **1906 és 1907-re:** Somlyódy István Szeged.

4. **Rendes tagoktól évi 12 koronával: 1907-re:** Miklós Géza Székesfehérvár, Fábián Dénes Kispest, Gyulai Pal Budapest, Balázs Imre Segesvár, Rédei Károly P.-Földvár, S. Szabó József Debreczen, Beliczay Béla Budapest, Budapesti ág. hitv. ev. egyházmegye, Budapesti ev. ref. theol. tanári kar, Darányi Ignácz Budapest, Forgách Gyula Budapest, dr. Nagy Dezső Budapest, B. Pap István Budapest, Petri Elek Budapest, dr. Szabó Aladár Budapest, ifj. Szilassy Aladár Budapest, Végh Artur Budapest, Webster Jakab Budapest, Izsák Ferencz Budapest, Sárkány Sámuel Pilis, Szigetvárvidéki ev. ref. lelk.-kör. **1906-ra:** Czikesz Sándor Budapest, Klepp Péter Budapest, Szabó Dezső Budapest (6 K), Böszörményi Jenő Budapest. **1905-re:** Szabó István T.-Szt.-Miklós. **1905 és 1906-ra:** Vajda Sándor Pápa. **1906 és 1907-re:** Nagy Imre Ugra. **1908—1906. évekre:** id. Antalffy László **1902—1904-re:** Havadtői Mihály Angyalos.

5. **Pártoló tagoktól évi 6 koronával 1907-re:** Arday I. Dániel Zsarnó, Encsencs ev. ref. egyház, Karai Sándor Debreczen, Schneider Pál Beska, dr. Geszti Andor Budapest. **1906-ra:** Szabolcs, Jákó (3 K), Balsa, Komoró és Lövő ev. ref. egyházak, Lukácsy Imre Diós-Viszló. **1905-re:** Ambrus János Jabloncza. **1903 és 1904-re:** Lénárt Lajos Kisujfalú. **1905—1907-re:** dr ifj. Bartók György Kolozsvár. **1906 és 1907-re:** Rácz Lajos Sárospatak.

6. **Segítő tagoktól évi 8 koronával befolyt: 1907-re:** Schneider Mária Beska. **1906-ra:** Pápay István, Viktor János, Gyökössy János, Szabó József, Csánky János, Máthé Ákos, Göde Lajos, Tóth Bálint, Kulifay Elek Budapesten.

7. **Adomány:** Tornai ev. ref. egyházmegye 4.92 K.

Összesen befolyt 1393 kor. 92 fill.

Budapest (IV., Deák-tér 4), 1907 április 1.

Bendl Henrik,
társ. pénztárnok.

Digitized by Google

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság

kiadásában megjelent és Hornyánszky V. könyvkereskedésében (Budapest, V., Akadémia-u. 4.) kapható a **Házi Kincstár** kiadványsorozat. Vallásos [illegible] eménye. Kis 8°, 16—20 ív, minden kötet ára [illegible] os kötésben 2 K.

1. **Csendes órák.** Miller u. [illegible] ól átdolgozta Szász Károly. Vallásos elmélkedések.

2. **Mártha és Mária.** Barde E. után francziából fordította Vargha Gyuláné. Különösen fiatal nőknek való keresztyén olvasmány.

3. **Áhítat szeretet.** Szabolcska Mihály vallásos és családias költeményei.

4. **Jézus nyomdokain** vagy Mit tenne Jézus? Angolból Sheldon után fordította Csizmadia Lajos. Tanulságos amerikai vallásos regény.

5. **Női jellemképek.** Írta Kenessey Béla. Kiváló külföldi keresztyén nők jellemrajza.

6. **Jézus példázatai.** Írta Raffay Sándor. Népszerű bibliamagyarázatok.

7. **A keresztyén szeretet munkái.** Dalhoff után készítette Csizmadia Lajos. Gyakorlati tájékoztató a keresztyén szeretet-munkásság mezején, valóságos belmissziói kalauz.

E hitépítő és erkölcsnemesítő iratok sorába tartoznak még a Társaságnak következő szép kiadványai:

1. **Természeti törvény a szellemi világban.** Drummond H. után angolból fordította Csizmadia Lajos. Erőteljes hitvédő munka. Ára fűzve 2 K.

2. **Van Isten.** Hastings után angolból fordította Csizmadia Lajos. Szép hiterősítő munka. Ára fűzve 1 K 50 fill.

3. **Előadások a keresztyénség erkölcstanáról.** Luthard után németből fordította Csiky Lajos. Kiváló tájékoztató és építő munka. 8°, ára fűzve 3 K.

4. **Százéves küzdelem a kassai ref. egyház megalakulásáért.** Írta Révész Kálmán. Egyháztörténeti monografia. Ára fűzve 1 K 60 fill.

5. **Török Pál élete.** Írta dr. Kiss Áron. A dunamelléki nagy püspök életrajza. Ára fűzve 3 K.

6. **Jézus élete** evangéliumi képekben. Irta dr. Masznyik Endre. I. kötet, lélekemelő szép munka, ára fűzve 3 K.

Figyelmeztetés.

1. A ki a M. P Irod. Társaságba be akar lépni, jelentkezzék személyesen vagy levélben a Társaság titkáránál, Szőts Farkas theol. tanárnál, Budapest, XI., Kálvin-tér 7. Tag lehet bármely férfi vagy nő, a ki a Társaság czéljait előmozdítani hajlandó.

2. A ki a M. P. Irod. Társaság kiadványait terjeszteni akarja, jelentkezzék levelezőlapon a Társaság főbizományosánál, Hornyánszky Viktornál, Budapest, V., Akadémia-utcza 4.

Digitized by Google